Pascal Lorot

Perestroika

Microsimtex

31

CORINT

Redactor:
Mirella Acsente

Tehnoredactare computerizată:
Corina Roncea

Coperta:
Walter Riess

Pascal Lorot
HISTOIRE DE LA PERESTROÏKA
© Presses Universitaires de France, 1993

Toate drepturile asupra acestei versiuni
în limba română sunt rezervate Editurii CORINT

ISBN: 973-653-218-6

PASCAL LOROT

PERESTROIKA

URSS sub Gorbaciov
1985–1991

Traducere şi note:
Cristina Jinga

CORINT
Bucureşti, 2002

INTRODUCERE

În momentul în care, la 11 martie 1985, a ajuns la conducerea URSS, după moartea lui Konstantin Cernenko, Mihail Gorbaciov s-a trezit în fruntea unui stat a cărui economie îşi pierduse şi ultima picătură de vlagă şi a cărui societate căzuse pradă corupţiei. Ţara nu mai dispunea nici de resurse, nici de mijloace pentru ambiţiile sale internaţionale.

Conştient şi informat despre dificultăţile şi limitele structurale care apăsau, din ce în ce mai greu, asupra funcţionării mecanismelor politico-instituţionale şi economice sovietice, el va pune atunci în aplicare, încă de la venirea sa la puterea supremă, o vastă politică de modernizare şi de prefacere, pe care întreaga lume o va ţine minte sub numele de „perestroika"

Cu toate că acţiunea Numărului Unu sovietic se înscrie pe linia politicilor urmate de reformatorii poststalinişti Nikita Hruşciov şi Iuri Andropov, perestroika se va distinge mult mai clar decât acestea de tentativele de reformă din trecut. Spre deosebire de predecesori, politica de reformă pe care o întreprinde Mihail Gorbaciov se vrea, într-adevăr, globală şi radicală. De data aceasta, nu mai este vorba de a aduce nişte modificări marginale la un sistem care să rămână neatins în ansamblu. Este vorba mai degrabă de a găsi o cale rezonabilă între planificare şi piaţă, aptă de a permite inversarea tendinţei, observate şi confirmate, de declin economic. Ca o altă diferenţă esenţială, perestroika depăşeşte domeniul strict al economiei, pentru

a cuprinde atât societatea, administraţia şi sistemul politic, cât şi relaţiile internaţionale.

În mod evident, Mihail Gorbaciov şi perestroika sa întâmpină opoziţia tuturor celor care beneficiază de sistem. Iată de ce istoria perestroikăi este strâns legată, mai înainte de toate, de lupta între un om dornic de a înfăptui reforma în ţara sa înainte ca ea să se prăbuşească, iremediabil, în haos şi inerţia unui sistem tentacular, gigantic şi totalitar, de pe urma căruia profită o clasă de privilegiaţi, tocmai de aceea recunoscători sistemului.

Conflictele care survin, tergiversările, renunţările, dar şi dificultatea intrinsecă de a modifica un sistem considerat de mulţi drept imposibil de schimbat, grăbesc deznodământul pe care reforma era menită să-l împiedice — economia se năruie, Uniunea se desface în bucăţi şi se instaurează pluripartismul. Dacă istoria perestroikăi se identifică, fără îndoială, cu istoria guvernării lui Mihail Gorbaciov, ea este, de asemenea şi înainte de toate, aceea a sfârşitului Uniunii Sovietice.

Astăzi, nu dispunem încă de distanţarea necesară pentru a pretinde o înţelegere completă şi imparţială a mecanismului evenimentelor care au condus la dezmembrarea Uniunii Sovietice. Atâtea câte mai sunt, arhivele rămân, în ansamblu, inaccesibile, iar actorii acestui moment privilegiat al istoriei sovietice încă se mai află în avanscena controverselor politice din Rusia. Într-un cuvânt, spiritele sunt, în continuare, înfierbântate. În schimb, prezentarea şi o primă interpretare a faptelor ni se par, astăzi, posibil de creionat. Ele vor avea meritul de a aduce lumină în istoria recentă a URSS şi de a oferi cititorului o temeinică vedere de ansamblu asupra a ceea ce a fost perestroika. Spre acestea năzuieşte lucrarea de faţă.

Capitolul I

ORIGINEA PERESTROIKĂI

I. Părintele perestroikăi

Mihail Gorbaciov s-a născut pe 2 martie 1931, la una dintre fermele colective de la Stavropol, în sudul extrem al Rusiei. După ce studiază dreptul la Universitatea Lomonosov din Moscova (1950–1955), se întoarce în ţinutul său de baştină, unde intră, ca membru activ, în rândurile Partidului. În 1970, este numit prim-secretar al Organizaţiei de Partid din regiunea Stavropol. În 1978, la recomandarea lui Mihail Suslov, stalinist convins, membru al Biroului de Partid, care îl cunoscuse pe Mihail Gorbaciov la Stavropol, acesta din urmă este primit în secretariatul Comitetului Central, unde se va ocupa de problemele agrare. Devine membru supleant al Biroului de Partid în 1979, apoi membru cu puteri depline în 1980.

La moartea lui Brejnev, în noiembrie 1982, îl susţine în lupta pentru dobândirea puterii, împotriva lui Cernenko, pe Iuri Andropov, originar, ca şi el, din regiunea Stavropol. Odată ales secretar general, I. Andropov îi încredinţează lui Gorbaciov nu doar responsabilitatea problemelor economiei, dar şi pe aceea a activităţii de partid.

La moartea lui Andropov, în 1984, Cernenko ajunge la puterea supremă. În schimbul neutralităţii sale, Mihail Gorbaciov obţine o lărgire a câmpului competenţelor sale. Pe lângă economie, primeşte şi însărcinarea de a se ocupa de ideologie, de domeniul cultural şi de afacerile externe.

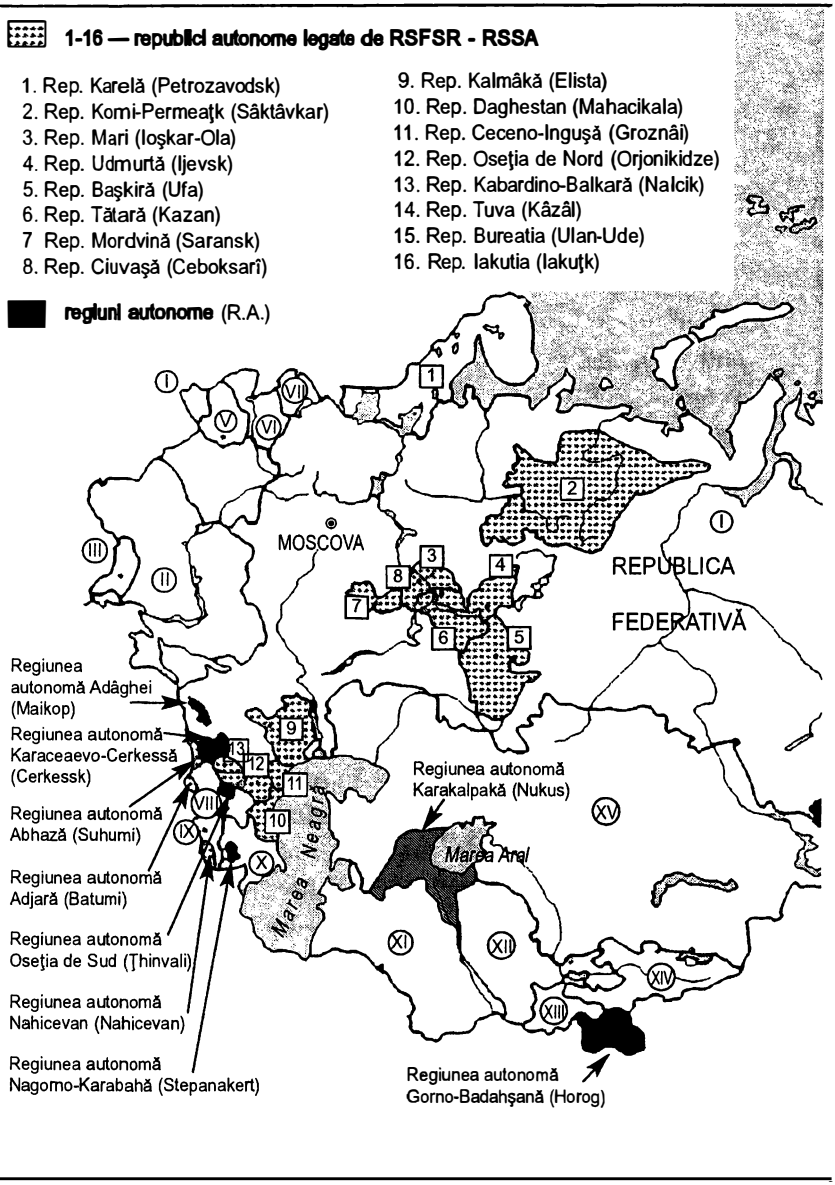

Uniunea Republicilor Socialiste Sovietice (URSS)

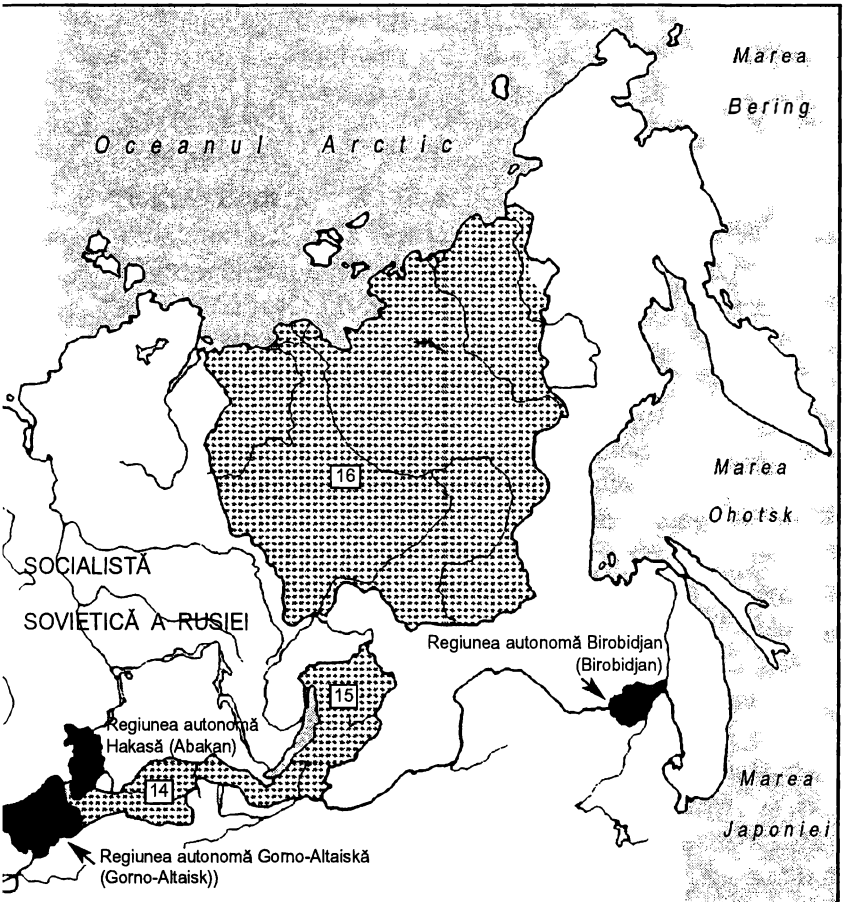

I - XV — republici socialiste (R.S.S)

I. REPUBLICA SOCIALISTĂ FEDERATIVĂ SOVIETICĂ A RUSIEI (RSFSR)
II. Ucraina (Kiev)
III. Moldova (Chişinău)
IV. Bielorusia (Minsk)
V. Lituania (Vilnius)
VI. Letonia (Riga)
VII. Estonia (Tallinn)
VIII. Georgia (Tbilisi)
IX. Armenia (Erevan)
X. Azerbaidjan (Baku)
XI. Turkmenistan (Aşhabad)
XII. Uzbekistan (Taşkent)
XIII. Tadjikistan (Duşanbe)
XIV. Kirghizstan (Frunze)
XV. Kazahstan (Alma-Ata)

Cernenko fiind bolnav, faptul acesta îl ajută pe Mihail Gorbaciov, care se remarcă, în scurt timp, ca un element de neînlocuit al Biroului Politic, şi la moartea lui îi va lua locul.

Cum se poate explica o înaintare atât de rapidă în carieră, câtă vreme URSS nu lăsase, până atunci, să ajungă în fruntea sa decât nişte bătrâni senili?

Mai întâi de toate, Gorbaciov a avut şansa să beneficieze de nişte deschizători de drumuri, care i-au înlesnit ascensiunea politică vertiginoasă. S-a putut sprijini, la început, pe Feodor Kulakov, prim-secretar de partid la Stavropol între 1960 şi 1964, care i-a încredinţat, în scurtă vreme, responsabilităţile regionale, în special în domeniul agricol. Mulţumită prieteniei dintre el şi Konstantin Cernenko, aghiotant credincios al lui Brejnev, F. Kulakov a fost numit, în octombrie 1964, adică la numai o lună după venirea la putere a lui Brejnev în postul de prim-secretar, şef al departamentului agricol din Comitetul Central. Câteva luni mai târziu, a devenit secretar al Comitetului Central.

Mihail Gorbaciov a ştiut să tragă foloasele de pe urma decesului subit al lui Feodor Kulakov, în iulie 1978. Căutând un specialist în problemele agricole care să-l înlocuiască pe defunct în Comitetul Central, alegerea s-a fixat asupra lui Mihail Gorbaciov. Două motive au stat la baza acestei opţiuni. Mai întâi, faptul că Stavropol nu era doar o regiune agricolă importantă, ci, totodată, reprezenta un loc de vilegiatură termală predilectă pentru nomenclatură. Mihail Gorbaciov avusese, astfel, ocazia să primească, frecvent, vizita înalţilor demnitari, dintre care mai ales pe a lui Mihail Suslov, secretarul Comitetului Central, şi pe a lui Iuri Andropov, pe atunci şeful KGB şi membru al Biroului Politic. În sfârşit, Mihail Gorbaciov ştiuse să dea dovadă

de imaginaţie în gestionarea problemelor agricole din regiunea sa şi, în primul rând, să-i asigure promovarea.

Luptele din sânul Biroului Politic explică, în egală măsură, numirea lui Mihail Gorbaciov. Pe de-o parte, fără a fi un susţinător al lui Brejnev, nu-i era, totuşi, un adversar. Mai mult chiar, tânărul candidat se bucura de avantajul protecţiei lui Kulakov, un fidel adept al lui Brejnev. Acesta din urmă nu avea, aşadar, nici un motiv anume să se opună numirii tânărului candidat. Pe de altă parte, Suslov şi Andropov vedeau în Mihail Gorbaciov un candidat independent faţă de clanul brejnevian şi, în virtutea acestei calităţi, îl susţineau călduros.

Mulţumită, în parte, abilităţii sale şi a relativei sale neutralităţi în privinţa diferitelor grupări din sânul Partidului, el a devenit membru supleant al Biroului Politic în 1979 şi membru cu drepturi depline în anul următor.

La moartea lui Brejnev, în noiembrie 1982, a sprijinit candidatura lui Andropov, născut, ca şi el, la Stavropol, împotriva aceleia a lui Cernenko. Îndată ce Andropov a fost instalat în postul de prim-secretar, responsabilităţile lui Mihail Gorbaciov au crescut (economie, organizarea Partidului). Moartea lui Andropov l-a surprins pe Mihail Gorbaciov în plin avânt al carierei. Nu s-a opus la desemnarea lui Cernenko şi, ca atare, a văzut din nou lărgindu-i-se câmpul competenţelor, de data aceasta cuprinzând ideologia, problemele culturale şi afacerile externe.

Cu toate acestea, numirea lui Mihail Gorbaciov nu s-a petrecut atât de lesne precum s-ar crede. Aşa cum arăta sovietologul britanic Archie Brown:

„Poziţia lui Gorbaciov în interiorul secretariatului era mai puternică decât a oricui, datorită preşedinţiei de la Biroul Politic, asumat de el pe timpul absenţelor, din motive de sănătate, ale

lui Cernenko. Totuşi (după cum se ştie), a mai avut loc o ultimă tentativă pentru a-i bloca succesiunea, preferându-se, încă o dată, un septuagenar, Grişin, în funcţia de secretar general. Se manifesta deschis teama că, după imobilitatea din perioada Cernenko, politica lui Gorbaciov va prelua ştafeta lui Andropov, declanşând astfel sfârşitul «stabilităţii cadrelor», atât de dragi lui Brejnev şi Cernenko, şi introducerea de reforme importante, mai ales în economie (...)"

Cu toate acestea, el a reuşit să-şi atragă sprijinul — indispensabil — al lui Andrei Gromâko, cel care vedea în Gorbaciov un conducător conştient de realităţile şi restricţiile contextului internaţional. De altfel, şi după discursul său din şedinţa plenarei Comitetului Central, prezentat cu ocazia alegerii lui Mihail Gorbaciov în funcţia de prim-secretar, el insistă asupra deosebitei puteri de pătrundere a lui Gorbaciov în problemele de politică internaţională. Capacitatea sa de a analiza cu luciditate parametrii mediului internaţional înconjurător „mi se pare, fără îndoială, mai benefică pentru exerciţiul funcţiilor mele decât a multor altor tovarăşi"

II. Cuvintele–cheie

Demersul reformator al lui Mihail Gorbaciov se înscrie în linia iniţiativelor din trecut prin care se încercase reînnoirea sistemului, chiar dacă ele au fost cu mult mai timide decât ceea ce va întreprinde ultimul lider sovietic.

Trebuie, într-adevăr, să urcăm pe firul istoriei până dincolo de Andropov, pentru a observa profundele reconsiderări ale fundamentelor ideologice ale ţării. Aşa cum arăta Marie Mendras, noul program al Partidului Comunist al URSS reprezintă un exemplu grăitor în acest sens:

„Redactarea unui nou text care să înlocuiască programul lui Hruşciov din 1961 era la ordinea zilei de ani buni. A fost adoptat, în cele din urmă, în noiembrie 1986. Bineînţeles, este imposibil de a discerne revizuirile care n-ar fi ajuns la bun sfârşit fără imboldul lui Mihail Gorbaciov şi al apropiaţilor săi. În schimb, se ştie că respingerea determinismului utopic din 1961 era un fapt împlinit. Tot ceea ce sugera «ajungerea din urmă» a Statelor Unite de către URSS şi îngenuncherea capitalismului sub loviturile de berbec ale socialismului îşi pierduse sensul şi acum îi stingherea atât pe responsabilii Partidului cât şi pe purtătorii de cuvânt ai ideologiei oficiale. În programul din 1986, nu se mai menţionează «victoria comunismului»; procesul de «construire» a comunismului se continuă, dar fără perspectiva acestei mari victorii finale. După moartea lui Brejnev, conceptul de «socialism avansat», care califica ambiţios situaţia din acel moment a societăţii sovietice, căzuse în desuetudine; în zilele lui Mihail Gorbaciov, dispăruse din discursuri. Fusese înlocuit cu termeni care evocau efortul, progresul pe termen lung, şi cu totul diferiţi de complezentul brejnevian: «a consolida» socialismul, «a însufleţi» dezvoltarea socialismului."

Începând din 1985, cuvintele la ordinea zilei sunt altele: „accelerare" (*uskorenie*), „transparenţă" (glasnost) şi „restructurare" (perestroika), deşi rădăcinile sunt asemănătoare.

La plenara din aprilie 1985, Mihail Gorbaciov rosteşte primul său mare discurs, pornind de la o critică la adresa situaţiei economiei şi a societăţii, pentru a îndemna, în final, la o „accelerare" (*uskorenie*) a ritmului dezvoltării naţionale, care înregistra o semnificativă stagnare deja de mai mulţi ani. Necesitatea unei profunde „restructurări" (perestroika) economice era, aşadar, încă de pe acum subiacentă în evaluarea fără indulgenţă pe care o făcea situaţiei URSS. A fost, totuşi, nevoie să mai treacă un timp, respectiv până la cel de-al XXVII-lea Congres al

Partidului, din martie 1986, pentru ca noţiunea de perestroika să devină un cuvânt de ordine oficial. Din punctul de vedere al lui Mihail Gorbaciov, perestroika înseamnă „politica al cărei scop este de a activa progresul social şi economic al ţării şi de a reînnoi toate sferele vieţii"

Cu aceeaşi ocazie, îşi face apariţia un nou concept: „glasnost" Cuvântul „glasnost" este frecvent tradus prin „transparenţă", dar, în realitate, adevărata sa traducere ar corespunde mai curând expresiei de „a da publicităţii", desemnând liberul acces al cetăţenilor la informaţie asupra acţiunilor statului sovietic. Aceasta înseamnă că deciziile şi întreprinderile guvernului nu mai pot rămâne secrete, ci trebuie să fie făcute publice. În accepţia sa politică actuală, cuvântul „glasnost" s-a ivit, de prin secolul al XIX-lea, pe buzele opozanţilor la puterea ţaristă. Şi-a dobândit, însă, întreaga sa deschidere semantică în anii '60-'80, mai ales după Conferinţa de la Helsinki din 1975. În timpul perioadei de care ne ocupăm, glasnostul, adică informaţia asupra acţiunilor statului totalitar, a constituit capul de afiş al revendicărilor militanţilor pentru libertate din Uniunea Sovietică. Rostit de conducătorul sovietic în 1986, glasnostul desemna ridicarea parţială a cenzurii asupra presei şi libera denunţare a diverselor abuzuri. Aşa cum aminteşte Marie Mendras:

„În discursul de la plenara Comitetului Central, din ianuarie 1987, consacrat politicii cadrelor, Mihail Gorbaciov exprimă cu maximă vigoare importanţa pe care o acordă criticii şi glasnostului, aceste metode urmând să contribuie la «purificarea» societăţii sovietice, la denunţarea abuzurilor, la crearea unor noi obiceiuri, la creşterea responsabilităţii fiecăruia, la restabilirea unui dialog salutar. Unii observatori au văzut în acest discurs profesiunea de credinţă a lui Mihail Gorbaciov, încrederea sa în valorile democratice şi liberale. Cu atât mai mult cu cât sloganul

democratizării îşi găsise, de asemenea, locul său în limbajul politic."

De la această plenară, începe liberalizarea presei şi lansarea unei veritabile politici de destalinizare şi debrejnevizare.

În acelaşi an, un nou concept, socotit definitoriu pentru noul avânt internaţional căutat de conducerea sovietică, îşi face, de asemenea, apariţia: „gândirea nouă"

De vreme ce totul arată că Mihail Gorbaciov consideră glasnostul nu doar ca pe un scop în sine, ci drept o unealtă a politicii sale generale de modernizare a URSS şi de apropiere de Occident, popularitatea conceptului se răspândeşte cu rapiditate pe scena politică internă, impunându-i deschiderea, deschidere care avea să meargă mult mai departe decât crezuse sau dorise iniţial Mihail Gorbaciov: primele alegeri libere din 1989, parlamentarism şi, în final, interzicerea Partidului Comunist.

Dintre toate aceste cuvinte şi concepte noi introduse în discursul oficial sovietic, perestroika este, fără îndoială, acela ale cărui popularitate şi mai ales amploare şi dimensiune l-au ridicat la primul rang din punct de vedere al importanţei. În vreme ce, la început, „refacerea" sau „restructurarea" nu se acorda decât cu „economicul", combinaţiile semantice s-au înmulţit rapid. Se vorbeşte, astfel, din acest moment, de perestroika morală, ideologică, administrativă, respectiv psihologică, socială sau educativă etc. Puţin câte puţin, perestroika a devenit, atât în limbajul oficial cât şi în mintea oamenilor, conceptul care defineşte „noul curs" urmat de Mihail Gorbaciov începând din 1985.

Capitolul II

URSS PE CALEA SCHIMBĂRII

Primii paşi pe calea perestroikăi au fost făcuţi pe trei direcţii: o „debrejnevizare" şi, corolarul acesteia, stabilirea unui „stat socialist de drept"; apoi instaurarea unei relative libertăţi a presei şi abolirea tabuurilor care apăsau asupra societăţii; în sfârşit, normalizarea relaţiilor cu Biserica şi încetarea persecuţiilor împotriva credincioşilor.

I. Către un „stat socialist de drept"

Mihail Gorbaciov a urmat o traiectorie politică variabilă, evoluând, rând pe rând, din poziţii minimaliste în propuneri extreme. Aceasta explică, în parte, atitudinea păstrată constant de conducătorul sovietic pe parcursul celor şase ani şi nouă luni cât a deţinut puterea, anunţând măsuri radicale şi amânându-le, aproape concomitent, pentru date ulterioare şi nedeterminate.

1. Refuzul moştenirii staliniste. La 19 decembrie 1986, Andrei Saharov, laureat al premiului Nobel pentru pace în 1975 şi celebru disident (va înceta din viaţă la 14 decembrie 1989), este eliberat, cu puţin timp după moartea, în închisoare, a disidentului A. Marcenko. Numeroşi alţi deţinuţi politici au început, tot din această perioadă, să fie repuşi în libertate. Aşa s-a întâmplat, de pildă, în 1987, cu disidenţii creştini ortodocşi, printre cei mai cunoscuţi fiind Aleksandr Ogorodnikov şi P. Gleb Iakunin.

S-au instituit, de asemenea, protecţii juridice împotriva internărilor psihiatrice forţate. În martie 1987, presa sovietică atrăgea atenţia asupra mai multor cazuri de abuzuri de acest gen. La 1 martie 1988, intră în vigoare o lege împotriva acestor abuzuri: reţeaua spitalelor psihiatrice „speciale" este reorganizată (tutela serviciilor psihiatrice trece de la Ministerul de Interne la Ministerul Sănătăţii), iar cei internaţi cu forţa sunt, de acum încolo, autorizaţi să-şi expună cazul înaintea justiţiei. În vreme ce, la un pas de a fi exclusă, în 1983, URSS părăsea deliberat Asociaţia Mondială de Psihiatrie (AMP), tot ea va cere, în octombrie 1988, să fie readmisă şi se declară dispusă să accepte comisiile străine de specialitate pentru a-i evalua progresele înfăptuite.

În sfârşit, începând din 1988, principalii conducători ai opoziţiei, victime ale marilor procese staliniste din anii '30, sunt reabilitaţi. Astfel, Nikolai Buharin, exclus din Partidul Comunist în 1937 şi executat un an mai târziu, este reabilitat, post-mortem, din punct de vedere penal — împreună cu alţi nouă, acuzaţi o dată cu el —, pe 4 februarie; reabilitarea a cuprins şi reintegrarea sa postumă în Partidul Comunist, la 21 iunie, în urma unei decizii a Comisiei Biroului Politic al PC constituită, în octombrie 1987, pentru examinarea trecutului stalinist. Luni, 13 iunie 1988, Curtea Supremă a URSS îi reabilitează, de asemenea, pe mai mulţi părinţi-fondatori ai Uniunii Sovietice şi în primul rând pe Kamenev şi pe Zinoviev, condamnaţi în august 1936, şi pe Piatakov şi Radek, condamnaţi în ianuarie 1937. În ianuarie 1989, reabilitarea este deschisă mai mult şi de ea beneficiază peste 800.000 de persoane care „fuseseră victimele unei represiuni ilegale". La câteva luni după aceea, în luna noiembrie a aceluiaşi an, a venit rândul persoanelor acuzate de colaborare cu naziştii şi deportate

de Stalin în timpul războiului, care, la rândul lor, au fost reabilitate, fără ca, totuşi, cele mai celebre dintre ele — tătarii din Crimeea[1] — să se poată întoarce în peninsula lor natală de unde fuseseră izgoniţi.

La 15 august 1990, Mihail Gorbaciov anulează printr-un decret toate privaţiunile cetăţeneşti hotărâte între 1966 şi 1988.

2. Reforma dreptului. La 17 mai 1988, *Pravda* publica un text semnat de Mihail Gorbaciov — care avea să fie prezentat la sfârşitul lunii iunie a aceluiaşi an la o conferinţă a Partidului — în care denunţa absenţa regulilor juridice clare şi stăruia asupra unei „reforme a sistemului politic" ca şi asupra constituirii unui stat de drept. În opinia conducătorului sovietic,

„datoria statului este de a veghea la întărirea garanţiei drepturilor şi libertăţilor cetăţenilor", şi la aceasta se ajunge, firesc, prin definirea „condiţiilor materiale şi juridice pentru exercitarea libertăţilor constituţionale şi a garanţiilor mai ferme a drepturilor individuale, precum inviolabilitatea persoanei şi a domiciliului şi respectarea secretului corespondenţei şi al comunicaţiilor telefonice"

În consecinţă, legile trebuie revizuite şi trebuie întreprinsă o „profundă reformă juridiciară". Aceasta se va înfăptui în decembrie 1988. Dacă se înregistrează progrese substanţiale — restricţia câmpului de aplicaţie a pedepsei cu moartea, sfârşitul practicării exilului înăuntrul graniţelor etc. —, în ceea ce priveşte noţiunea de crimă

[1] După cel de Al Doilea Război Mondial, peste 300.000 de tătari din Crimeea sunt deportaţi în Uzbekistan şi înlocuiţi de slavi (bieloruşi, ruşi, ucraineni). Republica tătară din Crimeea este suprimată, pentru vina de a fi colaborat cu germanii.

politică pluteşte încă un semn de întrebare. În textul discursului rostit de Mihail Gorbaciov există, de asemenea, exprimată dorinţa de a vedea şi celelalte organizaţii reprezentative, nu doar Partidul Comunist, devenind „partenere la guvernare, implicându-se în dezvoltarea programelor sociale, în rezolvarea problemelor privind locuinţele, sănătatea şi educaţia". Aceste reforme aveau să conducă la instaurarea unui adevărat stat de drept, unde „totul este permis, în afară de ceea ce este interzis prin lege". Proiectul făcând permanent referinţă la Lenin, acest stat de drept ar fi fost unul „socialist"

II. O mai mare transparenţă

Se asistă, deopotrivă, la o veritabilă revoluţie culturală. În *Partinaia Jizn* (Viaţa Partidului), nr. 10, mai 1987, Aleksandr Iakovlev, consilier pe lângă Mihail Gorbaciov şi părintele conceptului de perestroika, îşi expune propriul punct de vedere despre ceea ce ar trebui să fie noua abordare a realităţii sovietice:

„Orientarea pe care trebuie s-o conferim întregii noastre activităţi de partid este orientarea adevărului. Destul cu frazele seci şi cu vorbăria în vânt. Adevărul, chiar şi cel mai crud, este mai bun decât cea mai frumoasă minciună. De ceea ce avem nevoie acum nu sunt legendele despre o viaţă mai bună, ci mobilizarea tuturor în lupta pentru o viaţă mai bună. Adevărul este adevăr, nu i se poate adăuga nimic, nu se poate ciunti. Iar poporul nostru este atât de înţelept, atât de cinstit şi de generos, încât minciuna nu poate decât să-l jignească. Ironia, neîncrederea şi indiferenţa sunt odraslele minciunii confortabile (...). Într-un cuvânt, trebuie ca acţiunea de informare şi de propagandă să fie condusă numai pornind de pe poziţiile realismului şi adevărului."

O dată cu politica de glasnost ia avânt întoarcerea la o anumită libertate de expresie şi de critică. În scurtă vreme, criticile nu se mai îndreaptă doar asupra stalinismului în sine şi a erorilor sale, dar şi asupra originilor lui. Treptat, se contestă chiar esenţa marxism-leninismului şi, *in fine*, Lenin însuşi.

1. Reînnoirea priveşte toate sectoarele de activitate. Reînnoirea generală conduce şi la eliberarea artelor, determinând, de pildă, o explozie a noilor genuri cinematografice. Cel mai bun exemplu în acest sens l-a constituit succesul filmului *Taxi Blues*, realizat de Pavel Lughin şi descriind realitatea sălbatică şi adesea morbidă din Moscova, de-a lungul preumblărilor şoferului de taxi Şlikov şi ale clientului său, saxofonistul alcoolic Alioşa. Reînnoirea cuprinde, în mod egal, şi literatura. Opera lui Soljeniţân este, în sfârşit, autorizată. Lucrările cenzurate reapar în vitrinele librăriilor. Are loc, desigur, lansarea unei multitudini de opere noi şi moderne, dar reînnoirea literară îşi are rădăcinile în primul rând într-o întoarcere la izvoarele literaturii naţionale. Autorii tradiţionali sunt, de acum înainte, autorizaţi, retipăriţi, iar cărţile lor se vând ca pâinea caldă, bineînţeles când disponibilitatea de hârtie o permite.

Pe de altă parte, presa se dezrobeşte de faimoasa cenzură — *Glavlit*-ul, instaurat încă din noiembrie 1917. În iulie 1989, Sovietul Suprem aboleşte delictul de crimă în cazul „propagandei antisovietice". La 12 iunie 1990, legea presei liberalizează exerciţiul presei şi constrângerile la care fusese până atunci supusă. Mai rămân în vigoare, totuşi, unele restricţii, mai ales cum rezultă din articolul 5 al acestei legi:

„Sunt interzise difuzarea prin media a informaţiilor constituind un secret de stat sau un secret protejat în mod explicit prin lege, instigarea la revoltă sau la schimbarea prin forţă a regimului de stat sau a regimului socio-politic, propaganda în favoarea războiului, discriminarea rasială, naţională sau religioasă, intoleranţa, pornografia, incitarea la infracţiuni căzând sub incidenţa legii."

În ciuda unei penurii de hârtie care afectează publicarea titlurilor într-un mod destul de diferenţiat, şi fără a mai aştepta abolirea cenzurii, noi reviste îşi fac rapid apariţia în Uniunea Sovietică, revărsându-se pe piaţă prin recenta breşă a libertăţii de expresie. Se citesc titluri noi, axate pe toate domeniile, totuşi oarecum centrate pe problemele politice şi cele sociale sau economice. Mai multe titluri dintre cele deja existente văd cum le explodează tirajul, în urma părăsirii limbajului de lemn, în vreme ce acelea care păstrează un discurs convenţional înregistrează o scădere vertiginoasă a numărului de cititori şi se îndreaptă spre faliment.

Mai mult decât în tonul articolelor, glasnostul iese la iveală în aceste reviste şi cotidiene în special prin „curierul cititorilor". Numărul de scrisori primite de ansamblul presei sovietice se ridică, în această perioadă, la aproape 70 de milioane pe an. Dacă pentru observatorul occidental lectura acestei rubrici furnizează o sursă inepuizabilă de informaţii şi date despre viaţa şi realitatea sovietică, ea le permite conducătorilor unei ţări în care nu există nici dezbatere liberă, nici alegeri, nici independenţă a mass-media, de a lua, cu regularitate, pulsul opiniei publice, cu toate că este vorba doar de unul dintre puţinele mijloace puse la dispoziţia cetăţenilor. O dată cu dispariţia treptată a cenzurii, nu numai că numărul scrisorilor trimise la redacţie creşte sensibil, dar şi frecvenţa acestor rubrici

devine mult mai ridicată, publicaţiile transformându-se, în mod din ce în ce mai evident, în adevărate „tribune libere". Se stabilesc veritabile dezbateri între cititori prin intermediul acestor rubrici, dar şi între redacţiile ziarelor şi, deopotrivă, între cititori şi înalţii funcţionari puşi în discuţie sau cei care simt nevoia de a răspunde la unele întrebări. Evoluţia nu este numai cantitativă, dar şi calitativă. Subiectele abordate nu se mai limitează, în exclusivitate, la simpla denunţare a dificultăţilor vieţii de toate zilele din URSS sau a cazurilor de abuz de putere şi de corupţie. Problemele de fond asupra unuia sau altuia dintre aspectele politicii economice şi sociale, conduse prin directivele de Partid, devin din ce în ce mai puţin ocolite de critici.

Deopotrivă cu liberalizarea agenţiilor de presă tradiţionale TASS şi *Novosti*, concurenţa a apărut şi cu *Interfaxul* creat de Gosteleradio.

Radioul şi televiziunea au cunoscut şi ele o revoluţie culturală. Dezbateri asupra unor subiecte de interes particular şi-au făcut apariţia încă din 1987 şi au înregistrat un veritabil succes. În ceea ce priveşte subiectele de interes naţional sau local, apariţia unor noi emisiuni şi rubrici a încurajat şi mai mult la dialog. O emisiune precum *Trinatsat etajie* („Al treisprezecelea etaj") i-a adunat laolaltă, pe acelaşi platou, la o discuţie pe teme dinainte stabilite — conservarea monumentelor, distracţiile tineretului, productivitatea, muzica rock —, pe tineri şi pe responsabili care au dezbătut şi au polemizat. În perioada despre care vorbim, acest tip de program, foarte gustat de sovietici, nu este totuşi singurul. Într-adevăr, se înfiinţează mai multe emisiuni pentru a răspunde interesului crescând al unei populaţii din ce în ce mai însetate de a se exprima şi de a dezbate.

Şedinţele de lucru ale Congresului Deputaţilor Poporului, retransmise începând din 1989, au cunoscut şi ele un succes veritabil, din pricina tonalităţii lor inedite. Emisiunile noi se înmulţesc şi, în acelaşi timp, apar noi posturi de radio, dintre care un mare număr sunt înfiinţate cu parteneriat occidental. În fine, slujbele religioase reîncep să fie transmise la televizor.

Această evoluţie nu se înfăptuieşte fără greutăţi. Glasnostul îşi are partizanii săi, dar totodată îşi are şi opozanţi, inclusiv în sfera creaţiei intelectuale. Astfel, V. Karpov, prim-secretarul Uniunii Scriitorilor din URSS, nu ezită să denunţe această situaţie în timpul celei de-a XIX-a Conferinţe a Partidului Comunist:

„Unii înţeleg glasnostul ca pe epoca lui totul este permis (...). Organele de presă sunt împărţite în tabere adverse şi duc un adevărat război civil. Nu se poate să închidem ochii asupra tuturor acestor lucruri (...). Datorită funcţiilor pe care le îndeplinesc, am purtat nenumărate discuţii cu reprezentanţii a ceea ce se numesc, prin tradiţie, forţele «de dreapta» şi «de stânga» (...). Mi-am dat seama că nu este vorba doar de simpatii şi antipatii omeneşti, de divergenţe de opinii şi de gusturi literare. Acestea există dintotdeauna. În plus, acum există şi lupta pentru putere, pentru posesiunea asupra organelor de presă şi a funcţiilor de conducere, obiceiurile carieriste, goana după popularitate, invidia şi multe alte sentimente, până la manifestările naţionaliste. Dacă nu le vom combate, răul va merge până într-acolo încât va provoca grave eşecuri, înainte de toate în domeniul ideologic şi educativ" (*Pravda*, 30 iunie 1988).

Pe parcursul acestei perioade, glasnostul este valoros în primul rând fiindcă serveşte perestroikăi.

Astfel, emisiunile de televiziune cu un ton nou joacă un rol de avocaţi ai acuzării împotriva tuturor acelora care se

opun — de bunăvoie sau nu — perestroikăi predicate de Mihail Gorbaciov. În emisiunea zilnică „Proiector despre perestroika", denunţurile împotriva dificultăţilor de aprovizionare, ivite din pricina neglijenţei unora, împotriva şantierelor care au rămas cu lucrările neterminate, a piedicilor puse dezvoltării micilor întreprinderi private constituie tot atâtea adeziuni pentru politica de reformă. La nivelul presei scrise, temele dezbătute, articolele publicate şi mai ales faptul că majoritatea scrisorilor publicate prin „tribunele libere" susţin, cel mai adesea, politica de restructurare, atestă dorinţa lui Mihail Gorbaciov de a suscita un interes fierbinte printre sovieticii încă refractari la politica sa şi de a le modifica atitudinea. În contextul unei lupte din ce în ce mai făţişe dintre „reformatori" şi păstrătorii *statu-quo*-ului, politica întreprinsă apare ca o formidabilă armă de propagandă în mâna secretarului general. Obiectivul final este lesne de desluşit: a convinge, mai ales în aparatul de partid, că procesul iniţiat este de acum înainte ireversibil, întrucât beneficiază de o susţinere absolută din partea ţării.

2. Trei domenii privilegiate

A) *Realităţile societăţii sovietice*. Glasnostul a permis sovieticilor să-şi dea seama — oare n-o ştiau deja? — că societatea sovietică nu era scutită de tarele atribuite societăţilor occidentale: droguri, violenţă, dezastre ecologice etc. Presa scrisă şi televiziunea dau buzna prin breşa de libertate creată în cenzură şi scot la iveală ceea ce toată lumea doar bănuieşte. Astfel, pe 5 septembrie 1986, televiziunea consacră o emisiune drogurilor, dezvăluind în special povestea unei toxicomane de 15 ani provenind dintr-o „familie bună" *Ogoniok* (nr. 3, iunie 1988), la rândul

său, oferă pe larg detalii despre ceea ce fusese multă vreme considerat un tabu:

„În 1985 şi 1986, numărul consumatorilor de droguri înregistraţi a crescut cu peste 10.000 de persoane, adică o cotă egală cu aceea atinsă în ultimii doisprezece ani (din 1972). Numărul toxicomanilor s-a dublat aproape în decursul ultimilor doi ani. Totalul se ridica la 48.000 la 1 ianuarie 1987, dintre care peste 43.000 de consumatori de droguri şi aproape 5000 de toxicomani. Circa 9000 de persoane au fost declarate dependente, pentru prima oară în viaţa lor, în 1985, iar 14.000, în 1986: totalul este echivalent numărului din ultimii cinci ani (1980–1984). Numai într-un singur an, 1986, au fost declarate toxicomane 2314 persoane, ceea ce corespunde aproape numărului total al diagnosticelor asemănătoare din ultimii şase ani (1980–1985)."

Dezvăluirea dezastrelor ecologice — cel mai important dintre ele fiind, după toate aparenţele, secarea Mării Aral din Asia Centrală sovietică — a constrâns autorităţile să-şi revizuiască în mod profund politica marilor lucrări. Astfel, de exemplu, pe 15 august 1988, Biroul Politic al PC a decis încetarea imediată a două mari proiecte, foarte contestate, privind abaterea cursurilor mai multor fluvii din URSS şi din Siberia prioritar către Asia Centrală. În timpul celei de-a XIX-a Conferinţe a PC, în 1988, preşedintele Comitetului de Stat pentru Protecţia Mediului a comunicat un bilanţ dramatic al consecinţelor politicilor urmate anterior:

„Şaizeci şi patru de milioane de tone de substanţe toxice sunt eliberate de industrie, şi mai mult încă de automobile, în atmosferă, al cărei conţinut în noxe depăşeşte normele sanitare în toate centrele industriale. În 102 dintre oraşele care au o populaţie de 50.000 de locuitori, concentraţia lor depăşeşte adesea de zece ori normele admisibile. (...) Calitatea apelor se

deteriorează aproape pretutindeni, mai ales în fluviile din Siberia Occidentală, Obi şi Irtâş, unde conţinutul în reziduuri petroliere este de zece ori superior normei admise. (...) Mările sunt poluate: concentraţia de fenol depăşeşte norma admisă de nouă ori în Caspica şi de patru ori în Marea Baltică. Marea Aral este o zonă de sinistru ecologic. (...)

Dokuceaev, corifeul pedologiei naţionale, remarca, acum o sută de ani, că pământul negru din regiunile centrale ale Rusiei şi Ucrainei conţinea 10, 12 sau chiar 14% humus. Astăzi, am trecut cu plugurile peste această bogăţie, iar procentul a scăzut până la 3 sau 4%.

Se poate spune că, de-a lungul unei întregi epoci, propaganda noastră de partid şi profesională ca şi toate ramurile ştiinţei au rămas pasive, într-un mod intolerabil, în privinţa ecologiei (...). Am educat o întreagă generaţie care nu înţelege că prin distrugerea naturii ne punem singuri dinamită sub picioare" (*Pravda*, 2 iulie 1988).

Pe de altă parte, confuzia tineretului şi a societăţii sovietice este pusă în scenă în numeroase producţii cinematografice. Este, de pildă, cazul filmului realizat în 1986 de Iuris Podnieks, *E uşor să fii tânăr?*, care înfăţişează deriva adolescenţilor spre droguri, bani, violenţă şi rock. Filmul lui Vasili Piciul *Micuţa Vera* (1988), care va fi şi el difuzat în Occident, descrie, la rândul lui, o societate caracterizată de alcoolism şi de pierderea valorilor familiale.

B) *Lupta împotriva privilegiilor şi corupţiei.* Lupta împotriva privilegiilor şi corupţiei a reprezentat calul de bătaie al noii conduceri sovietice. În această privinţă, este interesant de notat faptul că Boris Elţân s-a deosebit de colegii săi, fiindcă, foarte curând, s-a aşezat în fruntea mişcării contra corupţiei. În timpul celei de-a XIX-a Conferinţă a PC, a făcut o declaraţie care i-a adus, mai

apoi, ostilitatea egalilor săi prea puţin receptivi la genul argumentelor invocate:

„Nici membrii Comitetului Central, nici, bineînţeles, ceilalţi comunişti nu ştiu cum s-au cheltuit banii Partidului (şi este vorba de sute de milioane de ruble). Comisia de Control n-a dat vreun raport despre acest subiect la Congres şi, în mod vizibil, nu are acces la registrele de casă. Eu ştiu, de exemplu, câte milioane de ruble s-au plătit CC de către organizaţia de partid a oraşului Moscova şi de cea a regiunii Sverdlovsk. Dar cum au fost întrebuinţate aceste sume? N-am idee. Văd doar că, în spatele cheltuielilor bine chibzuite anunţate, se construiesc vile de lux, case de odihnă şi sanatorii de o asemenea anvergură că te simţi ruşinat când mai ajung aici şi reprezentanţi ai altor partide (...). În condiţiile acestea, ne mai mirăm că unii mari conducători ai Partidului s-au cufundat în corupţie, luare de mită şi fals în acte publice. (...) Părerea mea este următoarea: dacă lipseşte ceva la noi, într-o societate socialistă, atunci fiecare, fără excepţie, trebuie să resimtă lipsa respectivă în aceeaşi măsură (*aplauze*). Şi trebuie reglată prin diferenţiere salarială varietatea aportului în muncă. Trebuie, în sfârşit, lichidate raţiile alimentare atribuite, dacă pot să spun aşa, «nomenclaturii[2] înfometate», trebuie exclus elitismul din societate, trebuie exclus şi din fapte şi din formă cuvântul «special» din vocabularul nostru. Fiindcă la noi nu există comunişti speciali" (*Pravda*, 2 iulie 1988).

Lupta împotriva corupţiei atinge apogeul în timpul condamnării la doisprezece ani de lagăr, pe 30 decembrie 1988, a lui Iuri Ciurbanov, ginerele lui Brejnev şi căpetenia aşa-numitei „mafie uzbekistane" Alături de el sunt, de

[2] *Nomenklatura* — elita oficială, politică, administrativă sau intelectuală, a cărei numire în funcţie depinde de partid, de sindicate sau de soviete (lista lor constituie o nomenclatură). Ruşii, bieloruşii şi ucrainenii reprezentau 80% din membrii PC şi 82% din membrii Biroului Politic.

asemenea, inculpaţi pentru corupţie alţi patru foşti secretari de partid din Uzbekistan, nouă primi-secretari regionali (din cele douăsprezece regiuni existente) şi fostul prim-ministru uzbek Kudaiberdâiev. În sfârşit, aproape 4500 de alte persoane sunt implicate, mai mult sau mai puţin, în faptele imputate. Acestea se referă la deturnarea a 4 milioane de tone de bumbac, într-un interval de zece ani, şi la diverse alte tranzacţii ilicite, estimate la o valoare de aproape 4,5 miliarde de ruble.

C) *Istoria rescrisă*. Masacrele din epoca stalinistă devin şi ele, începând din această perioadă, subiectul revelaţiilor şi al denunţărilor din presa sovietică. La 30 septembrie 1978, un articol din *Literaturnaia Gazeta* denunţă decesele în urma persecuţiilor politice[3] din timpul războiului. Un alt exemplu: pe 16 mai 1988, televiziunea sovietică difuzează un reportaj de două ore, *Procesul*, consacrat realităţilor staliniste, reportaj care va avea un larg ecou. Cinematografia găseşte, la rândul ei, numeroase surse de inspiraţie în denunţarea perioadei staliniste şi relevarea adevărului istoric. Am putea cita filmul *Căinţa* al lui Tenghiz Abuladze, sau *Mâine, război* al lui Iuri Kara. Nici producţia teatrală nu se lasă mai prejos, cu piese ca *Dalşe, dalşe, dalşe* (*Mai departe, mai departe, mai departe*) a lui Mihail Şatrov, în care Stalin este criticat de Troţki.

[3] După demograful Maksudov, între 1939 şi 1945 s-au înregistrat 7,5 milioane de morţi în rândul armatei şi 9–11 milioane de morţi în rândul populaţiei civile, din cauza execuţiilor şi deportărilor (naţionalităţi alogene, foşti prizonieri de război etc.). După Soljeniţân, numărul total al victimelor revoluţiei, de la 1917 până la 1945, se ridică la 15 milioane (împuşcaţi, victimele foametei din 1932–1933, prizonieri de război sovietici, închişi, la întoarcerea lor în patrie, în lagărele speciale, populaţiile deportate).

Societatea de istorie şi de cultură „Memorial", organizaţie independentă constituită în ianuarie 1989, va juca un rol important în denunţarea crimelor stalinismului şi mai ales a deportărilor în lagăre.

Reconsiderarea perioadei staliniste implică, de asemenea, recunoaşterea existenţei protocoalelor secrete la pactul germano-sovietic din august 1939. Acestea stabileau, în realitate, modalităţile de anexare de către Uniunea Sovietică a celor trei republici baltice, pe atunci independente şi recunoscute ca atare de comunitatea internaţională.

III. Renaşterea religiei

Suflul novator cuprinde în mod egal şi Biserica. O dată cu glasnostul, autorităţile nu-i mai prigonesc pe credincioşi, aşa cum obişnuiau înainte. Deşi aceasta nu implică neapărat reconsiderarea politicii oficiale de ateism, teama oamenilor de a-şi manifesta credinţa dispare treptat. Bisericile îşi redeschid porţile pentru valurile de credincioşi de toate vârstele, nu doar pentru femeile bătrâne. Frecventarea mănăstirilor şi activitatea lor se dezvoltă, şi, o dată cu redeschiderea mai multor mii de parohii, ţara resimte, în scurt timp, o penurie în materie de preoţi, care trebuie hirotonisiţi cât mai repede.

Celebrarea, în 1988, a împlinirii unui Mileniu de la creştinarea Rusiei — marcată, pe plan politic, de întâlnirea de la Moscova, la 29 aprilie în acelaşi an, dintre Mihail Gorbaciov şi patriarhul Moscovei — accentuează mişcarea de renaştere şi redescoperire a religiozităţii şi, mai ales, oferă o nouă imagine despre URSS, acum de mai largă toleranţă. Noua orientare în domeniul religiei este

insuflată în special de Konstantin Karcev, preşedintele Consiliului pentru problemele religiilor de pe lângă Consiliul de Miniştri al URSS. În opinia acestuia din urmă,

„dacă toţi credincioşii simt că perestroika înaintează cu repeziciune, că ea respinge în mod hotărât prejudecata care făcea din credincios un cetăţean inferior, (...), sunt încredinţat că ei vor deveni aliaţii acesteia şi participanţi consecvenţi la ea. (...) Trebuie redată credincioşilor încrederea în partid şi în stat. Potenţialul de încredere este astăzi în mare măsură pierdut (...). Separarea Bisericii de stat nu înseamnă, nici pe departe, izolarea ei de societate. Credincioşii sunt oameni dintre noi, sovietici, care au crescut şi s-au format în perioada sovietică (...). Una este religia ca o concepţie despre lume, aceea combătută constant de ideologia marxistă, şi cu totul altceva este Biserica, această instituţie socială alcătuită din clerici şi credincioşi (...). Ajutorarea bolnavilor, a persoanelor în vârstă şi a orfanilor, acţionarea directă în spitale şi orfelinate — la toate acestea concetăţenii noştri credincioşi doresc să participe şi au acest drept. Primul pas a fost deja făcut, baptiştii şi adventiştii de ziua a şaptea dau o mână de ajutor la îngrijirea bolnavilor, din proprie iniţiativă, în două dintre clinicile Moscovei" (*Ogoniok*, nr. 21, mai 1988).

Konstantin Karcev se declară în favoarea „unei democratizări maxime a legislaţiei existente, pentru a se reveni la principiile de bază enunţate de Lenin în ceea ce priveşte relaţia dintre Biserică şi stat: această legislaţie ar constitui o temelie durabilă pentru condiţiile de aplicare a sa", obiectivul fiind, după părerea lui, „modificarea climatului moral din ţară, punându-se accentul pe atitudinea morală a credincioşilor, care poate fi pozitivă" Şi adaugă: „Prefer un credincios sincer unui comunist fără scrupule" (*Le Monde*, 24 februarie 1988).

La nivel internaţional, această reanimare a vieţii religioase în Uniunea Sovietică este însoţită de o apropiere

de Sfântul Scaun, materializată prin întâlnirea de la 13 iunie 1988, la Moscova, între Mihail Gorbaciov şi Monseniorul Casaroli, dar mai ales prin vizita conducătorului sovietic făcută papei Ioan Paul al II-lea, la Roma, pe 1 decembrie 1989[4].

Nici la acest capitol, noua libertate de mişcare acordată credincioşilor sovietici nu întruneşte unanimitatea opiniilor şi nu împiedică prin nimic continuarea politicii oficiale de ateism. În ajunul manifestaţiilor aniversare pentru Mileniul de creştinism, *Pravda*, pe 2 februarie 1988, ataca această nouă politică:

„Biserica este pe cale să-şi reîntărească propaganda şi activitatea religioasă, exploatând sărăcia spirituală a societăţii şi, în acelaşi timp, o oarecare indiferenţă din partea ei în ceea ce priveşte opera ateistă. Lucru vizibil mai cu seamă în prezent, când se pregăteşte aniversarea Mileniului creştin. Este, aşadar, neapărată nevoie să se intensifice activitatea ateistă în toate păturile societăţii şi mai ales în rândul tinerilor."

[4] În urma acestei vizite istorice, Mihail Gorbaciov declara (1992): „Nimic din ceea ce s-a întâmplat în Europa n-ar fi fost posibil fără acest papă, fără marele rol, chiar politic, pe care l-a jucat pe scena internaţională". La rândul său, Ioan Paul al II-lea îi schiţa un portret sugestiv liderului sovietic: „Păstrez o amintire foarte exactă a întâlnirii mele cu Mihail Gorbaciov (...). Cred că este un om principial şi foarte bogat din punct de vedere spiritual. Un personaj carismatic, care a avut o influenţă hotărâtoare asupra cursului evenimentelor din Europa de Est. Nu se declară credincios, dar am vorbit despre marea importanţă pe care o atribuia rugăciunii, dimensiunii interioare a omului. Cred că, într-adevăr, întâlnirea noastră a fost ursită de către Providenţă."

Capitolul III

REFORME POLITICO-INSTITUŢIONALE

Perestroika nu este numai economică sau socială. Ea cuprinde, în mod egal, restructurarea instituţiilor ţării, mai ales a sistemului politic.

I. Instituţia prezidenţială a regimului

După ce acordase o atenţie cu totul specială reformelor economice (cap. IV) şi ameliorării situaţiei internaţionale (cap. V), Mihail Gorbaciov ajunge rapid la concluzia că succesele reformelor începute sunt, în egală măsură, legate de reforma, în paralel, a instituţiilor statului. Cea de-a XIX-a Conferinţă a Partidului, dintre 28 iunie şi 2 iulie 1988, i-a dat ocazia de a aduce în atenţie necesitatea restructurării sferei instituţionale. De-a lungul reformelor care se conturează, Mihail Gorbaciov, reîntărind democratizarea instituţiilor, caută să-şi aşeze pe această bază propria legitimitate.

Printre măsurile propuse figurează crearea unei funcţii de preşedinte al URSS, dispunând de putere sporită şi fiind ales de un nou Parlament lărgit — Congresul Deputaţilor Poporului —, rezultat, la rândul său, din alegeri libere. Conform legii electorale, adoptate de Sovietul Suprem la 1 decembrie 1988, *Congresul Deputaţilor Poporului* se compune din 2250 de membri, aleşi pentru cinci ani. Două treimi dintre aceştia (adică 1500) au fost alese

prin sufragiu universal direct, după un principiu al candidaturilor multiple. Jumătate dintre ei (adică 750) este votată în circumscripţii teritoriale de un număr egal de electori (în jur de 250.000), iar cealaltă adunare reprezintă naţionalităţile (32 de reprezentanţi pentru fiecare republică socialistă sovietică, 11 pentru fiecare republică autonomă, 5 pentru fiecare regiune autonomă şi 1 pentru fiecare district). În ceea ce îi priveşte pe cei 750 de deputaţi rămaşi, aceştia sunt desemnaţi de către „organizaţiile sociale" ale ţării: PCUS, sindicatele şi organizaţiile cooperatiste au dreptul la câte 100 de reprezentanţi fiecare; Komsomolul, Comitetul Femeilor Sovietice, Organizaţiile Veteranilor Muncii şi ai Războiului, Uniunile Cercetătorilor şi Uniunile Artiştilor au dreptul, fiecare, la un număr de 75 de reprezentanţi în Congres; în sfârşit, cele 75 de locuri rămase sunt împărţite între o multitudine de alte micuţe „organizaţii sociale".

La 26 martie 1989, au loc primele alegeri legislative semidemocratice din întreaga istorie a URSS. Pe ansamblu, ele se desfăşoară în bune condiţii, chiar dacă în aproape 400 de circumscripţii s-a prezentat un singur candidat.

Aceste alegeri au fost marcate de intrarea în Parlament a personalităţilor celebre, precum Andrei Saharov, ales prin procentajul cuvenit Academiei de Ştiinţe din Moscova. Înlăturat de la conducerea Partidului în Moscova, la 11 noiembrie 1987, din pricina criticilor sale şi atacurilor îndreptate împotriva corupţiei şi privilegiilor, înainte de a fi „eliberat" din funcţia de membru supleant al Biroului Politic la 18 februarie următor, Boris Elţân îşi ia o frumoasă revanşă când primeşte peste 85% din voturi la Moscova, în primul tur de scrutin al acestor alegeri. Acestea din urmă dau ocazia, de asemenea, conducătorilor independenţilor

baltici de a-şi dovedi popularitatea, de acum înainte indiscutabilă, învingându-i pe susţinătorii comunişti locali.

În sfârşit, la 25 mai 1989, din cei 2250 de noi deputaţi ai foarte tânărului Congres al Deputaţilor Poporului, 2133 sunt de acord cu numirea lui Mihail Gorbaciov în fruntea Sovietului Suprem — organul legislativ permanent al Congresului — reînnoit, alcătuit din 542 de deputaţi din rândul Congresului.

La mai puţin de un an după aceea, Constituţia este profund amendată. Pe 13 martie 1990, Congresul Deputaţilor Poporului hotărăşte, într-adevăr, crearea funcţiei de preşedinte al URSS, ales prin sufragiu universal direct. Dacă alegerile se desfăşoară chiar a doua zi şi victoria îi aparţine lui Mihail Gorbaciov, triumful său este, totuşi, de scurtă durată, fiindcă noul preşedinte n-a îndrăznit să vină în faţa poporului, preferând să fie ales doar de către deputaţi şi amânând cu cinci ani data alegerilor prezidenţiale prin sufragiu universal direct. Va plăti pentru aceasta mai târziu, atunci când va sta în arenă faţă în faţă cu Boris Elţân.

Puterea preşedintelui este cuprinzătoare. Concentrează ansamblul puterii executive. Are posibilitatea de a emite el însuşi decrete, cu putere de lege pe întregul teritoriu al ţării. Poate, de asemenea, suspenda orice decizie a Consiliului de Miniştri. Cu acordul Congresului Deputaţilor Poporului, poate dizolva Sovietul Suprem. Pe lângă acestea, preşedintele URSS, în calitatea sa de comandant suprem al forţelor armate sovietice, poate hotărî mobilizarea generală sau decretarea stării de război.

În exerciţiul funcţiunilor sale, preşedintele este asistat de un Consiliu Prezidenţial, alcătuit din persoane numite de el, şi de un Consiliu al Federaţiei, ale cărui locuri sunt ocupate de preşedinţii celor 15 republici. Cu toate că rolul

său trebuie să fie în mod esenţial consultativ, Consiliul Prezidenţial are puteri importante, fiindcă, în virtutea articolului 125 din Constituţie, el este însărcinat cu „elaborarea dispoziţiilor pentru a pune în aplicare principalele coordonate ale politicii URSS, interne şi externe, şi pentru a asigura securitatea ţării". Conform prevederilor Constituţiei, alcătuirea acestui consiliu este propusă de prim-ministru — care face parte din el — în acord cu preşedintele, şi supusă aprobării Sovietului Suprem. Într-adevăr, el pune în umbră Consiliul de Miniştri în definirea politicii ţării. Deşi este compus din membri de partid — cei 15 primi membri numiţi de Mihail Gorbaciov fac parte cu toţii din PCUS, cu excepţia scriitorului Valentin Rasputin, cu toate că şi el este de orientare conservatoare —, acest Consiliu, încă de la întemeierea sa, apare ca o forţă de contrapondere la organele oficiale ale PCUS, în frunte cu Biroul Politic.

Astfel, într-un interval de aproape doi ani, Mihail Gorbaciov a reuşit să transfere noului stat sovietic majoritatea puterii sale conferite de către partid. Dacă prin aceasta încerca să-şi materializeze ambiţia de a-şi crea o funcţie pe măsură, dorinţa conducătorului sovietic de a inaugura un post de preşedinte corespundea, totodată, şi exigenţei de a separa statul de partid şi de a democratiza societatea politică sovietică.

II. Măcinarea puterii PCUS

Prăbuşirea regimurilor comuniste din Europa Centrală, spulberate de efectele perestroikăi lui Gorbaciov, a avut repercusiuni considerabile asupra Uniunii Sovietice, prin speranţa pe care a născut-o în anumite pături ale societăţii.

Comunismul, într-adevăr, îşi vedea contestată, cu succes, voinţa sa expansionistă. În schimb, criticile în URSS contra marxismului şi a lui Lenin se intensifică şi, spre sfârşitul deceniului '80, nu trece o zi fără ca vreo statuie a unui demnitar istoric al comunismului să nu fie demontată.

Deja, la 25 aprilie 1989, Comitetul Central este supus unei epurări drastice. Printre cei 110 membri (din totalul de 300) care sunt excluşi — oficial, demisionează —, figurează şi fostul şef de stat Andrei Gromâko. Restructurarea se accentuează în timpul sesiunii plenarei Comitetului Central de la 19 septembrie 1989, când sunt înlăturaţi de la conducere mai mulţi conservatori.

Confruntat cu serioasa repunere în cauză a dogmelor comuniste, Comitetul Central abandonează deopotrivă, la 12 februarie 1990, dictatura proletariatului şi centralismul democratic, care, în exerciţiul cotidian al puterii, înseamnă a impune bazei deciziile luate de vârf. Acest *aggiornamento* nu este, totuşi, suficient pentru a frâna prăbuşirea Partidului, care pierde mai bine de 800.000 de membri în 1990, pe lângă cei aproape 140.000 din 1989.

Sub presiunea aripii reformatorilor, Mihail Gorbaciov propune, pe 22 februarie 1990, la plenara Comitetului Central, suprimarea articolului 6 din Constituţie, care afirma rolul de unic conducător al Partidului Comunist. Până în acel moment, PC era recunoscut, constituţional, drept „forţa care conduce şi orientează societatea sovietică" şi „nucleul sistemului său politic, al organismelor de stat şi al organizaţiilor sociale" Congresul Deputaţilor Poporului îl susţine în această direcţie pe Mihail Gorbaciov şi Constituţia este amendată pe 14 martie în acelaşi an. Cu toate acestea, mai rămân destule obstacole pe calea spre pluripartismul efectiv, întrucât este adoptat, în paralel, un articol (art. 7) care prevede posibilitatea de a interzice

„constituirea şi activitatea partidelor, organizaţiilor şi mişcărilor politice care au drept scop schimbarea prin forţă a regimului constituţional şi integritatea statului socialist, aducerea de prejudicii securităţii sale ori incitarea la conflicte sociale, naţionale sau religioase"

După exemplul ţării, PCUS se scindează, puţin câte puţin, în facţiuni de mai multe tendinţe. Acest lucru iese în evidenţă mai ales cu ocazia celui de-al XXVIII-lea Congres al PCUS, între 2 şi 13 iulie 1990. Se asistă, atunci, la apariţia a trei mari tendinţe care se vor înfrunta.

— Conservatorii, conduşi în primul rând de Egor Ligacev, cel care, în aprilie 1990, într-o „Scrisoare deschisă a Comitetului Central către comuniştii din toată ţara", publicată în *Pravda* şi considerată drept programul politic al acestei tendinţe, făcea un apel la luptă împotriva reformatorilor şi pentru menţinerea socialismului în Răsărit, deopotrivă cu a sistemului economic centralizat şi planificat.

— „Centriştii", regrupând în jurul lui Mihail Gorbaciov personalităţi — dintre care un mare număr de economişti, precum Aleksandr Iakovlev, Leonid Abalkin, Abel Aganbegian sau Nikolai Petrakov — care predică introducerea treptată a economiei de piaţă.

— În sfârşit, radicaliştii, dirijaţi în principal de Boris Elţân, Gavril Popov şi Anatoli Sobceak. În programul lor, publicat de *Pravda* pe 3 martie, mai cunoscut sub denumirea de „platformă democratică", aceştia cer transformarea PCUS în partid politic de tip parlamentar şi pluripartismul. Ei îndeamnă, de asemenea, la introducerea imediată a mecanismelor de piaţă în Uniunea Sovietică.

Cu toate că Mihail Gorbaciov a fost reales secretar general al Partidului, cu 3411 voturi pentru şi 501 contra, conservatorii reuşesc să preia controlul asupra deciziilor

capitale, într-atât încât nici un rezultat palpabil şi determinant nu se mai obţine — reformele profunde dorite sunt respinse. Însă, în pofida „dominaţiei" conservatorilor, Egor Ligacev dă greş în tentativa sa de a se face ales în poziţia secundă în PCUS. La sfârşitul celui de-al XXVIII-lea Congres, Boris Elţân demisionează din PCUS.

Singura noutate a acestui Congres va fi reînnoirea şi creşterea la 24 a numărului de membri din Biroul Politic, care cuprinde, de acum: secretarul general, secretarul general adjunct, 7 membri aleşi de Comitetul Central şi cei 15 prim-secretari ai republicilor federative, membri de drept.

Abolirea, la 14 martie, a articolului 6 din Constituţie, care făcea din PCUS unicul partid politic autorizat în URSS, permite apariţia unei puzderii de mişcări şi de partide, dintre care un mare număr exista, în stare embrionară, încă din 1989, ba chiar din 1988, şi care vor căuta să obţină sufragiile sovieticilor, participând cu aceleaşi drepturi ca şi PC. Alegerile din 1990 pentru reînnoirea parlamentelor republicilor şi a sovietelor locale marchează înfrângerea PCUS, care se retrage pe toate liniile. Marile oraşe — în frunte cu Leningradul şi Moscova — îşi aleg primari radicalişti. Reformatorii şi liberalii pătrund în toate adunările. Mai mult, grupările favorabile independenţei obţin majoritatea sufragiilor în Lituania, Letonia, Estonia, Georgia, Armenia şi Moldova. Totuşi, PCUS mai păstrează şi în această perioadă esenţa puterii, iar autoritatea sa asupra KGB, armatei şi administraţiei, încă predominantă, îi permite să-şi înlăture rivalii serioşi. În pofida relativelor sale eşecuri, repetate în timpul ultimelor consultaţii electorale, el rămâne structura cea mai adânc înrădăcinată pe cuprinsul teritoriului sovietic.

Deşi PC a suferit o primă înfrângere, trebuie să mai treacă un timp, respectiv până la 21 octombrie 1990, ca să

apară pe scena politică rusă o veritabilă alternativă la PCUS, mişcarea *Rusia Democrată*. Întemeiată la iniţiativa responsabililor din vreo cincizeci de mişcări politice reformatoare şi liberale, *Rusia Democrată* va susţine activ candidatura lui Boris Elţân la alegerile pentru preşedinţia Parlamentului rus şi apoi pentru preşedinţia Rusiei.

III. Dezmembrarea imperiului

În urma primelor măsuri de perestroika, numeroase formaţiuni politice embrionare apar în cea mai mare parte a republicilor periferice, foarte adesea purtând titulatura de „Fronturi Populare" Tendinţele care se împletesc în coloratura lor politică merg de la susţinătorii unei independenţe pure până la militanţii ce predică o reconsiderare a relaţiilor cu Centrul. Alegerile locale din primăvara anului 1990 le vor permite să preia puterea în republicile lor.

Ca o consecinţă imediată a acestor prime alegeri libere, republicile sovietice îşi proclamă independenţa ori suveranitatea. Atributele suveranităţii sunt reabilitate (imnuri naţionale, drapele etc.). Parlamentele naţionale legiferează separat, deschizând calea unui „război al legilor" între Centru şi republici. Mai grav încă, ţara este cuprinsă, treptat, de un veritabil război civil, izbucnit în mai multe focare.

1. Războaiele civile

A) *Asia Centrală*. Primele ceasuri ale perestroikăi se traduc, în Asia Centrală sovietică, nu printr-o opoziţie „clasică", adică între mişcările naţionaliste şi Centru sau între partidele comuniste şi cele democrate locale, ci prin

veritabile confruntări interetnice, alimentate de fundamentalismul islamic în creştere. La 19 decembrie 1986, violente revolte populare izbucnesc în Alma-Ata. La 3 iunie 1989, confruntările interetnice se soldează cu peste 70 de morţi în Uzbekistan. Câteva zile mai târziu, pe 17 iunie, este rândul Kazahstanului să cunoască nişte revolte serioase. Apoi, la 12 februarie 1990, vine rândul Tadjikistanului, unde au loc mai multe ciocniri sângeroase. În sfârşit, pe 5 iunie, 80 de persoane îşi găsesc moartea în timpul confruntărilor din Kirghizia. De fiecare dată, luptele opun populaţii regrupate după criterii etnice, chiar dacă până în acel moment se deprinseseră să trăiască în pace unele cu altele.

B) *Caucaz.* Mai cu seamă în Caucaz problemele etnice vor izbucni în modul cel mai dramatic. Criza din Caucaz se cristalizează în jurul problemei Nagorno-Karabah. Totul începe cu manifestaţiile naţionaliste, care se desfăşoară în Armenia între 11 şi 24 februarie 1988, cu scopul de a reclama alipirea regiunii Nagorno-Karabah din Azerbaidjan, populată în majoritate de armeni. Câteva zile mai târziu, pe 28 februarie, 32 de civili armeni sunt masacraţi sălbatic la Sumgait, pe coasta caspică a Azerbaidjanului. Din acest moment, tensiunea dintre cele două popoare creşte tot mai mult. Pe 18 septembrie, au loc noi ciocniri între armeni şi azeri în regiunea Nagorno-Karabah. La trei zile după cutremurul din Armenia din 7 decembrie, conducătorii Comitetului din Karabah sunt arestaţi de forţele sovietice; îşi vor redobândi libertatea abia pe 31 mai în anul următor. Războiul civil, mocnit, n-avea să se oprească aici. Fiecare dintre cele două comunităţi îşi reafirmă suveranitatea asupra enclavei contestate. Moscova se gândeşte atunci să înăbuşe conflictul,

hotărând, la 12 ianuarie 1989, să lege administraţia din Nagorno-Karabah direct de Moscova. Nu se rezolvă nimic, tensiunea rămâne la fel de vie între cele două comunităţi, iar pe 12 mai, noi ciocniri sângeroase au loc între armeni şi azeri, cu neputinţă de împiedicat, tot în Nagorno-Karabah. La 14 ianuarie 1990, mai multe zeci de armeni sunt masacraţi la Baku, capitala unui Azerbaidjan căzut pradă febrei naţionaliste. Moscova decide atunci să restabilească ordinea şi armata sovietică intră în forţă la Baku şase zile mai târziu. Destrămarea URSS le va îngădui, totuşi, azerilor să-şi redobândească suveranitatea şi, mai ales, să continue lupta.

Pe de altă parte, nici Georgia nu este ocolită de războiul civil. Va cunoaşte primele confruntări interetnice de anvergură în iulie 1990, mai ales între georgienii săi şi oseţii din sud.

2. Revoluţiile democratice. Micile republici baltice au fost precursoarele revendicărilor de independenţă.

A) *Revendicarea identităţii baltice*

a) *Estonia.* La 23 iunie 1988, Prezidiul Sovietului Suprem al RSS Estonia restabileşte drapelul naţional, albastru-negru-alb, alături de cel impus după război de către sovietici. Cu ocazia celei de-a XIX-a Conferinţe Federale a Partidului Comunist din Uniunea Sovietică, ţinută la Moscova între 28 iunie şi 1 iulie 1988, delegaţia PC Estonian îşi comunică dezacordul în legătură cu proiectul de reformă constituţională propus de Biroul Politic al Comitetului Central. Conform cotidianului *Sovieţkaia Estonia*, în numărul din 3 noiembrie 1988:

„Proiectele acestea nu dezvoltă democraţia, ci o îngrădesc. În loc de alegerea directă a organului superior de stat, prin

proiect sunt propuse mai multe trepte. O treime din deputaţi nu este aleasă direct de popor, ci prin intermediul diverselor organizaţii sociale. Normele de reprezentare ale acestora din urmă sunt inegale şi nu ţin cont de dimensiunile reale ale organizaţiilor. Reprezentarea micilor republici în instituţiile superioare ale puterii de stat este scăzută. Faţă de Constituţia existentă, proiectul limitează substanţial drepturile noilor republici federative şi este orientat către întărirea statului unitar şi nu către Uniunea republicilor independente, aliate pe baza unui Tratat de Uniune."

În pofida modificărilor — minore — propuse de Biroul Politic, proiectul nu satisface conducerea estoniană. Astfel, la 16 noiembrie 1988, cu ocazia celei de-a VIII-a sesiuni extraordinare a Sovietului Suprem al RSS Estonia, este proclamată suveranitatea Estoniei. Aprobată cu 258 de voturi pentru, unul contra şi cinci abţineri, declaraţia spune că

„dezvoltarea viitoare a Estoniei trebuie să se efectueze în condiţiile de suveranitate. Suveranitatea RSS Estonia este una şi indivizibilă" Nu este, totuşi, luată în considerare posibilitatea desprinderii de URSS. „Conform celor de mai sus, viitorul statut al Republicii în cadrul URSS trebuie stabilit printr-un Tratat de Uniune."

Un alt vot modificând Constituţia RSS Estonia supune legile federale aprobării Parlamentului estonian (254 de voturi pentru, 7 contra):

„Legile şi celelalte acte normative ale URSS nu intră în vigoare pe teritoriul RSS Estonia decât după înregistrarea lor conform procedurii stabilite de Prezidiul Sovietului Suprem al RSS Estonia. Sovietul Suprem al RSS Estonia are dreptul de a suspenda sau de a fixa limitele aplicării unui act legislativ sau

altui act normativ al URSS, dacă acest act vizează suveranitatea RSS Estonia sau reglementează probleme care, conform Constituţiei RSS Estonia, se dovedesc a fi de competenţa RSS Estonia sau în care specificitatea Republicii nu este luată în consideraţie."

Reacţia Moscovei nu se lasă aşteptată. La 26 noiembrie, Prezidiul Sovietului Suprem al URSS promulgă un decret prin care califică drept neconformă Constituţiei URSS declaraţia estoniană de suveranitate şi subordonare a legilor federale, în promulgarea lor, Parlamentului naţional. Totuşi, fără a i se opune, Prezidiul recunoaşte implicit un număr de alte măsuri, votate în aceeaşi zi de către Parlamentul estonian, în special recunoaşterea legală a diferitelor mişcări sociale ale republicii. Frontul Popular Estonian — purtătorul de cuvânt al aspiraţiilor naţionaliste şi creat cu o lună şi jumătate mai devreme — se vede, astfel, consacrat din punct de vedere constituţional. Recunoaşterea naţională cuprinde, în Estonia, şi afirmarea lingvistică. La 17 decembrie 1988, estoniana este ridicată la rangul de limbă naţională. O lege votată pe 18 ianuarie 1989 vine să consolideze predominanţa limbii estoniene.

b) *Lituania.* La presiunea naţionalistă, personificată de mişcarea Sajüdis, prim-secretarul Partidului Comunist Lituanian, Algirdas Brazauskas, se arată din ce în ce mai sensibil la tezele naţionale. El va recunoaşte chiar caracterul „progresist" al declaraţiei de independenţă de la 1918. La 6 octombrie 1988, drapelul „istoric" lituanian, galben-verde-roşu, are din nou un caracter oficial. La 18 noiembrie în acelaşi an, lituaniana devine limbă de stat. Cântecul naţional din Kudriki redevine, la începutul anului 1989, imn de stat. În faţa creşterii conştiinţei identităţii

chiar în sânul Partidului, conducătorii comunişti ruşi încearcă să mobilizeze elementele non-lituaniene din ţară. În noiembrie 1988, s-a creat astfel mişcarea *Edinstvo* (Unitate), compusă din indivizi de cetăţenie rusă. Acest grup se prezenta drept apărătorul unităţii naţionale a URSS.

Mişcarea de independenţă devine tot mai puternică. La alegerile pentru Congresul Deputaţilor Poporului din URSS, desfăşurat între 26 martie şi 9 aprilie 1989, candidaţii din Sajüdis sunt victorioşi în 36 din cele 39 de circumscripţiile unde s-au prezentat. Victoriile prim-secretarului şi celui de-al doilea secretar ai PC, Algirdas Brazauskas şi Vladimir Berezov, n-au fost cu putinţă decât prin retragerea — benevolă — a candidaţilor din Sajüdis. Această organizaţie nu-şi putea permite încă o victorie zdrobitoare.

La 18 mai 1989, Sovietul Suprem al RSS Lituania proclamă suveranitatea Republicii. Conform articolului 70 din Constituţia sa,

„nu sunt în vigoare în RSS Lituania decât legile adoptate de către Sovietul său Suprem sau în urma unui referendum. Legile URSS şi actele juridice ale organelor puterii şi administraţiei de stat nu intră în vigoare decât după ratificarea lor de către Sovietul Suprem al RSS Lituania şi după înregistrarea lor conform procedurii stabilite. Efectul lor poate fi limitat sau suspendat prin decizia Sovietului Suprem al RSS Lituania" (*Sovieţkaia Litva*, 19 mai 1989).

În afară de acestea, Declaraţia de suveranitate a statului Lituania stipulează că „pe viitor, relaţiile cu URSS şi celelalte state trebuie să fie stabilite exclusiv pe bază de tratate încheiate între state". Autorităţile centrale nu reacţionează. La 19 iulie 1989, puterea lituaniană îşi reafirmă suveranitatea prin intermediul Comitetului Central al PC

Lituanian, pentru care, conform cotidianului *Sovieţkaia Litva* în numărul din aceeaşi zi, „o Lituanie fără suveranitate este o Lituanie fără viitor" În sfârşit, la 21 august, o comisie a Sovietului Suprem din Lituania, însărcinată să studieze temeiul Pactului de neagresiune germano-sovietic şi consecinţele acestuia, ajunge la concluzia că incorporarea Lituaniei în ansamblul sovietic, de la 3 august 1940, a fost ilegală. După raportul în opt puncte prezentat, protocoalele secrete sovieto-germane

„au contravenit principiilor universal recunoscute de drept internaţional şi au fost lipsite de orice valabilitate în momentul semnării lor (...)" Se continuă astfel: „Tratatele din perioada 1939-1941 dintre Germania şi URSS, protocoalele lor secrete şi aplicarea lor au condus la pierderea suveranităţii şi independenţei Republicii Lituania şi la incorporarea ei forţată de către URSS... Ultimatumul Uniunii Sovietice pentru Republica Lituania, de la 14 iunie 1940, nu avea nici o justificare de drept sau de scop şi a fost adresat sub ameninţarea deschisă a intervenţiei armate... Cererea sovietică de schimbare imediată a guvernului lituanian a violat grosolan principiul universal recunoscut al neamestecului în treburile interne ale unui stat [suveran]..."

În rezoluţiile sale finale, comisia făcea un apel către toate naţiunile independente pentru a susţine cauza popoarelor baltice, fiindcă, nota ea, toate naţiunile care şi-au pierdut independenţa ca urmare a pactelor secrete dintre Stalin şi Hitler şi-au recâştigat-o în timp, cu excepţia Lituaniei, Letoniei şi Estoniei. Aplicarea acordurilor dintre Germania şi URSS era

„o crimă internaţională, iar lichidarea consecinţelor sale nu este doar o afacere internă a URSS, ci priveşte Europa şi ansamblul comunităţii internaţionale. [Situaţia astfel creată]

trebuie rezolvată conform principiilor universal recunoscute şi normelor de drept internaţional, la iniţiativa ţărilor care poartă responsabilitatea sau a succesoarelor legale ale acestora."

La 23 august, este format un formidabil lanţ de oameni, din mai bine de un milion de persoane, care uneşte cele trei ţări baltice pentru a comemora a 50-a aniversare a Pactului germano-sovietic.

c) *Letonia.* Letonia a urmat, la început cu timiditate, exemplul surorilor ei. Aceasta trebuie privită ca o consecinţă a prezenţei, în republică, a unei foarte puternice minorităţi slave influente în sferele puterii. La 5 mai 1989, letona devine limbă oficială. La 28 iulie 1989, Sovietul Suprem local proclamă, la rândul său, suveranitatea de stat a Republicii Letonia. La 8 august, Parlamentul leton votează o lege prin care se modifică dispoziţiile constituţionale referitoare la modalităţile de vot în timpul alegerilor locale. Sunt introduse restricţii vizând deschis populaţiile imigrate (esenţialmente ruse). Conform acestei legi, pe viitor singurii autorizaţi să voteze sunt cetăţenii letoni cărora li s-au împlinit doi ani de rezidenţă pe teritoriul sovietului pentru care sunt chemaţi la urne sau cinci ani în Letonia. Condiţiile de eligibilitate sunt încă şi mai stricte: cinci ani de rezidenţă pe teritoriul sovietului sau zece ani în Letonia. La 16 august, un decret al Prezidiului Sovietului Suprem al URSS declară legea letonă din 8 august neconformă cu prevederile Constituţiei URSS.

d) *Criza lituaniană.* De-a lungul întregului an 1989, Partidul Comunist Lituanian îşi exprimă dorinţa de independenţă faţă de PCUS. La sfârşitul anului, evenimentele se precipită. La 7 decembrie, rolul conducător al Partidului Comunist (art. 6) este abrogat:

„Partidele, organizaţiile sociale şi mişcările sociale sunt create conform procedurii stabilite prin lege şi activitatea lor este reglementată în cadrul Constituţiei şi a legilor RSS Lituania."

La 23 decembrie, Sovietul Suprem însărcinează o comisie specială să studieze modalităţile restabilirii independenţei. Pe 20 şi 21 decembrie 1989, la cel de-al XX-lea Congres al Partidului Comunist Lituanian, acesta se declară, cu 855 de voturi din 1033, independent faţă de Partidul Comunist Sovietic. Comitetul Central al Partidului Comunist al URSS, întrunit pe 25 şi 26 decembrie, nu recunoaşte independenţa PC Lituanian. În timpul celui de-al XX-lea Congres, are loc o reuniune a 144 de membri favorabili autonomiei în sânul PCUS. Ei vor alege, dintre ei, un Comitet Central, format din 58 de membri. Ruptura s-a produs.

Între 11 şi 13 ianuarie 1990, Mihail Gorbaciov întreprinde o vizită în Lituania. Nu obţine de la A. Brazauskas decât încuviinţarea de a reveni asupra declaraţiei sale de autonomie faţă de PCUS. Primirea rezervată liderului sovietic nu a fost, pe ansamblu, foarte călduroasă. Au fost organizate manifestaţii naţionaliste de-a lungul drumului pe unde urma să treacă. O anecdotă, reluată de reprezentanţii mass-media din Vest prezenţi la acest eveniment, atestă gradul de tensiune latentă care domnea atunci. Zărind un muncitor care ţinea o pancartă al cărei text revendica independenţa totală a Lituaniei, Mihail Gorbaciov l-a întrebat:

„Cine ţi-a cerut să scrii asta?" „Nimeni, a răspuns manifestantul, eu am făcut-o." „Cine eşti dumneata, unde lucrezi şi ce înţelegi exact prin independenţă totală?", l-a întrebat apoi Mihail Gorbaciov. „Cred că aceea pe care am avut-o în 1920, când Lenin a recunoscut independenţa Lituaniei, fiindcă nici o ţară nu

are dreptul să atace o altă ţară", i-a răspuns muncitorul. Mihail Gorbaciov a încercat atunci să dezvolte o argumentaţie privind rolul pozitiv al URSS: „Eu ştiu că Lituania a fost, odinioară, o mare ţară agrară. Astăzi, Rusia îi vinde, la preţuri scăzute, aur, metale şi petrol. În marea noastră familie sovietică, Lituania a devenit o ţară dezvoltată." La acestea, manifestantul i-a răspuns: „Ştiţi câţi lituanieni au fost deportaţi[5] în Siberia în 1940, şi câţi au murit acolo?" Replica lui Mihail Gorbaciov a fost brutală: „Nu vreau să mai vorbesc cu omul acesta. Dacă lituanienii au atitudini şi sloganuri ca acestea de aici, atunci se pot aştepta la momente grele." Evenimentele nu-i vor dezminţi spusele lui Mihail Gorbaciov.

Pe 7 februarie, Sovietul Suprem al Lituaniei se pronunţă asupra incorporării Lituaniei în ansamblul sovietic. El consideră drept ilegală „Declaraţia de aderare a Lituaniei la Uniunea Republicilor Socialiste Sovietice", făcută de Seim (Parlament) la 22 iulie 1940, la fel ca şi legea URSS din 3 august 1940 referitoare la admiterea Republicii Socialiste Sovietice a Lituaniei în URSS. În consecinţă, Sovietul Suprem propune deschiderea negocierilor bilaterale cu URSS asupra restabilirii independenţei confiscate.

La 24 februarie, susţinătorii independenţei din mişcarea Sajüdis câştigă jumătate din locuri, de la primul tur de alegeri legislative. În jur de 75% din locuri îi revin la sfârşitul deschiderii tuturor buletinelor de vot. În afară de majoritatea circumscripţiilor rurale, obţin victoria în Vilnius şi Kaunas. Partidul Comunist — independent — deţine principalul număr din locurile rămase; cu alte cuvinte, lituanienii îşi exprimaseră nemulţumirea faţă de puterea

[5] Conform statisticilor, numărul victimelor lituaniene se ridică la 250.000. (Amintim că toate ţările baltice au suferit două valuri de deportări, unul în 1940–1941 şi celălalt în 1945–1949.)

comunistă. Prim-secretarul acestuia, Brazauskas, a fost ales, totuşi, cu uşurinţă. Trebuie spus că votul din 7 februarie, pentru o rezoluţie care condamna ocupaţia sovietică din anii '40, îl făcuse un politician popular. Victorii ale Partidului s-au înregistrat şi la Klaipeda şi în districtele rurale, unde directorii de ferme colective şi oficialităţile locale se aflau în poziţii fruntaşe pe listele comuniste. În schimb, înfrângerea aripii Partidului Comunist rămase alipite Moscovei era deplină. Adunase mai puţin de 5% din locuri.

La 8 martie, Brazauskas este convocat la Kremlin. Lituanienilor li se lansează un ultimatum: independenţa nu va fi posibilă decât dacă investiţiile realizate de URSS de la sfârşitul celui de Al Doilea Război Mondial vor fi integral rambursate, dacă districtul Klaipeda va fi cedat URSS, şi dacă Lituania va reveni la graniţele sale din 1939. Când, la două zile după aceea, Lituania şi-a declarat independenţa, Mihail Gorbaciov a renunţat la pretenţiile sale şi a condiţionat independenţa de satisfacerea criteriilor impuse printr-o nouă lege sovietică, în curs de promulgare, referitoare la ieşirea din URSS.

Prima sesiune a Parlamentului are loc la 10 martie. Preşedintele grupării Sajüdis, Vytautas Landbergis, este ales preşedinte al Sovietului Suprem, cu 91 de voturi din cei 125 de deputaţi prezenţi în ziua respectivă. Noul preşedinte lituanian este de profesie muzician. A refuzat permanent să adere la Partidul Comunist. Deşi tatăl şi bunicul său fuseseră naţionalişti celebri, el n-a devenit o personalitate politică naţională decât o dată cu fondarea Mişcării pentru perestroika, Sajüdis. Dar, foarte curând, a fost recunoscut — şi de către autorităţile comuniste şi de către prietenii săi — ca întruchiparea ideii naţionale lituaniene. Fără îndoială că din acest motiv a fost susţinut să ajungă la preşedinţia grupării Sajüdis.

La 11 martie 1990, este proclamată independenţa. Noul stat se numeşte, de acum, Republica Lituania şi este, aşadar, eliberată de epitetele „socialistă" şi „sovietică" Constituţia URSS şi legile sovietice sunt imediat declarate ca nemaiavând nici o putere de lege. O „lege fundamentală provizorie", cu 132 de articole, este votată pe loc. Rapiditatea votării se explică prin dorinţa liderilor Sajüdis de a proclama independenţa Lituaniei înainte de alegerea lui Mihail Gorbaciov în funcţia, nou-creată, de preşedinte al URSS. Dar, mai presus de toate, trebuia să pună Moscova în faţa faptului împlinit înainte să fie încheiată şi prezentată legea despre secesiune.

Moscova se opune cu vigoare declaraţiei de independenţă, pe care o contestă. La 15 martie, Congresul Deputaţilor Poporului din URSS solicită ca toate organele puterii şi administraţiei din Lituania să garanteze respectarea legii sovietice pe cuprinsul teritoriului lituanian. Mihail Gorbaciov îi cere noului preşedinte al Sovietului Suprem din Lituania o dare de seamă, în termen de trei zile, despre aplicarea exactă a măsurilor hotărâte. Răspunsul lui V. Landsbergis, adresat liderului sovietic pe 18 martie, este fără echivoc asupra intenţiilor noii conduceri lituaniene. Într-adevăr, în scrisoarea sa îi comunică preşedintelui sovietic că:

„1. decizia Congresului asupra lipsei de temei a hotărârii Sovietului Suprem al Republicii Lituania nu are fundament juridic;

2. drepturile omului în Lituania sunt garantate de legile Republicii Lituania, care corespund normelor şi acordurilor internaţionale universal recunoscute şi sunt apărate de guvernul şi de tribunalele Republicii Lituania. Interesele legale ale URSS în Lituania trebuie întâi stabilite în mod concret, pe calea negocierilor, şi apoi vor fi respectate întocmai de către Republica Lituania;

3. statul lituanian ia măsurile necesare pentru ca legea şi ordinea juridică să nu fie încălcate pe teritoriul Republicii Lituania"

Conflictul nu putea decât să se înăsprească în faţa intransigenţei ambelor tabere. Puterea sovietică s-a folosit de toate mijloacele care-i stăteau la dispoziţie pentru a se opune, în acest duel, materializării „independenţei" lituaniene. Instituţiilor oficiale din Lituania li se ordonă să nu dea ascultare directivelor lituaniene. După refuzul transmis de Sovietul Suprem al Lituaniei la cererea din 31 martie a lui Mihail Gorbaciov de a renunţa la declaraţia de independenţă, atitudinea Moscovei faţă de Lituania este mai coercitivă. Au loc mişcări de trupe pe întregul teritoriu al republicii, cu scopul de a intimida conducerea şi poporul lituanian. Dar efectul este contrar. Desfăşurările de forţă nu fac decât să reîntărească sentimentul general de a trăi într-o ţară sub ocupaţie străină. Un sondaj de opinie, publicat pe 5 aprilie în revista *Lietuvos Ritas*, se dovedeşte, din acest punct de vedere, foarte grăitor: 91% din totalul populaţiei republicii se declară pentru independenţă. Independenţa este o idee dobândită nu doar de lituanienii nativi, dar şi de 61% din populaţia de altă origine (ruşi, polonezi etc.) care trăieşte pe teritoriul Lituaniei.

Mihail Gorbaciov a dat impresia, pentru o clipă, că şovăie în privinţa măsurilor de luat ca să forţeze decizia lituaniană. Ideea unei invazii militare în toată regula este repede abandonată, din cauza repercusiunilor pe care le-ar fi putut atrage la nivel internaţional, tocmai în momentul în care Mihail Gorbaciov căuta sprijinul occidental pentru a-şi restructura economia. La 18 aprilie, un embargo economic parţial este impus livrărilor de produse energetice: întreruperea aprovizionării cu petrol brut şi reducerea celei

cu gaz natural. Economia lituaniană va suferi, din ce în ce mai acut, din pricina aceasta. La sfârşitul lunii mai, şomajul crescuse în urma închiderii uzinelor, drept consecinţă a penuriei de energie. Vânzările de benzină către persoanele particulare au fost suspendate. La 19 aprilie, Lituania primea 18,5 milioane de metri cubi de gaz natural; livrările au scăzut, treptat, până la pragul de 3,5 milioane de metri cubi. În plus, mai multe produse de uz curent au început să fie raţionalizate. Însă nici o clipă situaţia n-a devenit într-adevăr catastrofică. Urmările economice ale acestui embargo îl presau, totuşi, pe V. Landsbergis să găsească o soluţie de compromis cu Moscova, dar arătându-se la fel de intransigent în problema independenţei Lituaniei.

Puterile occidentale, pe ansamblu, au întâmpinat cu simpatie declaraţia de independenţă a Lituaniei. Trebuie să amintim că nici Statele Unite, nici Marea Britanie, nici Franţa nu recunoscuseră anexarea sovietică. Cu toate acestea, naţiunile occidentale nu doreau să sacrifice noua destindere a relaţiilor Est-Vest: nu trebuia destabilizat Mihail Gorbaciov în conflictele sale interne cu opoziţia, care îl acuza că vinde la preţ redus cuceririle socialismului. Ca atare, susţinerea Lituaniei nu s-a concretizat nici măcar la nivel diplomatic. Este de remarcat, totuşi, o iniţiativă. La 26 februarie 1990, cancelarul german Helmut Kohl şi preşedintele francez François Mitterrand adresează o scrisoare Sovietului Suprem al Lituaniei, propunându-i un compromis de îngheţare pentru doi ani a intrării în vigoare a declaraţiei de independenţă.

La 23 mai 1990, Parlamentul lituanian votează suspendarea temporară a efectelor declaraţiei de independenţă de la 11 martie.

Celelalte două republici baltice, pe de altă parte, şi-au urmat şi ele calea spre independenţă. La 23 februarie 1990, Sovietul Suprem al Estoniei aboleşte rolul de unic

conducător al Partidului Comunist. Decide, totodată, înfiinţarea unei comisii însărcinate cu pregătirea redobândirii independenţei şi cu studierea problemelor care ar decurge din aceasta, atât pe plan economic cât şi politic. Independenţa este dorită, cu siguranţă, dar autorităţile optează pentru dialogul cu Moscova. O hotărâre „asupra statutului statului Estonia" este adoptată, ceva mai târziu, la 30 martie 1990, de către Sovietul Suprem al republicii. Între timp, alegerile pentru Sovietul Suprem din 18 martie consacraseră un nou raport de forţe: candidaţii în favoarea independenţei marchează o victorie. Frontul Popular Estonian obţine, într-adevăr, 49 de locuri (din 105). Însă câmpul lor de manevre nu este la fel de mare precum cel din Lituania. Comuniştii susţinători ai independenţei câştigă 29 de locuri. Cele 27 care au rămas se împart între candidaţii care doresc menţinerea Estoniei în Uniunea Sovietică, cei mai mulţi dintre aceştia fiind ruşi de origine.

La 4 mai 1990, Sovietul Suprem Leton proclamă, la rândul său, independenţa Republicii Letonia. Ambele declaraţii de independenţă sunt mai timide. Ele prevăd de fapt, explicit, că independenţa nu va fi deplină decât la capătul unei perioade de tranziţie, care ar putea dura între doi şi trei ani.

La 16 mai 1990, două decrete prezidenţiale declară, totuşi, nule şi neconstituţionale proclamaţiile letoniană şi estoniană.

Este invocată noua lege a URSS, promulgată la 3 aprilie 1990, privitoare la modalităţile de a ieşi din Uniune, pentru a se justifica respingerea declaraţiilor de independenţă. Textul acestei legi este draconic: se cere acordul a două treimi din votanţi. Referendumurile se pot organiza separat în regiunile autonome sau cu o puternică minoritate etnică, pentru care rezultatele vor fi luate în calcul separat. Dacă referendumul pentru independenţă nu

primeşte două treimi din sufragii, nici o altă încercare nu se mai poate organiza înainte de a se încheia zece ani de la prima. Dacă pragul minimal este atins, atunci începe o perioadă de tranziţie care poate dura până la cinci ani, perioadă în care trebuie rezolvate problemele legate de secesiune. Problema minorităţilor va trebui integrată (menţinerea unor teritorii sau a unor oraşe în URSS dacă acestea o doresc, rambursarea cheltuielilor pentru reinstalarea populaţiilor care doresc să părăsească republica etc.). În plus, de-a lungul întregii perioade de tranziţie, se poate organiza oricând un nou referendum pentru independenţă, la cererea a 10% din populaţie. Dacă mai puţin de două treimi se pronunţă pentru independenţă, procedura în curs este imediat întreruptă. La sfârşitul termenului impus, independenţa este dobândită definitiv în urma unui vot al Congresului Deputaţilor Poporului.

Textul acesta a fost, bineînţeles, respins de conducătorii ţărilor baltice. În mod evident, această legislaţie făcea încă şi mai dificilă obţinerea, de comun acord, a independenţei unei republici. Dacă Lituania putea spera că va satisface toate condiţiile decretului, în schimb, dizolvarea unităţii etnice a Republicilor Estonia şi Letonia, sub povara imigraţiei slave, complica în mod aparte datele problemei pentru acestea din urmă.

B) *Revendicarea cuprinde şi inima imperiului*. Fierberea naţionalistă n-o ocoleşte nici pe Ucraina. Aici îmbracă, de la bun început, un caracter religios, prin ieşirea treptată a catolicilor uniaţi din clandestinitate. Cantonată, iniţial, în jumătatea occidentală a republicii, revendicarea naţională se va extinde pe teritoriul Ucrainei, pe măsură ce Mişcarea Populară Ucraineană, *Ruh*, îşi lărgeşte audienţa în partea orientală, acolo unde locuieşte principala populaţie rusă a republicii (21% din populaţia totală). La

congresul său fondator, ţinut în septembrie 1988 la Kiev, se vor face auzite în Ucraina cele dintâi apeluri la transformarea URSS într-o confederaţie. După ce a dat înapoi în faţa demisiei lui Vladimir Şcerbiţki, prim-secretar al PC Ucrainean şi adevăratul stăpân al republicii în ultimii douăzeci şi şase de ani, Ucraina — care îl adusese, între timp, la preşedinţia Parlamentului său pe Leonid Kravciuk, secretar al PC Ucrainean însărcinat cu problemele ideologice, convertit subit la naţionalism — îşi declară, la rândul său, suveranitatea la 16 iulie 1990. Aceasta susţinea, în principal, superioritatea importanţei legilor ucrainene faţă de cele sovietice, dar şi constituirea unei armate ucrainene.

Revendicarea naţională nu o ocoleşte nici pe Rusia însăşi. Ruşii au, într-adevăr, sentimentul de-a fi plătit pentru alţii. Revoluţia de odinioară este percepută, din ce în ce mai mult, ca o frână în calea dezvoltării economice şi înfloririi politice şi culturale ale ţării. În acest sens, acuzaţiile se îndreaptă tot mai frecvent împotriva părinţilor fondatori ai comunismului, învinovăţiţi de a fi sacrificat Rusia pe altarul URSS şi al ajutorului acordat celorlalte republici. Contestarea naţională şi naţionalistă, până de curând apanajul exclusiv al grupărilor extremiste, precum *Pamiat*[6], cuprinde, aşadar, nivelul politicii generale şi conduce la crearea instanţelor naţionale, în special a unui PC Rus. La sfârşitul alegerii triumfale a lui Boris Elţân la preşedinţia Republicii Rusia, Congresul Deputaţilor Poporului din Rusia proclamă suveranitatea Republicii şi supremaţia legilor ruse în faţa legilor sovietice.

---

[6] Stalin pretextase existenţa unei conspiraţii sioniste (*complotul cămăşilor albe*), pentru a-şi justifica represiunea pornită, oficial, împotriva evreilor (1939–1952). În prezent, CSI a abandonat antisemitismul oficial, deşi *Pamiat* (Frontul Naţional Patriotic) a susţinut că toţi evreii ar trebui expulzaţi din Rusia şi ar trebui să li se interzică unirea prin căsătorie cu persoane de rase străine, iar Uniunea Scriitorilor Ruşi (excomunişti) a denunţat o conspiraţie „iudeo-masonică".

Capitolul IV

IMPOSIBILA REFORMĂ A ECONOMIEI

I. Revitalizarea economiei

1. Cauzele situaţiei dezastruoase. Atunci când ajunge la putere, Mihail Gorbaciov moşteneşte o economie cu performanţe în declin. Într-adevăr, în cursul ultimelor două decenii economia sovietică se confruntase cu o încetinire continuă a creşterii bogăţiei naţionale şi a investiţiilor, determinând o degradare semnificativă a nivelului de trai, intensificarea dezinteresului pentru muncă (scăderea productivităţii), ca şi dezvoltarea unei economii subterane. Explicaţia cea mai la îndemână pentru frânarea progresului economiei sovietice este legată de faptul că sistemul de dezvoltare extensivă pus în practică până atunci îşi atinsese limitele încă de la sfârşitul anilor '60. Modelul sovietic fiind bazat pe o acumulare rapidă de capital, utilizarea sporită a mâinii de lucru şi exploatarea intensivă a resurselor naturale, epuizarea continuă a acestor factori a condus la o ruptură în ritmul dezvoltării. În situaţia de risipă sistematică, resursele — terenurile agricole, materiile prime, mâna de lucru şi capitalul — disponibile pentru progres au început să lipsească puţin câte puţin, determinând creşterea preţurilor şi apariţia fenomenului de penurie, din ce în ce mai frecvent.

Aşa cum sublinia Jan Winecki, cauzele frânării creşterii productivităţii trebuie, de asemenea, căutate în incapacitatea modelului economic de a face faţă complexităţii

progresive a procesului de producţie. Într-adevăr, în ramurile industriale din anii '70 şi mai ales '80 se simţea nevoia de cunoştinţe şi de calificări tot mai înalte (inovaţii, flexibilitate, asumarea riscurilor), situaţie care nu se remarcase în deceniile precedente, când industria grea susţinuse toată activitatea economică. Ar mai putea fi invocaţi şi alţi factori, precum tendinţa pronunţată a sistemului sovietic de a privilegia creşterea rapidă şi mai ales vizibilă, ceea ce a condus la neglijarea dezvoltării pe termen lung, mai ales în domeniul infrastructurilor, a exploatării mediului şi a menţinerii unui stoc de capital.

Dorinţa de a se remarca pe plan internaţional manifestată de Moscova a costat, de asemenea, scump: conflictul afgan, cursa înarmării relansată de Washington la începutul anilor '80, sprijinirea ţărilor surori au reprezentat tot atâtea surse de prejudicii pentru bogăţia naţională creată şi au impus o povară enormă unui sistem instabil.

Cotele în continuă descreştere ale dezvoltării şi ale nivelului de consum, începând, mai ales, de la sfârşitul anilor '70, au condus la apariţia dezinteresului pentru muncă şi, în special, pe măsură ce comunicaţiile cu Vestul luau amploare — permiţându-le sovieticilor să îşi dea seama de înapoierea lor în ceea ce priveşte satisfacerea nevoilor de trai zilnic —, la o dorinţă adânc înrădăcinată de reformă. Slaba calitate a produselor, insuficienţa lor în magazine, rezultatele neconvingătoare din agricultură, lipsa investiţiilor, calitatea îndoielnică a construcţiilor etc. şi-au adus, desigur, aportul în formularea concluziei că a prinde din urmă Occidentul era doar o iluzie câtă vreme se continua pe aceeaşi cale în dezvoltarea economiei.

Când Mihail Gorbaciov ajunge la putere, în primăvara anului 1985, este, evident, conştient de întârzierea ţării sale în domeniul economic. În schimb, fără îndoială că nu

a realizat întreaga dimensiune a dezastrului. În acest context, nu mai pare surprinzător faptul că obiectivul pe care-l stabileşte de îndată ce este ales secretar general al PC nu va fi abolirea sistemului moştenit de la Lenin, la care face constant referire, ci conferirea unui plus de suplеţe economiei sovietice existente. Confruntat cu realitatea, va fi nevoit, totuşi, să pună la punct un plan de însănătoşire de mai mare amploare. Acea referire sistematică la moştenirea leninistă, dar şi slăbiciunea măsurilor pe care le concepe la începutul mandatului său explică, neîndoielnic, de ce nimeni nu l-a luat foarte în serios pe Mihail Gorbaciov atunci când şi-a anunţat intenţia de a antrena economia sovietică pe calea unei reforme profunde. Numai cu trecerea vremii a reuşit să-şi convingă partenerii occidentali.

Gândirea personală asupra mijloacelor de restructurare a sistemului economic sovietic se nutrea, cu siguranţă, din dificultăţile întâmpinate de predecesorii săi — mai ales Hruşciov şi Andropov — când se angajaseră în unele îndreptări timide de structură. Se va bizui, în mod special, pe concepţiile şi lucrările recent realizate de un număr de economişti, printre cei mai importanţi numărându-se Abel Aganbegian, de la Academia de Ştiinţe siberiană (*Akademgorod*), sau Stanislav Şatalin şi Nikolai Petrakov, de la Institutul Central de Economie Matematică moscovit.

2. Adaptarea economiei. În anul 1985, când ajunge la putere, Mihail Gorbaciov se pronunţă în favoarea unei reforme profunde a sistemului sovietic. La 15 octombrie 1985, Mihail Gorbaciov prezintă directivele de modernizare a economiei, instituind, astfel, perestroika. Spre deosebire de predecesorii săi, care susţineau o îmbunătăţire a mecanismelor economice fără ca, totuşi, să urmărească o

schimbare mai importantă, proiectul dezvoltat, începând din 1986, de către noul conducător sovietic se vrea mai global şi mai radical. Inversarea tendinţei de declin economic înregistrat în cursul anilor trecuţi nu se putea realiza decât dacă atât modurile de funcţionare ale economiei cât şi societatea însăşi ar fi fost rapid regândite şi modernizate. Cel de-al XII-lea plan cincinal, pentru intervalul 1986-1990, confirmă dorinţa autorităţilor de a înlocui sistemul dezvoltării extensive, aplicat până atunci, cu unul al dezvoltării intensive. Planul cincinal se arăta, de asemenea, favorabil obiectivelor de ameliorare a controlului calităţii şi de reducere a consumului de alcool, de reînnoire a cadrelor, atât la nivelul partidului cât şi la cel al întreprinderilor, şi de evoluţie spre înlesnirea activităţilor individuale şi private.

Primele luni de reorganizare adeveresc voinţa noii puteri de a-i retrimite pe sovietici la muncă. Începând din 1986, Mihail Gorbaciov reîntăreşte măsurile de moralizare a societăţii introduse de pe vremea lui Andropov. Campania antialcoolică[7] este elementul cel mai spectaculos din această direcţie: cresc preţurile la vodcă, este raţionalizată aprovizionarea şi se reduc orele de program de servire. La început, această măsură, foarte nepopulară, a permis o reducere a numărului de accidente de muncă şi de circulaţie. În ciuda unei aparente diminuări iniţiale, consumul nu s-a micşorat substanţial, mai ales fiindcă

[7] Conform statisticilor URSS, 1 sovietic din 6 se năştea debil sau cu o tară ereditară cauzată de alcoolism. În 1988, existau 150–160 de milioane de băutori, dintre care 20–30 de milioane abuzau de băutură, iar 5–6 milioane erau alcoolici inveteraţi. Din cauza alcoolismului se înregistrează 1 milion de morţi pe an; tot el stă la originea a 85% din crime, violuri, acte banditeşti şi furturi. În 1986, au fost depistaţi 1 milion de şoferi care conduceau sub influenţa alcoolului.

au apărut băuturile foarte alcoolizate de substituţie (*samogon*). Obiectivul principal, de a reduce absenteismul la locul de muncă, n-a fost, aşadar, atins pe deplin. În schimb, scăderea vânzărilor oficiale de vodcă a avut un impact deloc neglijabil asupra bugetului federal, datorat lipsei de profit sub forma taxelor. Ampla campanie de moralizare a vieţii economice se desfăşoară, de asemenea, începând din această perioadă, prin adoptarea de dispoziţii împotriva tuturor surselor ilegale de venit: lupta contra speculei, supravegherea pieţelor colhoziene etc.

Pe lângă aceste măsuri, care vizează în principal reîntărirea coeziunii unei societăţi pradă delincvenţei, se adoptă şi alte decizii pentru relansarea economiei. Un Comitet de Stat însărcinat cu supravegherea calităţii producţiei (*gospriemka*) este înfiinţat în martie 1986. Comerţul extern suferă şi el o reorganizare în luna august a aceluiaşi an: începând de la 1 mai 1987, este autorizat doar un număr limitat de întreprinderi şi de ministere care să opereze direct asupra pieţelor externe, fără a mai trebui să treacă prin tradiţionalele centre de export-import.

La 19 noiembrie 1986, Sovietul Suprem adoptă o lege a muncii individuale, care revine, de fapt, la legalizarea înfiinţării unui sistem semiprivat. Intrată în vigoare la 1 mai 1987, această lege este destinată să permită reintrarea în legalitate a grupurilor de persoane care lucrau, până atunci, pe ascuns, dar şi să crească gama de servicii oferite populaţiei cu cele pe care statul nu putea sau nu voia să şi le mai asume. În jur de treizeci de sectoare de activitate sunt autorizate pentru noii lucrători independenţi. În sfârşit, în ianuarie 1987 se emite un decret prin care se permite înfiinţarea, cu respectarea anumitor condiţii, a societăţilor mixte cu parteneri din ţările occidentale şi socialiste.

3. Reforma întreprinderilor. Primele măsuri nu îngăduie, totuşi, o reluare în forţă a activităţii. Reforma trebuia să fie şi mai cutezătoare. Abia cu introducerea legii asupra întreprinderilor de stat, din 1987, ea capătă, într-adevăr, amploare.

La plenara Comitetului Central al PCUS din iunie 1987, consacrată „reorganizării gestiunii economiei", se iau mai multe decizii importante. Pe de-o parte, se adoptă o „lege a întreprinderilor de stat", stipulând o autonomie financiară şi contabilă crescută pentru întreprinderile sovietice. Ea va intra în vigoare la 1 ianuarie 1988. Pe de altă parte, sunt votate decrete ajutătoare, referitoare la redefinirea rolurilor şi a competenţelor organelor regionale, a ministerelor şi a comitetelor de stat; reorganizarea sistemului bancar; modernizarea finanţelor publice şi reforma preţurilor şi a statisticilor.

Legea întreprinderilor de stat constituie cea dintâi încercare reală de a modifica substanţial clasicul model centralizat şi planificat. Aproape 90% din întreprinderi sunt vizate. Întreprinderea îşi vede câmpul de acţiune mult lărgit. Pe de-o parte, ea îşi elaborează singură, de acum înainte, planul de activitate. Dacă îşi poate influenţa, respectiv determina, atât propriul nivel de producţie cât şi preţurile, comenzile din partea statului sunt obligate să scadă până la strictul necesar, de acoperire a cerinţelor specifice statului. Întreprinderea trebuie să-şi găsească singură furnizorii şi clienţii. Pe de altă parte, obţine autonomia contabilă şi autofinanţarea. Cu alte cuvinte, trebuie să-şi echilibreze cheltuielile, ceea ce este dificil într-o ţară în care întreprinderile în situaţia de „deficit planificat" sunt de ordinul miilor. Posibilitatea de a declara falimentul pentru întreprinderile mai puţin rentabile este, de asemenea, enunţată în această lege. În paralel, salariile depind, pe

viitor, de rezultate, prin introducerea unui sistem de individualizare a retribuţiilor. În plus, colectivele de lucrători îşi pot alege propria conducere a întreprinderii, dintr-o listă de candidaţi: aşadar, angajarea politică nu mai este singurul criteriu. Pentru a consolida independenţa întreprinderilor faţă de stat, reforma din 1987 este amendată în august 1989, şi li se permite să se asocieze unele cu altele, astfel încât să se elibereze de sub tutela diferitelor ministere de resort.

Pentru a seconda reforma întreprinderilor, sistemul bancar este şi el remodelat. Articulat, până atunci, în jurul unei bănci centrale atotputernice (*Gosbank*), care se sprijinea pe o bancă pentru operaţiunile externe (*Vneştorgbank*), o bancă pentru construcţii (*Stroibank*) şi o reţea de case de economii, sistemul bancar este restructurat, începând de la 1 ianuarie 1988, în jurul a şase instituţii principale: Banca de Stat (*Gosbank*), care îşi vede oficial funcţiile limitate la acelea ale unei bănci centrale; Banca Agro-Industrială (*Agroprombank*); Banca pentru Locuinţe şi Echipamente Sociale (*Jilsoţbank*); Banca pentru Industrie şi Construcţii (*Promstroibank*); Banca pentru Relaţiile Economice Externe (*Vneşekonombank*) şi *Sberbank* (ansamblul caselor de economii).

La 26 mai 1988, Sovietul Suprem ratifică o lege asupra cooperativelor, programată să intre în vigoare pe 1 iulie 1988. Aceasta autorizează lucrătorii să părăsească sectorul de stat pentru a exercita o activitate în rândul cooperativelor, care desfăşoară o gamă limitată de activităţi, definite de către autorităţi (recondiţionare, diverse servicii către populaţie, de pildă saloane de coafură, construcţii etc.). În pofida unei decizii, luate în ianuarie 1989, de a li se restrânge domeniile de activitate — oficial, pentru a lupta împotriva inflaţiei, dar în realitate din pricina

invidiilor pe care le suscitau —, numărul cooperativelor a crescut, totuşi, foarte mult. La sfârşitul anului 1990, cooperativele foloseau 4% din totalul forţei de muncă.

În sfârşit, la 28 iulie 1988, Mihail Gorbaciov propune ca pământurile să fie arendate ţăranilor, pe diverse perioade, mergând până la cincizeci de ani. La plenara din martie 1989, consacrată agriculturii, această dorinţă de „a reda pământul ţăranilor" este reconfirmată de conducătorul sovietic.

Pe plan extern, întreprinderile de stat şi cooperativele considerate „competitive" sunt autorizate, în decembrie 1988, să-şi comercializeze liber produsele pe piaţa externă începând de la 1 ianuarie 1989. În acelaşi timp, modalităţile de înfiinţare a societăţilor mixte devin mai suple. Partenerii străini pot, de acum înainte, să deţină capitalul majoritar.

În sfârşit, Sovietul Suprem adoptă, la 6 martie 1990, o nouă lege a proprietăţii, care trebuia să intre în vigoare pe 1 iulie anul următor. Se recunosc trei forme de proprietate: proprietatea de stat, proprietatea „publică" şi proprietatea „cetăţeanului". Această ultimă accepţie ascunde, de fapt, conceptul de proprietate privată. Transmiterea de bunuri private prin moştenire este, de asemenea, aprobată.

II. Drumul către economia de piaţă

1. Imposibila reformă. În pofida — sau din cauza — primelor măsuri adoptate, sistemul se confruntă, curând, cu un fenomen de blocaj.

A) *Explozia sistemului tradiţional*. Sistemul economic sovietic tradiţional şi-a dovedit ineficacitatea. Modalităţile

de alocare planificată a resurselor, monopolizarea deciziilor şi a producţiei, absenţa dureroasă a informaţiilor despre economia pe ansamblu au condus economia sovietică la stagnare. O dată cu primele reforme parţiale din anii 1986–1987 şi, mai ales, din 1988 şi 1989, situaţia s-a deteriorat, iar sistemul a trecut de la stagnare la declin.

Efectele conjugate ale campaniilor antialcoolice, ale micşorării veniturilor din exporturile de petrol determinate de scăderea cursului mondial, dar şi ale creşterii cheltuielilor devenite necesare prin sporirea subvenţiilor alimentare şi de investiţii au condus, în mod firesc, la o lărgire accelerată a deficitului bugetar între anii 1985 şi 1987. În ceea ce priveşte împrumuturile bancare către stat, ele au crescut, având drept corolar o scădere a creditelor către întreprinderi. În sfârşit, se înregistrează, în paralel, o creştere constantă a emisiilor monetare.

Economia sovietică
Principalele agregate macroeconomice (1985–1991)
(% de variaţie)

	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991
Creşterea PIB	0,8	4,1	1,3	2,1	1,5	-4,0	-13,0
Creşterea investiţiei brute	3,0	8,4	5,6	6,2	4,7	-2,5	-6,0
Deficit bugetar/PIB (%)	2,4	6,2	8,8	11,0	9,5	8,3	20,0
Creşterea preţurilor cu amănuntul	3,5	4,5	4,5	6,0	8,0	20,0	100,0
Creşterea masei monetare (M2)	—	8,5	14,7	14,1	14,8	20,2	75,0
Creşterea salariului nominal	2,9	2,9	3,7	8,3	9,4	12,3	70,0
Variaţia salariului real	-0,5	-1,5	-0,5	2,0	1,0	-6,0	-15,0

Sursă: S. Fischer, „Russia and the Soviet Union then and now", *NBER*, februarie 1992.

Legătura directă care trebuia să se stabilească între vânzători şi cumpărători, mai ales în urma reformei întreprinderilor, n-a dat rezultatele scontate, din pricina reticenţei birocraţilor în funcţie de a-şi reduce din putere, ca şi din cauza situaţiei monopoliste a industriilor. Întărirea protecţionismului regional a contribuit şi ea, în egală măsură. Ţinând cont de specializarea republicană, principiul urmat timp de câteva decenii, acest protecţionism regional a condus la o întrerupere a liniilor de aprovizionare a întreprinderilor, care s-au trezit în incapacitatea de a-şi onora angajamentele.

Marşul forţat către reformă — chiar dacă timidă — în economie a provocat, în plus, neliniştea din ce în ce mai mare a populaţiei. De-a lungul anilor de putere sovietică, un contract implicit se stabilise între populaţie şi stat: „sovieticul mediu" beneficia de un loc de muncă pe viaţă, combinat cu norme de prezenţă şi de muncă nu foarte stricte (absenteismul fiind rar combătut), în schimbul unui salariu care îi permitea să trăiască foarte modest. În schimb, o dată cu perestroika, politica de modernizare suprimă treptat locurile de muncă inutile şi conduce la apariţia oficială a primilor şomeri. La începutul anului 1990, între 5 şi 6 milioane de sovietici nu aveau serviciu. Estimările cele mai alarmiste evaluau numărul concedierilor la peste 40 de milioane dacă o economie de piaţă avea să fie instaurată în mod abrupt şi imediat.

Pe de altă parte, cadrele conducătoare se arată extrem de reticente când este vorba de introducerea unor măsuri ferme. Şefii de întreprinderi sunt, în majoritate, ostili reformei întreprinderilor, fiindcă aceasta duce la dispariţia progresivă a comenzilor de stat şi la alegerea lor în funcţie de către angajaţi. Nici responsabilii colhozurilor nu privesc cu ochi buni apariţia unei „ţărănimi" independente de

controlul lor. Astfel, în contradicţie cu deciziile guvernamentale, ei refuză, cel mai adesea, împrumuturile sau alocarea de materiale pe care ar trebui să le acorde celor dornici de a beneficia de dispoziţiile noii legislaţii.

De asemenea, mişcarea de opoziţie la reforme este sporită de creşterea invidiei între sectorul de stat şi cel privat. Cazul cooperaţiilor este cât se poate de elocvent. În vreme ce activitatea cooperatistă suscită entuziasmul unei întregi categorii de întreprinzători ai societăţii (la începutul anului 1990, în aproximativ 200.000 de întreprinderi cooperatiste erau angajate în jur de 5 milioane de persoane), marea masă a populaţiei acuză preţurile mari şi, mai ales, veniturile importante ale acestor „noi *nepmen*-i[8]".

În fine, dificultăţile politice în continuă creştere dintre republicile care doresc să-şi redobândească, fie şi parţial, suveranitatea şi un centru de interes focalizat asupra poziţiilor lor nu rămân fără efect asupra situaţiei economice şi sociale din ţară. Conflictele interetnice determină o scădere a producţiei în mai multe regiuni din URSS; nemulţumirile crescânde ale populaţiei se traduc prin greve ample şi costisitoare (10 milioane de zile de lucru pierdute în 1990); voinţa manifestată de mai multe autorităţi de a proteja mediul înconjurător a condus la închiderea unui mare număr de întreprinderi, cu toate consecinţele de rigoare pentru lanţul producţiei şi al distribuţiei.

[8] La 16 martie 1921, Lenin hotărăşte introducerea NEP (Noua Politică Economică), care prevedea: suprimarea dijmelor şi arendarea unor proprietăţi de stat, menţinerea unei gestiuni de tip capitalist în întreprinderi (investiţii, beneficii etc.), ierarhizarea salariilor, apelul la tehnicieni din străinătate etc. Rezultatul economic a însemnat o creştere a producţiei, iar pe plan social, apariţia unei clase a burghezilor mici şi mijlocii, numiţi, în mediul rural, *kulak*-i (sau ţăranii înstăriţi), iar în mediul urban *nepmen*-i (sau micii patroni).

Pe plan extern, Consiliul de Asistenţă Economică Reciprocă — CAER, mai cunoscut sub acronimul englez Comcon — este dizolvat la 28 iunie 1991. De la 1 ianuarie acelaşi an, schimburile dintre ţările membre ale organizaţiei erau, oficial, efectuate pe baza preţurilor mondiale, iar reglementările de schimburi erau realizate în valută. Chiar în momentul în care numeroase complementarităţi economice se ţesuseră între URSS şi ţările din Europa Centrală şi de Est, destrămarea sistemului planificat al schimburilor accentuează dificultăţile de aprovizionare şi conduce la regresul multor întreprinderi şi sectoare de activitate.

B) *Absenţa controlului financiar.* Uniunea Sovietică este confruntată, foarte curând, cu apariţia unui fenomen până atunci necunoscut de sovietici, cel puţin în versiunea sa clasică: inflaţia. Desigur, nu fusese inexistentă în sistemul socialist. Se vorbeşte, adeseori, de inflaţie mascată, care se traduce prin penuria de produse şi prin cozile la magazine. În acelaşi mod, o practică uzuală constă în a aduce o modificare minimă unui produs, a-l considera drept unul nou şi, prin urmare, a-l vinde la un preţ diferit, adică superior celui al produsului iniţial, care este retras din circulaţie. De data aceasta însă, noutatea pentru sovietici este de proporţii: preţurile nominale pornesc pe o pantă încontinuu ascendentă.

Inflaţia se alimentează, în mod mai mult decât evident, dintr-un sistem de preţuri de genul celui care domneşte, în perioada la care ne referim, în URSS. Preţurile pentru mai bine de 20 de milioane de articole sunt gerate de către Comitetul de Stat al preţurilor (*Gomskomţen*) şi nu reflectă nici pe departe costurile de producţie. În cea mai mare parte sunt fixate arbitrar, ţinându-se cont mai degrabă de

parametrii politici şi sociali decât de cei economici. De aici rezultă, evident, importante subvenţii, în special la produsele de absolută necesitate, care determină, în bună măsură, deficitul bugetar. În sfârşit, reforma progresivă a preţurilor — a cărei introducere, prevăzută pentru 1 iulie 1990, va fi de mai multe ori amânată, din pricina importantului său impact social şi, ca atare, *in fine* politic — face procesul încă şi mai complicat şi determină o creştere scăpată de sub control.

Inflaţia este, de asemenea, încurajată de mărirea deficitului bugetar, începând din primele luni de perestroika. Aceasta se explică mai ales prin lipsa profitului din taxele fiscale pe alcool, prin scăderea cursului mondial al petrolului, prin subvenţiile din ce în ce mai importante la produsele de bază şi prin efortul militar acceptat pentru a continua cursa înarmării lansată de preşedintele Reagan la începutul anilor '80. Refuzul mai multor republici — în frunte cu republicile baltice — de a contribui la bugetul federal n-a făcut decât să accentueze această tendinţă.

Libertatea acordată întreprinderilor de stat în gestionarea lor curentă, mai ales sub aspectul salarial (salariile cresc mult peste profitul de producţie), apariţia noilor instituţii financiare comerciale (220 la începutul anului 1991, faţă de numai 40 cu un an în urmă), care, în absenţa unei reglementări riguroase, distribuie cu prea mare uşurinţă credite întreprinderilor — toate acestea au contribuit, în egală măsură, la derapajul inflaţionist. În sfârşit, reforma preţurilor este introdusă abia în aprilie 1991. Se manifestă, în principal, prin numeroase creşteri de preţ, fără să implice, în consecinţă, o îngheţare a cererilor şi nici o relansare a ofertei.

Pe ansamblu, masa monetară înregistrează o creştere netă (+14,8% în 1989; +75% în 1991). Mărirea salariilor

distribuite (+12,3% în 1988) dă naştere unei creşteri a veniturilor populaţiei, care apasă *in fine* pe cererea finală, în vreme ce oferta nu creşte, ba chiar regresează. Preţurile cunosc, prin urmare, o creştere de 6% în 1988, de 8% în 1989, de 20 % în 1990 şi de 100% în 1991. O dată cu explozia preţurilor, neîncrederea în rublă capătă amploare, operaţiunile în valută — a căror deţinere devine legală de la 1 august 1991 — se accelerează şi se sistematizează, iar economia îşi ia, puţin câte puţin, dolarul ca punct de reper. Vânzările la licitaţie ale valutei sunt organizate prin şi spre beneficiul întreprinderilor.

C) *Distribuirea deficitară a resurselor.* În vreme ce perspectiva liberalizării preţurilor şi creşterea salariilor conduc la necesitatea sporită de bună gospodărire, circuitele de distribuţie sunt total dezorganizate după aplicarea reformei economice, ducând la întreruperea aprovizionărilor. Cantităţi importante de supraprodus sunt deturnate de speculanţi sau din raţiuni pur politice (slăbirea poziţiei lui Mihail Gorbaciov şi opoziţia la perestroika). De aici decurg penurii majore. Decizia luată de Moscova, în mai 1989, de a raţionaliza zahărul este, din acest punct de vedere, reprezentativă pentru o situaţie de penurie generalizată la toate produsele de consum.

În scopul de a contracara această situaţie, voinţa manifestată de conducere de a orienta un plus de resurse către populaţie era, în sine, o intenţie lăudabilă. Totuşi, caracterul de improvizaţie în luarea unora dintre măsuri a dus la o risipă de resurse. Scăderea investiţiilor în producerea de bunuri diferite de cele destinate fabricării de bunuri de consum a intensificat criza de producţie şi penuria acestor produse esenţiale. O dată cu autonomia şi autofinanţarea proclamate de întreprinderi, numeroase sunt cele afectate

de întreruperea, uneori brutală, a investiţiilor hotărâte la nivel central. Pe de altă parte, convertirea industriei de armament la producerea de bunuri civile este o problemă delicată. Nu se transformă de azi pe mâine o unitate de producţie de tancuri într-o unitate de producţie de tractoare şi maşini agricole. Responsabilii industriei de armament se temeau, în plus, că îşi vor pierde îndemânarea în domeniul lor şi avantajele pe care le deţineau, comparativ cu restul populaţiei, dacă s-ar fi sacrificat pentru a răspunde necesităţilor consumatorilor. Mulţi au preferat să caute alte pieţe de desfacere sau un parteneriat extern pentru o producţie numai parţial demilitarizată, frânând, astfel, procesul convertirii lor.

În dorinţa de a satisface cererea internă în bunuri de consum curent, se putea găsi, desigur, un paliativ, recurgându-se la importuri. Au încercat şi acest lucru, dar s-au izbit de situaţia de îndatorare internaţională, care a constrâns URSS, spre sfârşitul perioadei de perestroika, să încerce să obţină de la Clubul de la Paris o eventuală reeşalonare. Datoria externă în valută a „explodat" într-adevăr în timpul perestroikăi, sărind de la 18 miliarde de dolari americani în 1984 la peste 70 de miliarde la sfârşitul anului 1991.

2. Dezbaterea asupra tranziţiei spre economia de piaţă

A) *Planurile de trecere la economia de piaţă.* Încă din 1989, părea evident că încercarea şovăielnică şi neconvingătoare susţinută de către Mihail Gorbaciov pentru a reforma economia sovietică nu avea cum să izbândească. O abordare mai sistematică şi mai ambiţioasă părea indispensabilă. Când, la sfârşitul anului 1988, s-a anunţat un deficit bugetar care atinsese cifra fatidică de

100 de miliarde de ruble (11% din PIB), autorităţile de resort şi economiştii s-au străduit să conceapă mai multe planuri, în vederea stabilizării situaţiei financiare şi economice a ţării. În nici un moment, totuşi, cel puţin la început, nu s-a ridicat problema angajării în mod hotărât pe calea spre economia de piaţă. Astfel, de exemplu, Leonid Abalkin, viceprim-ministru însărcinat cu reforma economică, exprima clar, în planul pe care îl supunea aprobării Parlamentului în noiembrie 1989, modalităţile practice de realizare a unui echilibru între „o economie mixtă de plan şi de piaţă planificată", în vreme ce Nikolai Râjkov se pronunţa, la rândul lui, în decembrie 1989, în favoarea unei „economii de piaţă controlate".

La 19 decembrie 1989, Parlamentul sovietic adoptă planul de „modernizare economică" propus de N. Râjkov, care prevedea, în special, o reducere a deficitului bugetar — în mod esenţial a cheltuielilor militare — şi o reformă în trepte a preţurilor, cu scopul de a înlesni, la termen, convertibilitatea rublei. Într-o a doua etapă, care ar fi trebuit să înceapă în 1993, N. Râjkov spera să se culeagă primele roade ale reformei. Cu toate acestea, statul continua să joace şi mai departe, în opinia sa, rolul de pilot în domeniul preţurilor, al creditelor şi al investiţiilor. Criticate cu violenţă, mai ales de N. Petrakov şi L. Abalkin pentru „inconsistenţa" lor, propunerile lui N. Râjkov n-au mai avut urmări concrete.

La 24 mai 1990, prim-ministrul Râjkov supune aprobării Parlamentului un nou proiect de reformă, a cărui caracteristică principală rezidă în contradicţiile sale. După părerea lui, trecerea la economia de piaţă necesită o perioadă iniţială de recentralizare a deciziilor şi a planificării. În plus, el anunţă creşteri importante de preţuri, ceea ce provoacă un adevărat asalt din partea consumatorilor

asupra magazinelor, devalizate în scurt timp. Proiectul său este respins.

În acest interval, guvernul Rusiei lucra la un plan mult mai radical, numit „500 de zile", ce prevedea o vastă politică de privatizare şi liberalizare a preţurilor. Mihail Gorbaciov i-a cerut consilierului său Stanislav Şatalin să definitiveze un program de sinteză, ţinând cont atât de punctele din programul prim-ministrului cât şi de cele din proiectul preşedintelui Rusiei. Acesta va fi „planul Şatalin", care prevedea, şi el, o durată de cinci sute de zile.

B) *Planul celor 500 de zile al lui Stanislav Şatalin*. Cele 500 de zile urmau să înceapă la 1 octombrie 1990. Pentru primele 100 de zile era prevăzut: să se privatizeze micile întreprinderi şi locuinţele; să se iniţieze un proces de restructurare statutară a marilor întreprinderi, cu scopul de a le pregăti privatizarea; să se înfiinţeze un comitet economic interrepublican, responsabil cu politica economică; să se instituie o bancă centrală de tip nou; să se şteargă deficitul bugetar şi să se readucă masa monetară la un nivel rezonabil; să se indexeze salariile; să se unifice taxele de schimb; să crească importurile de bunuri de consum din străinătate şi să se suspende ajutorul URSS către ţările slab dezvoltate. În schimb, de-a lungul întregii perioade nu era prevăzută nici liberalizarea preţurilor, nici suprimarea comenzilor de stat existente. Celei de-a doua etape, care se desfăşura între ziua 100 şi ziua 250, i se atribuiau trei obiective: liberalizarea preţurilor, privatizarea marilor întreprinderi şi lansarea unei profunde reforme agrare. Cea de-a treia etapă (zilele 250-400) trebuia să cuprindă continuarea privatizării, lupta contra monopolurilor şi liberalizarea totală a preţurilor. În sfârşit, ultimele 100 de zile aveau să fie consacrate consolidării economiei. Acest plan va fi respins de Mihail Gorbaciov.

C) *Puterile depline ale preşedintelui.* O dată cu agravarea crizei economice şi generalizarea penuriei, mai multe republici, imitând, în această circumstanţă, decizia luată de Lituania în octombrie 1990, au hotărât introducerea politicii autarhice. Aceasta a îmbrăcat forma embargourilor impuse pe vânzările de produse din aceste republici către alte entităţi din URSS, ca şi stabilirea punctelor de vamă. În vreme ce programele tranziţiei propuse până atunci se bazau, toate, pe menţinerea unei pieţe unice şi pe o unitate monetară şi fiscală în întreaga Uniune Sovietică, obligatoriu se constată că generalizarea acestor politici de autarhie a contribuit la asfixia economiei sovietice, făcând inoperante tentativele de reformă iniţiate la nivel federal.

După ce se reafirmă, la 3 august 1990, adeptul unei tranziţii rapide spre economia de piaţă, Mihail Gorbaciov obţine de la Parlamentul sovietic, la 24 septembrie 1990, puteri depline în domeniul economiei, până la 31 martie 1992. Cu alte cuvinte, a obţinut dreptul de a introduce economia de piaţă prin decrete (ucazuri). La 19 octombrie, Parlamentul se pronunţă favorabil asupra „principalelor orientări pentru stabilizarea economiei", pe care spera să le urmeze conducătorul sovietic. Programul lui Mihail Gorbaciov nu este chiar un program, în sensul propriu al termenului: este vorba, mai degrabă, de un catalog de măsuri indispensabile pentru a angaja ţara către economia de piaţă, fără ca mijloacele de a le înfăptui cu succes să fie clar definite. Preşedintele sovietic îşi asumă, ca obiective pe termen scurt, reducerea deficitului bugetar, controlul expansiunii monetare şi aplicarea creşterilor de preţ treptate. După ce s-ar fi atins aceste obiective, ar fi urmat înfiinţarea pieţelor de locuinţe şi de locuri de muncă, precum şi o liberalizare completă a preţurilor, privatizarea activelor de stat şi eliminarea monopolurilor.

Începând din toamnă, Mihail Gorbaciov dirijează, aşadar, reforma economică prin decrete. Acestea au dubla caracteristică de a căuta să traseze calea pentru economia de piaţă din URSS, tocmai când blocajele cresc încontinuu, şi de a reprezenta o tentativă de reluare a controlului asupra evenimentelor care scapă, din ce în ce mai des, autorităţii puterii federale în beneficiul republicilor.

În timp ce republicile redactează şi unele chiar introduc propriile politici de stabilizare şi de reformă economică, Sovietul Suprem aprobă, la 23 aprilie 1991, un „Program anticriză" prezentat de Valentin Pavlov, prim-ministru de la 14 ianuarie. Rod al unui compromis între autorităţile centrale şi veleităţile autonomiste ale republicilor, „Programul anticriză" predică, de fapt, o a treia cale, mai lentă, către economia de piaţă. În plus, nici o soluţie nouă nu este propusă pentru a opri regresul. Împărţirea responsabilităţilor cu republicile, în ceea ce priveşte responsabilitatea reformelor, rămâne în termeni foarte vagi.

În iunie 1991, Grigori Iavlinski, consilier în probleme economice al preşedintelui sovietic, şi Graham Allison, profesor la Harvard, dau publicităţii un plan de stabilizare economică şi de trecere la economia de piaţă, cu o durată de cinci ani şi jumătate, eşalonat în două etape. Într-o primă fază, Uniunea Sovietică trebuia să atragă ţara în politica de privatizare pe scară largă, să ia măsuri drastice prin care să reducă deficitul bugetar, să continue liberalizarea preţurilor şi să deschidă calea convertibilităţii printr-o modificare a parităţilor. În schimbul acestor măsuri, FMI şi Banca Mondială i-ar fi acordat Moscovei un statut de membră asociată, ceea ce i-ar fi îngăduit să beneficieze de un ajutor occidental de 20 până la 35 de miliarde de dolari pe an, destinaţi finanţării importurilor de produse de primă necesitate. Spre sfârşitul perioadei,

ajutorul occidental ar fi permis susţinerea unei ruble cvasiconvertibile.

Cu toate că a fost primit favorabil de Mihail Gorbaciov şi mai ales de Boris Elţân, acest plan a declanşat ostilitatea lui Valentin Pavlov.

Astfel, când a ajuns în Londra, la întâlnirea stabilită între el şi conducătorii din G7[9], Mihail Gorbaciov aducea al *n*-lea plan, numit, de data aceasta, „Programul prezidenţial", care reprezenta o sinteză a planului anticriză, a „planului lavlinski" şi a recomandărilor formulate de mai multe instituţii financiare internaţionale. Noul program viza privatizarea a 60 până la 70% din întreprinderile de stat, din momentul respectiv şi până în anul 1995, cu excepţia unităţilor de producere a energiei şi a uzinelor militare neconvertite la producţia civilă. În plus, prevedea că fiecare republică era liberă să-şi determine propria politică în materie de cesiune a activelor naţionale. Întrevederile cu occidentalii nu s-au soldat cu o decizie de susţinere concretă.

D) *Rolul sprijinului occidental.* Principalele ţări occidentale au dat dovadă de multă reţinere în susţinerea mişcării de reformă din URSS. În vreme ce ţările din Europa Centrală şi de Est beneficiau de substanţiale ajutoare occidentale, financiare şi tehnice, sprijinul pentru Uniunea Sovietică a rămas esenţial verbal şi simbolic, în special din pricina reticenţei manifestate de Statele Unite, Marea Britanie şi Japonia. Astfel, încă de la înfiinţarea sa, din

[9] G7 — (din 1975) reuniunea anuală a şefilor de stat din primele şapte ţări puternic industrializate occidentale (Germania Federală, Canada, Franţa, Marea Britanie, Italia, Japonia şi Statele Unite), care are ca obiectiv studierea problemelor economice, monetare şi politice mondiale.

aprilie 1991, Banca Europeană pentru Reconstrucţie şi Dezvoltare îşi vede acţiunile sale în favoarea URSS strict limitate din punct de vedere statutar. La fel, Moscova nu poate nici un moment să beneficieze de programul comunitar PHARE rezervat noilor democraţii din Europa Centrală şi de Est.

Dacă urgenţa unui sprijin acordat reformelor sovietice este aproape unanim recunoscută de către observatori, guvernele celor mai industrializate şapte ţări au optat pentru o apropiere pragmatică şi prudentă. La summitul de la Huston din iulie 1990, de exemplu, acestea n-au făcut altceva decât să ceară de la BERD, OCDE[10], FMI şi Banca Mondială să realizeze un studiu despre situaţia economiei sovietice. Nici o acţiune concretă nu s-a hotărât acolo. Anul următor, proiectele de ajutor pentru URSS sunt, în mod cât se poate de firesc, în centrul atenţiei dezbaterilor de la summitul anual al G7, care avea atunci loc la Londra. Mihail Gorbaciov era, de altfel, prezent în capitala britanică pentru a-i întâlni pe membrii G7. Dacă un acord în şase puncte, referitor la măsurile destinate să sprijine tranziţia din URSS spre o economie de piaţă, este bine conceput, în schimb nici un ajutor financiar imediat nu se hotărăşte. Abia după 15–17 octombrie 1991 le-a fost promis un ajutor financiar de urgenţă (7,5 miliarde de dolari), repartizat şi acela între trei donatori, CEE, Statele Unite şi Japonia.

3. Dizlocarea centrului. Tentativa de puci îl depose-dează pe Mihail Gorbaciov de prerogativele speciale în materie de reformă economică pe care încă le mai

[10] OCDE (Organizaţia pentru Cooperare şi Dezvoltare Economică) — înfiinţată în 1960, la sugestia generalului George Marshall, Secretar de Stat american, are ca scop aplicarea „planului Marshall" (cooperarea pentru reconstruirea Europei cu sprijinul american).

deţinea. Astfel, la 24 august 1991, Mihail Gorbaciov este constrâns să-l numească pe Ivan Silaev, şeful guvernului rus, în funcţia de prim-ministru sovietic interimar şi responsabil al unui comitet însărcinat cu reforma economică. Înainte de a se autodizolva, pe 29 august, Sovietul Suprem îi retrage preşedintelui Gorbaciov puterile depline în domeniul economic pe care i le acordase în toamna anului 1990. În sfârşit, la 18 octombrie 1991, un tratat de uniune economică este semnat la Moscova de către opt dintre cele douăsprezece republici.

O dată cu prăbuşirea URSS, Rusia, după modelul altor republici, îşi recapătă suveranitatea din punct de vedere economic. La 1 noiembrie 1991, Congresul Deputaţilor din Rusia îi acordă lui Boris Elţân puterile speciale pe care acesta le solicitase pe 28 octombrie, pentru a lansa o politică de reformă economică radicală în Rusia.

Capitolul V

NOUA ORDINE MONDIALĂ

În vreme ce Mihail Gorbaciov trece printr-un moment dificil, din cauza problemelor interne şi a unei contestări crescânde din partea sovieticilor, peisajul internaţional este, fără îndoială, cel în care perestroika a condus la rezultatele cele mai spectaculoase, aducând mai ales o redefinire completă a echilibrului geostrategic. Cuceririle perestroikăi se pot grupa în trei categorii. Pe de-o parte, ea a determinat eliberarea politică şi înlăturarea comunismului din ţările Europei de Est care reprezentau încă zona-tampon între Europa şi URSS, deznodământul acestei evoluţii fiind absenţa oricărei împotriviri în procesul de reunificare a Germaniei. Pe de altă parte, ea a pus capăt cursei înarmării şi a permis solidarizarea într-un proces de dezarmare radicală. Într-un cuvânt, a încheiat cei patruzeci de ani de Război Rece. În sfârşit, adoptarea unei atitudini diplomatice pragmatice i-a îngăduit conducerii sovietice să iasă din viesparele Lumii a Treia, printr-o mişcare de repliere generalizată către patria-mamă.

I. Prăbuşirea blocului sovietic

La puţin timp după sosirea sa la putere, Mihail Gorbaciov invită principalii şefi de stat comunişti est-europeni să iniţieze şi ei propria „perestroika" Excepţie făcând RDG, conducătorii din Europa Centrală deschid,

atunci, cu permisiunea şefului de stat sovietic, calea unui dialog politic şi social în ţările lor. Foarte curând însă, libertatea acordată favorizează destabilizarea echipelor comuniste la putere, care, rând pe rând, îşi pierd poziţia de frunte în beneficiul opoziţiei democratice.

1. Sfârşitul democraţiilor populare. Polonia a fost cea dintâi dintre naţiunile Europei Centrale şi de Est care şi-a democratizat societatea şi instituţiile politice. Trebuie să spunem că, de la sfârşitul anilor '70, guvernul comunist polonez trebuie să ţină piept unui puternic sindicat, în strânse legături cu Biserica Catolică şi catalizator al aspiraţiilor democratice ale populaţiei. După ce instaurase starea de necesitate, pe 13 decembrie 1981, destinderea situaţiei politice intervine în 1986, când generalul Wojciech Jaruzelski anunţă, la 11 septembrie, eliberarea a 13.000 de deţinuţi politici. Începând cu această dată, şi cu introducerea reformelor economice şi a liberalizării preţurilor, ţara a cunoscut o perioadă de tulburări sociale, mai ales la sfârşitul verii anului 1988. Sub presiunea maselor, autorităţile deschid, la 6 februarie 1989, negocierile politice (masa rotundă) cu sindicatul numit *Solidaritatea*. În ziua de 9 februarie, PMUP (Partidul Muncitoresc Unit Polonez) renunţa la principiul monopolului asupra vieţii politice din Polonia. În urma acestei mese rotunde dintre opoziţie şi PMUP, au avut loc, pe 4 şi 18 iunie 1989, primele alegeri legislative semilibere (65% din locuri sunt rezervate reprezentanţilor PMUP). Ele se vor încheia cu victoria zdrobitoare a candidaţilor democraţi, conducând la numirea, pe 18 august, a lui Tadeusz Mazowiecki (*Solidaritatea*) în funcţia de prim-ministru şi la constituirea primului guvern non-comunist din această zonă a Europei.

Decizia luată de comuniştii unguri, în timpul congresului partidului lor din mai 1988, de a renunţa la sistemul partidului unic, a deschis calea constituirii mai multor partide politice de opoziţie, a căror intrare în legalitate s-a petrecut în luna noiembrie a aceluiaşi an. Urmând exemplul polonez, o masă rotundă, convocată în luna septembrie 1989, i-a reunit pe comunişti şi pe membrii partidelor de opoziţie, pentru a discuta despre viitorul politic al ţării şi despre reformele constituţionale care trebuiau introduse. La 18 octombrie, Parlamentul hotărăşte întoarcerea la pluralismul politic. La sfârşitul lunii martie şi începutul lunii aprilie 1990 sunt organizate alegeri libere. Ele aduc la putere o coaliţie a trei partide, reprezentând curentele creştin-democrat şi naţional-popular (Forumul Democrat MDF, Partidul Micilor Proprietari FKgP şi Partidul Popular Creştin-Democrat KDNP), coaliţie care obţine 60% din sufragii. Comuniştii sunt respinşi sistematic la această consultaţie. Cele două formaţiuni liberale (Alianţa Democraţilor Liberi SZDSZ şi Federaţia Tinerilor Democraţi FIDESZ) îşi împart o treime din sufragii şi constituie noua opoziţie ungară. În sfârşit, la 23 mai 1990, Parlamentul îl învesteşte pe József Antall în calitate de prim-ministru.

În Cehoslovacia, autorităţile se arată mai ferme faţă de opoziţia democratică şi nu ezită să reprime sever, în mai multe rânduri, manifestaţiile de stradă. Cu ocazia unei manifestaţii paşnice în memoria lui Jan Palach[11], organizată pe 15 şi 16 februarie 1989, Vaćlav Havel este arestat şi închis. Eliberarea sa va surveni pe 17 mai. Întreaga toamnă a anului 1989, se desfăşoară mai departe manifestaţii pentru libertate şi democraţie. La 19 noiembrie, 12 mişcări

[11] Jan Palach — student polonez (născut la 11 august 1948); îşi dă foc în Piaţa Venceslas, din Praga, în semn de protest contra ocupaţiei sovietice, la 16 martie 1969.

independente se unesc şi întemeiază Forumul Civic. Tulburările continuă şi, pe 7 decembrie 1989, manifestanţii obţin demisia prim-ministrului Adamec, înlăturat din pricina grevelor generale. Un guvern de „convenţie naţională", condus de Marian Calfa, îl va înlocui. Nu mai există decât 10 miniştri comunişti, dintr-un total de 21 de funcţii. La puţin timp după aceea, preşedintele Husák este silit să demisioneze, la rândul său. Pe 28, Alexander Dubček este ales la preşedinţia Parlamentului. În sfârşit, la 29 decembrie, Vaćlav Havel, scriitor şi disident, este ales preşedinte al republicii. Astfel se încheie perioada pe care istoria o denumeşte „Revoluţia de catifea" Primele alegeri legislative libere se desfăşoară pe 8 şi 9 iunie anul următor, şi confirmă predominanţa Forumului Civic şi al Publicului împotriva violenţei. Şi aici, comuniştii sunt respinşi.

De-a lungul perioadei 1989–1990, renunţarea la comunism este, în mod cert, mai puţin rapidă şi sinceră în Bulgaria şi în România[12]. Cu toate acestea, ea marchează şi aici sfârşitul controlului politic absolut, pe care îl exercitase până atunci PCUS asupra principalelor orientări din aceste ţări. În urma unei revoluţii de palat, machiată în revoluţie populară, Nicolae Ceauşescu este înlăturat de la putere, la 22 decembrie 1989. Un Consiliu al Frontului Salvării Naţionale, prezidat de un fost activist de partid, Ion Iliescu, se instaurează în fruntea ţării şi anunţă alegeri libere pentru aprilie 1990. Cu toate că iarna şi primăvara care urmează sunt marcate de manifestaţii care denunţă caracterul autoritar al noului regim, Ion Iliescu este susţinut în continuare la preşedinţia României, la 20 mai

[12] Elaborată înainte de 1993, într-o perioadă în care realităţile politice interne din cele două state erau receptate confuz în exterior, lucrarea exprimă un curent de opinie existent în epocă, ulterior infirmat de felul în care s-a desfăşurat procesul democratic în zonă.

1990, de 85% dintre electori, în timp ce partidul său — FSN — primeşte 66% din sufragiile alegerilor legislative, care se desfăşoară în acelaşi timp. În Bulgaria, la 10 noiembrie 1989, Todor Jivkov este demis şi înlocuit de Petăr Mladenov, şi acesta un comunist inveterat, în timpul unei revoluţii de palat. La 10 decembrie, cedând presiunii străzii, el anunţă alegeri libere în primăvara anului 1990. Acestea se desfăşoară pe 10 şi pe 17 iunie, dar PC, transformat între timp în Partid Socialist, iese victorios. A mai durat până la alegerea, la 1 august 1990, a lui Jeliu Jelev, candidat al Uniunii Forţelor Democrate (UDF, principala formaţiune de opoziţie), în fruntea Parlamentului şi, mai ales, până la victoria UDF de la 13 octombrie 1991, în alegerile legislative anticipate, pentru ca foştii comunişti să înceapă să cedeze din puterea lor. În sfârşit, numirea lui Filip Dimitrov, preşedinte al UDF, în funcţia de prim-ministru, la 8 noiembrie 1991, a condus la constituirea primului guvern non-comunist de după 1944.

La summitul de la Malta, în decembrie 1989, Mihail Gorbaciov confirma ireversibilitatea evoluţiei democratice a acestor ţări:

„Fiecare popor are dreptul să-şi aleagă propriul destin, iar eu pot numai să-mi explic atitudinea mea personală: atât în URSS cât şi în Europa Centrală, aceste schimbări au fost pregătite de mersul înainte al istoriei însăşi. Ele sunt strâns legate de dorinţa populaţiei de a face aceste societăţi mai democratice, mai umane, şi de a ţine pasul cu lumea. Mă simt încurajat de acest lucru."

Doctrina lui Brejnev despre suveranitatea limitată — care, aşa cum ne amintim, a justificat invazia Cehoslovaciei în 1968 — este definitiv înmormântată.

2. Reunificarea Germaniei.

A) *Presiunea populară.* În momentele în care organele de conducere din Polonia şi Ungaria se orientau spre împărţirea puterii, RDG, în fruntea căreia se afla Erich Honecker, refuza orice perspectivă de schimbare, fie ea şi minimă, criticând cu vehemenţă iniţiativele lui Mihail Gorbaciov şi perestroika sa. Descurajaţi de rezultatele trucate ale alegerilor municipale de la 7 mai 1989, precum şi de susţinerea din partea guvernului est-german a represiunii antistudenţeşti din China, germanii îşi înmulţesc semnificativ cererile de emigrare în Vest. Decizia autorităţilor ungare, la 2 mai, de a deschide „cortina de fier" (instaurată în 1966), respectiv frontiera sa cu Austria, a condus, atunci, începând din vară, la trecerea graniţei ilegal a aproximativ 65.000 de est-germani spre RFG, *via* Ungaria şi Austria. La sfârşitul lunii septembrie, se desfăşoară în mai multe oraşe primele manifestaţii spontane de după revolta din 17 iunie 1953. Tot cu această ocazie se înfiinţează unele mişcări politice, precum *Noul Forum* şi *Renaşterea Democrată.* În scurt timp, manifestaţiile paşnice se multiplică şi rândurile manifestanţilor se îngroaşă. Mihail Gorbaciov vine în vizită la Berlin, pe 6 şi 7 octombrie, cu ocazia celei de-a 40-a aniversări a RDG. Cu acest prilej, el îşi reafirmă preferinţa pentru *statu-quo*, dar totodată, pe 7, îl pune în gardă pe conducătorul est-german. Manifestanţii scandează atunci „Gorbi! Gorbi!" şi se simt încurajaţi de acest avertisment al secretarului PCUS: „Cei care reacţionează cu întârziere vor fi pedepsiţi de viaţă". În pofida acestor fapte, Erich Honecker nu vrea să cedeze nimic şi se pregăteşte de confruntare. La 18 octombrie, Egon Krenz, susţinut de tinerii membri din înaltele instanţe ale Partidului, îl destituie din toate funcţiile

deţinute în conducerea Partidului şi a statului. Egon Krenz, care îi va lua atunci locul, nu poate însă stabiliza situaţia şi presiunea străzii devine din ce în ce mai puternică. În acest moment de confuzie generală, primul-secretar al Partidului din Berlinul de Est anunţă, la 9 noiembrie, deschiderea frontierei dintre Germanii şi a Zidului Berlinului. Circulaţia redevine liberă prin celebra Poartă Brandenburg.

Departe de a calma spiritele, „căderea Zidului" accelerează agonia regimului comunist: numărul germanilor din Est care trec graniţa în Vest va culmina, în noiembrie, cu 130.000 de ieşiri, în vreme ce ideea unei reunificări cu Vestul începe să-şi croiască drum în minţile tuturor. La 1 decembrie, rolul de unic conducător al Partidului Comunist Est-German (SED) este radiat din Constituţie, şi, câteva zile mai târziu, SED îl aduce în fruntea sa pe tânărul avocat Gregor Gysi. La 7 decembrie, se întâlnesc, la o masă rotundă, partidele de opoziţie şi SED. Sunt anunţate alegeri libere pentru 6 mai anul următor. Sub presiunea opoziţiei, prim-ministrul Hans Modrow acceptă, pe 5 februarie 1990, alcătuirea unui „guvern de responsabilitate naţională", la care participă lideri din noua opoziţie. Alegerile generale, devansate pentru 18 martie, confirmă dinamica opoziţiei. *Alianţa pentru Germania*, apropiată de cancelarul Helmut Kohl, a fost marele câştigător al scrutinului, întrucât a obţinut 47% din voturi (192 de locuri din 400), contra 21,2% ale SPD şi 16,3% ale SED, între timp rebotezat *Partidul Socialismului Democrat* (PDS). Acest rezultat constituia, incontestabil, un plebiscit în favoarea reunificării cu Germania de Vest, în condiţiile pe care le prevăzuse cancelarul. Încă de la 28 noiembrie 1989, Helmut Kohl prezentase, într-adevăr, Bundestagului un proiect de reunificare în trei etape (o „comunitate contractuală" între

cele două Germanii, urmată de introducerea structurilor confederale şi o unire între graniţele federale), înainte de a propune, la 7 februarie 1990, o „unire monetară şi economică", trecând prin faza de introducere a mărcii ca monedă comună. În ajunul alegerilor din 18 martie, propunerile sale erau clare: „Votaţi pentru noi şi unirea se va înfăptui în cele mai bune condiţii!" Constituirea, la 4 aprilie, a unui guvern condus de liderul CDU est-german, Lothar von Maizieres, şi, mai ales, hotărârea sa de a încheia unirea cu RFG şi, totodată, de a face demersurile pentru primirea noii Germanii în NATO şi CEE vor accelera mersul lucrurilor: tratatul de unire monetară, economică şi socială (18 mai 1990), tratatul de uniune (31 august 1990), proclamarea deplinei suveranităţi germane (12 septembrie 1990), apoi alegerile primului Parlament intergerman (2 decembrie 1990).

B) *Eşecul diplomaţiei sovietice.* Rapiditatea căderii puterii comuniste est-germane l-a surprins, în mod vizibil, pe conducătorul sovietic. La 12 decembrie 1989, James Baker, pe atunci la Berlin, a spus că viitoarea Germanie va trebui să facă parte din NATO. Moscova s-a opus cu îndârjire unei asemenea perspective. În timpul vizitei sale la Moscova, pe 10 februarie, cancelarul Kohl obţine de la interlocutorii săi sovietici aprobarea referitoare la faptul că modalităţile interne de unificare trebuie să fie numai de resortul populaţiei în cauză. În schimb, Moscova l-a informat că aspectele externe ale unificării Germaniei trebuie să fie discutate într-o adunare a celor patru puteri tutelare (declaraţia de la Berlin din 5 iunie 1945 şi acordurile de la Potsdam din 2 august 1945): URSS, Statele Unite, Franţa şi Marea Britanie. La 13 februarie, se anunţă punerea în funcţiune a unui mecanism de consultanţă în vederea

ajungerii la o concluzie convenabilă pentru toţi, aşa-numita reuniune „2+4" (RDG, RFG, Statele Unite, Franţa, Marea Britanie şi URSS). Cu toate acestea, Moscova s-a opus permanent perspectivei unei Germanii reunite şi membre a NATO, pronunţându-se în favoarea unui statut de neutralitate. La 1 februarie, Hans Modrow, întors de la Moscova, stăruia şi el ca noul stat să aibă un statut de neutralitate. Înaintarea Planului Genscher, din februarie, şi mai ales reuniunea de la Praga a miniştrilor de Externe ai statelor membre ale Pactului de la Varşovia, la 17 martie 1990, în timpul căreia reprezentanţii Ungariei, ai Poloniei şi ai Cehoslovaciei i s-au opus Moscovei la acest capitol, i-au spulberat, în cele din urmă, orice iluzie Uniunii Sovietice. Două alte reuniuni „2+4" au mai avut loc, respectiv la 5 mai şi la 22 iunie 1990, dar fără rezultate palpabile. Vizita cancelarului Kohl la Moscova şi la Stavropol, la mijlocul lunii iulie, avea să deblocheze situaţia. În schimbul unei limitări a efectivului armatelor germane, al non-staţionării forţelor străine pe teritoriul fostei RDG, al renunţării Germaniei unite la deţinerea de arme nucleare şi chimice, URSS a acceptat, la 16 iulie, participarea Germaniei unite la NATO, luându-şi angajamentul că-şi va rechema trupele în ţară. La 17 iulie, a treia reuniune „2+4" a ratificat acordul Kohl-Gorbaciov.

La 12 septembrie, ţările conferinţei „2+4" se reuneau la Moscova, cu scopul de a ajunge la o concluzie definitivă în negocierile privind statutul Germaniei. „Tratatul asupra reglementării definitive în problema Germaniei", pe care l-au semnat atunci, a pus capăt drepturilor şi responsabilităţilor celor patru puteri asupra Germaniei. Aceasta din urmă îşi redobândea suveranitatea deplină şi era eliberată de respectarea prevederilor alianţelor. În schimb, totalul forţelor pangermane nu trebuia să depăşească 370.000

de soldaţi şi, până la sfârşitul anului 1994, numai forţele germane încă neintegrate în dispozitivul de comandament al NATO erau autorizate să staţioneze pe teritoriul fostei RDG. Aşa cum fusese convenit, la mijlocul lunii iulie, cu Mihail Gorbaciov, Germania a renunţat la armele nucleare, bacteriologice şi chimice. În plus, forţele militare sovietice aveau să fie rechemate în ţară până la sfârşitul anului 1994. În octombrie, Germania acorda un credit de 18 miliarde de mărci, destinate să finanţeze, cel puţin parţial, cheltuielile de staţionare şi de retragere a trupelor sovietice.

A doua zi după încheierea tratatului, la 13 septembrie, miniştrii de Externe german şi sovietic au semnat un tratat bilateral de „cooperare şi bună vecinătate".

II. Sfârşitul Războiului Rece

1. Conştientizarea. A doua jumătate a anilor '80 se caracterizează printr-o normalizare rapidă a relaţiilor dintre URSS şi puterile occidentale, în fruntea cărora se aflau Statele Unite. Marea schimbare din politica externă a Uniunii Sovietice se explică în lumina unui anumit număr de factori. Pe de-o parte, economia sovietică este sleită de puteri. Sistemul de producţie extensivă, planificat la nivel de centru, a condus ţara pe marginea prăpastiei. În plus, cursa înarmării lansată de preşedintele american Ronald Reagan a destabilizat încă şi mai mult, dacă mai era cu putinţă, economia şi societatea sovietică. Resursele suplimentare alocate sectorului apărării naţionale constituiau tot atâtea resurse în minus pentru sfera vieţii civile, deja sacrificate. Pe de altă parte, se observă, printre elitele sovietice, o creştere a conştiinţei faptului că, în caz de

conflagraţie nucleară, nu vor putea exista nici învingători, nici învinşi. În sfârşit, se impune o percepţie mai realistă asupra lumii şi asupra contextului internaţional din partea URSS. Occidentalii nu mai sunt „imperialiştii" cei răi din vechea ideologie; ei devin chiar posibilii parteneri cu care să se coopereze în interesul tuturor.

Fără a renega comunismul şi cuceririle sale, Mihail Gorbaciov recunoaşte existenţa valorilor morale şi etnice comune întregii omeniri, pacea şi dezvoltarea, care, de altfel, reprezintă valorile supreme. În sfârşit, Mihail Gorbaciov, marele mesager al intereselor noii URSS pe scena mondială, ştie de minune să se folosească de mass-media occidentale. Modul său direct de a vorbi, atitudinea net deosebită de cea a predecesorilor săi l-au făcut o adevărată vedetă în Occident. La 15 octombrie 1990, el obţine premiul Nobel pentru pace, drept mărturie a rolului său motor în construirea unei lumi cu o pace mai stabilă.

2. Dezarmarea. În vreme ce prima jumătate a anilor '80 fusese marcată de o suită de crize (mai ales aceea aşa-numită a euro-rachetelor), înlocuite printr-o mişcare pacifistă de amploare în Vest manipulată de către serviciile de propagandă sovietice, noul secretar general al PCUS se va strădui să reînnoade legăturile cu Statele Unite.

Dialogul bilateral s-a restabilit, în mod cert, în octombrie 1984, dar s-a intensificat semnificativ o dată ce Mihail Gorbaciov a ajuns la putere. Din aprilie 1985, secretarul general anunţă suspendarea utilizării rachetei ss-20, precum şi un moratoriu de optsprezece luni asupra experimentelor nucleare. A urmat apoi întâlnirea la nivel înalt americano-sovietică de la Geneva, din 12-21 noiembrie 1985, care oferă ambelor mari puteri ocazia de a proiecta o reducere a armamentului: un acord de principiu cu

privire la o reducere de 50% a arsenalurilor nucleare se semnează între cele două vârfuri.

La 15 ianuarie 1986, Mihail Gorbaciov propune eliminarea tuturor armelor nucleare, din acel moment până în anul 2000. Pe 11 şi 12 octombrie 1986, Mihail Gorbaciov şi Ronald Reagan se reîntâlnesc la Reykjavik, în Islanda, şi cad de acord asupra necesităţii de a elimina în totalitate forţele nucleare cu rază medie de acţiune (FNI) instalate în Europa şi de a reduce numărul ogivelor nucleare depozitate în Asia. Fără a se opri aici, Mihail Gorbaciov propune, după aceea, preşedintelui american, la 28 februarie anul următor, şi eliminarea totală a FNI („opţiune zero"), ceea ce constituie o replică la contra-propunerea americană la discursul lui Mihail Gorbaciov din ianuarie 1986.

După mai multe întrevederi preliminarii între Secretarul de Stat american George Schultz şi omologul său Eduard Şevarnadze, Mihail Gorbaciov merge la Washington şi semnează, la 8 decembrie 1987, un tratat „istoric" — este, într-adevăr, primul acord de veritabilă dezarmare din era nucleară —, care prevede eliminarea, începând de la 1 iunie 1988, a 2600 de rachete nucleare cu rază scurtă şi medie de acţiune (între 500 şi 5500 km) instalate în Europa (859 de Pershing americane şi 1836 de ss-20 sovietice). Se prevăd, de asemenea, inspecţii reciproce *in situ*, pentru a se asigura de corecta aplicare a prevederilor tratatului. La summitul de la Moscova dintre Ronald Reagan şi Mihail Gorbaciov (29 mai–2 iunie 1988), se va ratifica tratatul de la Washington.

Întrerupte în decembrie 1983, negocierile asupra reducerii de armamente strategice, mai cunoscute sub acronimul START (Strategic Arms Reduction Talks), se reluaseră, timid, în 1985, în cadrul NST (Nuclear and Space Talks). Deşi cei doi mari oameni politici au căzut de

acord, în decembrie 1987, să înceapă tratativele pentru o reducere cu 50% a arsenalurilor militare de care dispuneau, inclusiv a rachetelor de croazieră, aşa cum solicitau sovieticii, a trebuit să mai treacă un timp, respectiv până la summitul de la Malta din 2 şi 3 decembrie 1989, pentru ca aceste negocieri să fie cu adevărat reînnodate.

Negocierile nu se limitează la arsenalurile nucleare. Mihail Gorbaciov şi George Bush semnează, în iunie 1990, la Washington, şi un tratat de dezarmare chimică. Din 1973, se desfăşurau, la Viena, discuţii între membrele NATO şi ţările Pactului de la Varşovia asupra reducerii, de ambele părţi, a forţelor din Europa Centrală. În pofida discursului rostit de Mihail Gorbaciov de la tribuna adunării generale a ONU, la 7 decembrie 1988, prin care anunţa reducerea unilaterală a efectivelor Armatei Roşii cu 500.000 de oameni, negocierile băteau pasul pe loc. Iată de ce au fost înlocuite, la 9 martie 1989, prin Conferinţa asupra Forţelor Convenţionale din Europa (CFCE) de la Viena, şi s-a ajuns, într-un final, la semnarea, cu ocazia reuniunii CSCE de la Paris, la 19 noiembrie 1990, a unui tratat de reducere a armelor convenţionale între cele două alianţe militare. Cuprinzând aria geografică a Europei de la Atlantic până la Urali, el stabileşte o paritate între cele două tabere. Ţinând cont de inegalităţile existente, URSS este ţara care acceptă cele mai importante reduceri de armament. Astfel, conform termenilor acestui acord, ea trebuia să-şi reducă potenţialul în artilerie, avioane şi blindate cu 28%, 37% şi, respectiv, 38%. Militarii sovietici au fost nemulţumiţi: în afară de pierderea zonei-tampon est-europene, trebuiau să renunţe şi la avantajul cantitativ al forţelor şi să-şi reorganizeze, în manieră radicală, dispozitivul de apărare. De aceea, în faţa acestei situaţii noi, ierarhia militară sovietică a hotărât să ascundă mai multe

dintre unităţile sale: a deplasat anumite materiale la est de Urali şi a afectat trei divizii mecanizate forţelor navale, în scopul de a le scăpa de sub incidenţa tratatului. În urma numeroaselor proteste, miniştrii de Externe american şi sovietic au ajuns la un compromis, la 1 iunie, la Lisabona. Acordul de atunci a fost ratificat de alţi 20 de semnatari ai tratatului, pe 14 iulie în acelaşi an.

În sfârşit, George Bush şi Mihail Gorbaciov au semnat la Moscova, în iulie 1991, tratatul START de reducere a armelor nucleare strategice: între un sfert şi o treime din armele strategice ale celor două puteri trebuia să dispară pe parcursul deceniului '90.

3. Desfiinţarea Pactului de la Varşovia. O dată cu emanciparea politică şi sosirea echipelor democrate la putere în republicile din Europa Centrală şi de Est, prezenţa trupelor sovietice a devenit, în scurt timp, subiectul negocierilor dintre aceste ţări. La 24 ianuarie 1990, a fost hotărâtă retragerea de principiu a celor 52.000 de soldaţi sovietici care staţionau în Ungaria. Evacuarea s-a încheiat în iunie 1991. La 27 februarie 1990, Vaćlav Havel, fostul disident devenit preşedinte al Cehoslovaciei, obţine, la Moscova, un acord asupra retragerii forţelor Armatei Roşii din bazele militare din ţara sa. Ca şi în Ungaria, evacuarea se încheie în iunie 1991. În ceea ce priveşte prezenţa celor 100.000 de soldaţi sovietici din Polonia, nici un acord nu poate fi stabilit, mai ales din pricina exigenţei polonezilor de a primi despăgubiri din partea URSS pentru tranzitul pe teritoriul lor al trupelor repatriate din fosta RDG. În cele din urmă, autorităţile sovietice acceptă să îi retragă până în 1994 pe cei aproximativ 370.000 de soldaţi care staţionaseră în fosta RDG.

Pe măsură ce guvernele cu majoritate non-comunistă ajung la putere în Europa Centrală şi de Est, Pactul de la Varşovia — creat la 14 mai 1955 — îşi pierde curând coeziunea ca alianţă politică şi militară. Din acest moment, Kremlinul n-a mai avut altă soluţie decât să accepte perspectiva unei retrageri progresive a forţelor staţionate pe teritoriul ţărilor din Alianţă. De altfel, M. Grinievski, şeful delegaţiei sovietice la negocierile de la Viena asupra Forţelor Convenţionale din Europa, anunţa, la sfârşitul lunii ianuarie 1990, că URSS era dispusă să-şi recheme toate efectivele înapoi, în teritoriile sale, până la sfârşitul deceniului. În pofida unei tentative efemere de a transforma Pactul de la Varşovia într-o alianţă a statelor suverane, acum însă lipsită de orice substanţă, cele şase state membre (Bulgaria, Ungaria, Polonia, România, Cehoslovacia şi Uniunea Sovietică) au hotărât dizolvarea acestuia la 1 iulie 1991.

III. Lumea a Treia sacrificată

Până la mijlocul anilor '80, Lumea a Treia constituie o miză periferică a rivalităţii Est-Vest. Avansările unora dau pretextul intervenţiilor celorlalţi. Sosirea la putere a lui Mihail Gorbaciov marchează o ruptură în politica urmată de Uniunea Sovietică faţă de Lumea a Treia. Se manifestă o dezlegare de angajamente. „Revoluţia mondială" este abandonată.

Această evoluţie este rezultatul acţiunii conjugate a trei factori. Pe de-o parte, sprijinul acordat este foarte costisitor, mai ales într-un moment în care s-a început o restructurare profundă a mecanismului de producţie, necesitând mobilizarea de resurse permanent mai importante. În plus,

războiul stelelor a sărăcit URSS, silind-o să continue o cursă a înarmării pe care capacităţile sale financiare nu i-o îngăduiau. Pe de altă parte, ajutorul acordat celorlalte state nu dăduse roadele preconizate. Cele mai multe dintre regimurile susţinute erau corupte, despotice şi ineficiente. Mai mult, sprijinul financiar nu împiedica abandonul cauzei. Toţi conducătorii sovietici aveau limpede în minte Egiptul post-nasserian[13]. În special provocarea chineză în ceea ce priveşte problemele Lumii a Treia socialiste dispare la începutul anilor '80. În sfârşit, conflictele din Lumea a Treia nu au reuşit să ducă la o confruntare directă între cele două mari puteri (URSS şi SUA).

Toate acestea au determinat, în mod firesc, conceperea unei abordări mai pragmatice, în care soluţiile problemelor din ţările din Sud reies mai degrabă din negocieri pe cale paşnică decât din confruntări armate. Uniunea Sovietică, reevaluându-şi angajamentele faţă de Lumea a Treia, hotărăşte să renunţe la intervenţii în conflictele cu grad ridicat de risc şi să încurajeze soluţiile negociate sub egida ONU, care îşi găseşte în aceasta o nouă menire.

În martie 1985, când Mihail Gorbaciov ajunge la putere, mai multe zeci de mii de militari şi consilieri sovietici, cubanezi şi est-europeni se înfruntau în conflicte armate, cel mai adesea susţinute de Occident, în mai multe puncte fierbinţi de pe glob.

---

[13] În vremea preşedintelui Gamal Abdel Nasser, URSS susţine financiar (1959) Egiptul pentru construirea barajului de la Assuan, în luptele interne pentru putere şi în conflictele cu statele vecine (Yemen, Israel etc.). O dată cu venirea la putere a lui Anwar el-Sadat (1970), relaţiile dintre cele două state se deteriorează, în pofida semnării (1971) a unui acord de cooperare (anulat în 1976), mergând până la expulzarea consilierilor militari sovietici (1972) şi chiar a ambasadorului sovietic (Vladimir Poliakov, 1980).

Prezentă în Afghanistan din decembrie 1979, incapabilă să menţină controlul în interiorul ţării, aflată în mâinile unei puzderii de grupuri de rezistenţă, URSS începe, îndată după sosirea la putere a lui Mihail Gorbaciov, o politică de retragere progresivă a forţelor sale din această ţară. La 14 aprilie 1988, un acord care prevedea evacuarea forţelor sovietice este semnat la Geneva de cele patru ţări protagoniste: Afghanistanul, Pakistanul, Statele Unite şi URSS. Ultimul soldat sovietic părăseşte teritoriul afgan pe 15 februarie 1989. La 13 septembrie 1991, Statele Unite şi URSS ajung la o înţelegere privind oprirea livrărilor de armament către diversele facţiuni rivale din Afghanistan, începând de la 1 ianuarie 1992.

Africa este, şi ea, lăsată în voia sorţii. Este, mai ales, cazul Angolei, unde partidul comunist MPLA reuşise să se impună — cel puţin în capitală — în faţa celor două rivale ale sale, UNITA şi FNLA, în timpul câştigării independenţei din 1975, mulţumită susţinerii de către mii de combatanţi cubanezi debarcaţi pe pământul african cu ocazia „Operaţiunii Carlota" În pofida acestui sprijin, MPLA nu se poate opune ca UNITA lui Jonas Savimbi să ia amploare. Mai grav încă, luptele din ce în ce mai frecvente între forţele cubaneze (în jur de 50.000 de oameni) şi sud-africani riscau, în orice moment, să extindă conflictul dincolo de teritoriul angolez. Începând din 1981, forţele armate sud-africane ocupă, într-adevăr, în mai multe reprize, o parte din provincia Cunene, în special pentru a împiedica infiltrarea gherilelor namibiene SWAPO, şi au loc ciocniri violente între ei şi cubanezii lui Mavinga şi Cuito Cuanavale, între 1985 şi 1988. La sugestia lui Mihail Gorbaciov, se va căuta o soluţie a conflictului pe calea negocierilor. Viceministrul de Externe sovietic, Anatoli Adamişin, obţine să fie semnat un armistiţiu, la 22 august

1988, la Geneva, între principalele facţiuni angoleze. După schiţa unui acord de la 13 decembrie în Congo („protocolul de la Brazzaville"), Angola, Africa de Sud şi Cuba ratifică, la 22 decembrie 1988, la Naţiunile Unite, un acord ce permite, simultan, sfârşitul conflictului din Angola, retragerea trupelor străine — respectiv cubaneze — şi independenţa Namibiei, până atunci ocupată de către Africa de Sud. Namibia îşi dobândeşte, astfel, independenţa în martie 1990, iar Angola se angajează într-un proces de reconciliere naţională (acordurile de la Estoril, 30 mai 1991).

Mai la nord, răsturnarea regimului lui Mengistu Mariam din Etiopia (1997–1991) este mai degrabă efectul abandonării, pur şi simplu, a Cornului Africii de către Kremlin decât al vreunui joc diplomatic deosebit. Retragerea forţelor armate şi a consilierilor militari sovietici, est-germani şi cubanezi, încetarea ajutorului, până atunci oferit cu generozitate, au permis victoria Frontului de Eliberare, care a pătruns în Addis-Abeba în iunie 1991, precum şi eliberarea provinciei Eritreea, mulţumită mişcărilor de eliberare locale.

Atitudinea Moscovei pe parcursul Războiului din Golf va fi, de asemenea, dictată de această nouă perspectivă diplomatică. Cu toate că Irakul a fost, vreme îndelungată, principalul său aliat din Orientul Mijlociu, Moscova, grijulie cu imaginea ei internaţională şi întărită de „noua filozofie" în materie de probleme internaţionale, a votat rezoluţiile 660 şi 665 ale Consiliului de Securitate ce au condus la intervenţia armată pentru eliberarea Kuwaitului, anexat de Irak la 2 august 1990. La 9 septembrie 1990, G. Bush şi Mihail Gorbaciov şi-au confirmat, în timpul unei întâlniri la Helsinki, acordul în ceea ce priveşte criza din Golf. În sfârşit, pe scena Orientului Mijlociu, URSS şi Israelul îşi

restabilesc relaţiile diplomatice în octombrie 1991, cu puţin înainte de Conferinţa de la Madrid, ceea ce deschide calea unei emigraţii masive a evreilor sovietici către statul evreu. Această concepţie politică înaintată va fi recompensată prin acordarea de către Statele Unite a unui rol important URSS în procesul de pace din Orientul Mijlociu.

America Latină va ieşi — la rândul său —, treptat, din antagonismul Est-Vest. Turneul lui Eduard Şevarnadze din toamna anului 1987 a permis restabilirea relaţiilor cu marile puteri ale continentului — în special cu Brazilia şi Argentina. Preluând ştafeta tezelor sovietice în America Centrală, Nicaragua lui Daniel Ortega a beneficiat şi ea de pe urma perestroikăi şi a noii diplomaţii de la Kremlin. În afară de presiunea americană, se pare că, într-adevăr, Moscova a jucat un rol important în acceptarea de către liderul stalinist nicaraguan a proiectului de pace, apoi a alegerilor prezidenţiale de la 25 februarie 1990, care s-au încheiat cu victoria democratei şi pro-occidentalei Violetta Chamorro. Moscova părăseşte treptat şi Cuba, a cărei importanţă strategică scade rapid o dată cu apropierea de Washington. Ajutorul acordat insulei, estimat la 4/5 miliarde de dolari pe an (Moscova primea, la un preţ crescut în mod artificial, zahărul cubanez şi îi ceda, la preţ foarte scăzut, petrolul său), este, la rândul lui, redus treptat. La 11 septembie 1991, Mihail Gorbaciov anunţă, cu ocazia unei întrevederi cu James Baker, că Uniunea Sovietică îşi va retrage, în curând, 2.800 din cei 11.000 de soldaţi sovietici prezenţi în Cuba.

Asia rămâne ultimul continent cu regimuri autentic comuniste. Conservatorismul predomină în Coreea de Nord şi în China. Aceasta nu împiedică, însă, o normalizare, în 1989, a relaţiilor cu aceea care a rămas ultima putere comunistă, cu atât mai mult cu cât principalele

puncte de dezacord fuseseră, treptat, rezolvate (prezenţa sovietică în Afghanistan, Cambodgia, prezenţa militară sovietică în Extremul Orient). În acelaşi an, URSS se retrage din Vietnam şi din Cambodgia. Dacă Vietnamul şi Laosul — care se confruntă cu încetarea acordării ajutorului sovietic, în jur de 2 miliarde de dolari anual — îşi deschid porţile economiei către investiţiile străine şi lansează propriile măsuri de perestroika, progresele politice sunt slabe. În sfârşit, să notăm faptul că Mongolia se trezeşte şi ea la viaţa democratică, după ce fusese, din punct de vedere cronologic, al doilea stat comunist din lume.

Capitolul VI

IMPLOZIA

Contestarea sistemului tradiţional sovietic, a cărei origine se află în chiar inima URSS, a spulberat întregul „bloc" comunist — ţările membre au profitat în special de confuzia şi indecizia Moscovei pentru a se elibera de sub tutela sa. Prăbuşirea sistemului imperial „extern" s-a răsfrânt, după aceea, asupra „imperiului intern", care, la rândul său, se va dezintegra.

Fărâmiţarea Uniunii, incapacitatea de a pune în aplicare măsurile hotărâte la nivel înalt, eşecul dovedit al reformelor economice, aspiraţiile sociale în creştere din ce în ce mai greu de satisfăcut, înmulţirea cererilor de recunoaştere a drepturilor legitime tocmai în momentul în care autoritatea puterii centrale era din ce în ce mai des atacată, constituiau tot atâtea ameninţări pentru viitor şi lăsau să se prevadă o perioadă dificilă în curând. În aceste condiţii, nu este surprinzător faptul că Mihail Gorbaciov, sub influenţa în creştere a „dreptei", adică în special sub aceea a complexului militaro-industrial, a încercat, în cursul iernii 1990–1991, să instaureze un regim autoritar. Apoi, la începutul verii, când părea tentat să se distanţeze de conservatori, după ce vreo câteva luni colaborase îndeaproape cu ei, puciul eşuat de la 19 august 1991 va pune capăt puterii sale şi, totodată, puterii Partidului Comunist.

I. Renaşterea conservatorismului

1. Către o centralizare a puterii. La 4 decembrie 1990, Sovietul Suprem aprobă o vastă reformă a puterii centrale, care îi reîntăreşte autoritatea lui Mihail Gorbaciov. Intervin mai multe modificări de ordin instituţional:

— Mihail Gorbaciov hotărăşte înfiinţarea unei *funcţii de vicepreşedinte*, însărcinat să asigure buna desfăşurare a aplicării deciziilor prezidenţiale. Propus de către preşedinte, vicepreşedintele urma să fie ales de Congres.

— Până în acel moment alcătuit numai din preşedinţii celor 15 republici federative, *Consiliul Federaţiei* este lărgit, incluzându-i pe vicepreşedintele URSS şi pe preşedinţii republicilor autonome. În special i se lărgeşte câmpul responsabilităţilor: devine un organ executiv, a cărui sarcină principală este „coordonarea politicii guvernului central cu politicile guvernelor republicilor şi recomandarea de metode pentru reglarea conflictelor interetnice"

— Guvernul este schimbat cu un *Cabinet de Miniştri*, în care sunt incluşi miniştrii, dar şi şefii guvernelor din republicile federative şi autonome. Cabinetul răspunde în faţa preşedintelui şi poate fi demis printr-un vot de neîncredere al Parlamentului cu o majoritate de două treimi.

— Un *Consiliu de Securitate* înlocuieşte Consiliul Prezidenţial. El este însărcinat cu „elaborarea de recomandări şi punerea în aplicare a politicii federale în domeniul apărării, asigurarea securităţii de stat, economice şi ecologice, eliminarea consecinţelor catastrofelor naturale şi a altor situaţii de criză, precum şi garantarea stabilităţii şi a ordinii juridice a societăţii" În vreme ce Consiliul Prezidenţial era alcătuit din 15 membri, noul Consiliu de Securitate nu are decât 8, a căror numire a fost aprobată, la 7 martie 1991, de către Sovietul Suprem, şi anume: Vadim Bakatin,

Aleksandr Besmertnâk, ministru de Externe, Dimitri Iazov, ministru al Apărării, Vladimir Kriucikov, preşedinte al KGB, Valentin Pavlov, prim-ministru, Boris Pugo, ministru de Interne, şi Evgheni Primakov.

— Înfiinţarea unei *Camere de Control* a URSS şi a unei *Curţi Supreme de Arbitraj*, precum şi alte amendamente minore la rolul Sovietului Suprem.

2. Izolarea lui Mihail Gorbaciov. Începând cu 1989, Mihail Gorbaciov reprezintă, din ce în ce mai des, ţinta criticilor societăţii. Aceasta se scindează între o tabără a majorităţii intelectualilor, care aspiră la schimbări rapide şi radicale, şi una a imensei majorităţi a populaţiei, care speră, înainte de toate, la o îmbunătăţire a condiţiilor sale de trai. Ritmul lent al reformelor şi incapacitatea preşedintelui sovietic de-a obţine rezultate semnificative vor determina pierderea popularităţii de care se bucura în primele sale luni de conducere.

A) *Opoziţia democratică divizată.* Tardiva legislaţie a partidelor politice explică situaţia lor embrionară. Liderii acestora, în cea mai mare parte proveniţi din PCUS, se înverşunează mai degrabă să-şi critice fostul partid decât să se organizeze şi să elaboreze programe alternative credibile. Acestea rămân foarte neclare şi nici o coordonare nu reuşeşte să iasă la lumină. În 26 şi 27 ianuarie 1991 — o timidă tentativă —, 46 de partide social-democrate, liberale şi democrate din zece republici se întrunesc la Harkov, pentru a-şi coordona programele şi acţiunile.

B) *Opoziţia socială.* Agravarea crizei economice, creşterea inegalităţilor, cu atât mai revoltătoare cu cât presa liberă le este ecou fidel, consolidează în rândul poporului

impresia că este tras pe sfoară de conducătorii săi. Puterea — întruchipată, în ochii sovieticilor, de Mihail Gorbaciov — îşi vede legitimitatea profund alterată. Acest sentiment al nedreptăţii conduce la apariţia primelor greve masive ale epocii Gorbaciov. Astfel, la 10 iulie 1989, o mişcare revendicativă ia naştere la minele din Siberia Occidentală. În 16–17 iulie, se întinde şi în Ucraina. În sfârşit, la 21 iulie, minerii îşi reiau, treptat, activitatea, după ce ajung la o înţelegere cu guvernul — care are grijă să limiteze gravele consecinţe economice ale conflictului — asupra salariilor şi condiţiilor de trai. Cu toate acestea, în anumite bazine miniere încetarea activităţii se prelungeşte până în iarnă.

Sub presiunea evenimentelor sociale, care capătă amploare, Sovietul Suprem legalizează, la 20 decembrie 1990, pluralismul sindical. Sindicatele oficiale, a căror credibilitate scăzuse mult în timpul grevelor din 1989, îşi văd acum rolul încă şi mai marginalizat, deşi la 24 octombrie 1990, la cel de-al XIX-lea Congres al lor, îşi afirmaseră independenţa faţă de PCUS şi faţă de stat, încercând să recâştige o parte din legitimitatea lor pe lângă muncitori. La sfârşitul atotputerniciei sindicalismului oficial, afiliat la PC, nu se găseşte totuşi o contrapondere organizată şi bine structurată. Comitetele şi sindicatele libere şi independente, înfiinţate după grevele din 1989, au încercat zadarnic să se regrupeze, prin crearea, la 2 mai 1990, a unei Confederaţii a Muncii. Însă dezorganizarea şi scindările le-au pierdut. În plus, revendicările devin din ce în ce mai politice. Este ceea ce s-a întâmplat şi în bazinul Doneţk, în martie 1991, unde minerii în grevă cer demisia lui Mihail Gorbaciov şi a guvernului. În mod asemănător, greva generală din Bielorusia, la 3 aprilie 1991, surprinde toţi observatorii, căci, în afară de exprimarea ostilităţii faţă

de liberalizarea preţurilor şi de consecinţele acesteia, greviştii reclamă democratizarea vieţii politice din micuţa republică şi, mai ales, sfârşitul privilegiilor pentru PC.

C) *Pierderea susţinătorilor*. Începând din vara anului 1990, dezbaterea în jurul reformei economice din URSS şi respingerea, în septembrie, a „programului celor 500 de zile" lărgesc prăpastia între reformatori şi Gorbaciov. În decembrie, totul indica o înăsprire a regimului sovietic: numirea lui Boris Pugo şi a generalului Gromov în fruntea Ministerului de Interne, limbajul dur adoptat de şeful KGB, Kriucikov, ca şi demisia, la 20 decembrie, a lui Eduard Şevarnadze — care ocupa funcţia de ministru de Externe din 1985 — din pricina „înaintării spre dictatură" a regimului actual.

În faţa Congresului Deputaţilor Poporului, el îşi va explica decizia:

„Tovarăşi democraţi, nu mai sunteţi uniţi (...) Printre reformatori domneşte dezordinea. Se pregăteşte o dictatură — şi o declar cu toată responsabilitatea. Nimeni nu ştie a cui va fi această dictatură, care anume dictator va veni şi ce regim se va instaura (...) Eu îmi dau demisia. Aceasta să-mi fie contribuţia personală sau, dacă vreţi, protestul meu împotriva dictaturii. Îmi exprim profunda recunoştinţă faţă de Mihail Gorbaciov. Sunt prietenul său, tovarăşul său de idei, am susţinut întotdeauna şi voi susţine toată viaţa mea ideile perestroikăi, renaşterii şi democratizării. Noi am înfăptuit o imensă operă pe arena internaţională. Cred, însă, că demisia de acum este datoria mea de om, de cetăţean şi de comunist. Nu pot accepta lucrurile care se petrec în ţara noastră, nici încercările care-l aşteaptă pe poporul nostru. Sper că dictatura nu va izbândi şi că viitorul va aparţine democraţiei şi libertăţii."

Demisia lui Şevarnadze se pare că i-a surprins atât pe Gorbaciov cât şi pe Lukianov, preşedintele Sovietului Suprem, prezent atunci în tribună.

Printre celelalte personalităţi care-l părăsesc pe preşedintele URSS se numără marele ideolog al reformei, Aleksandr Iakovlev, care demisionează din funcţia sa de consilier al preşedintelui la 28 iulie 1990. Spre deosebire de Eduard Şevarnadze, care demisiona din pricina „dictaturii care urma să vină", Iakovlev ia decizia în momentul în care Mihail Gorbaciov strânge — provizoriu — legăturile cu Boris Elţân. De la el se crede că ar fi obţinut informaţiile despre puciul care se pregătea... Într-adevăr, în această perioadă, presiunea pentru excluderea sa din Partidul Comunist devine stăruitoare. Astfel, ameninţat cu excluderea, el alege să demisioneze din Partid la 16 august, după ce denunţase iminenţa unei lovituri de stat împotriva lui Mihail Gorbaciov:

„Aş dori să previn societatea că o grupare stalinistă influentă s-a format în sânul nucleului conducător al Partidului." Aceasta „pregăteşte o revanşă socială, o lovitură de stat şi o preluare a puterii în rândurile Partidului"

În ajunul atentatului, oamenii din jurul preşedintelui se schimbaseră aproape în totalitate. Linguşitorii şi susţinătorii perestroikăi (Aleksandr Iakovlev, Stanislav Şatalin şi Nikolai Petrakov) îl părăsiseră pe Mihail Gorbaciov, unul după altul. Acum era singur, înconjurat de conservatori, şi se îndrepta — fără s-o ştie, dar presimţind-o — spre lovitura de stat.

D) *Conservatorii la putere.* Anul 1990 se caracterizează prin creşterea incertitudinilor. Instanţele legislative

funcţionează extrem de prost. Două tabere de importanţă egală se opun şi blochează orice decizie. Astfel, Mihail Gorbaciov solicită şi obţine de la Parlament, la 24 septembrie 1990, puteri excepţionale, cu scopul de a lansa reforma economiei.

Deciziile luate la nivel de vârf se repercutează însă greşit la nivelurile inferioare. Pe lângă efectele războiului legilor dintre Centru şi republici, trebuie să se mai ţină cont şi de absenţa consultaţiilor prealabile cu principalii parteneri economici şi sociali. Actorii politici nu mai sunt în legătură cu baza socială, unde inerţia este puternică. Dar în primul rând, Partidul rămâne încă forţa politico-administrativă cel mai bine organizată din ţară. Chiar dacă încep să apară scindări în sânul PC, în faţa unei administraţii aleatorii, organizaţiile locale de partid sunt singurele care mai rezistă haosului — în special în zonele rurale. Mihail Gorbaciov a reuşit, fără îndoială, să primenească Partidul la toate nivelurile, să transfere un număr tot mai mare de responsabilităţi de partid către stat, dar, aşa cum nota L. Mandeville:

„Încetineala datorată vechilor obiceiuri şi, mai ales, absenţa unei definiri clare şi unanime a rolului Partidului în noul context creat de perestroika au anihilat, în bună parte, aceste eforturi. În pofida declaraţiilor oficiale şi a măsurilor luate, birocraţia Partidului continua să ceară să gereze ea totul şi să domine, refuzând orice transfer efectiv de responsabilitate, orice împărţire a puterii cu vreun stat autonom sau cu noile organizaţii înfiinţate de societatea civilă" (*Le Figaro*, 30 august 1991).

În faţa contestărilor generale şi a anarhiei în creştere, ideea unui regim de forţă, cu scopul de a introduce prin constrângere reformele economice necesare, îşi croieşte cu repeziciune un drum, nu numai printre conservatori, dar şi la o parte din liberali.

Sunt, aşadar, întrunite toate condiţiile pentru ca Mihail Gorbaciov să fie tentat să se orienteze brusc spre dreapta. În cursul lunii noiembrie, presiunile conservatorilor se accentuează. În faţa haosului şi a perspectivei de a vedea imperiul prefăcându-se în bucăţi, Mihail Gorbaciov înclină să treacă de partea lor. La începutul lunii decembrie, aceştia reuşesc să pună mâna pe funcţiile strategice: Kriucikov la KGB, Pugo la Ministerul de Interne şi Iazov la Apărare. La sfârşitul lunii decembrie, la opt zile după demisia zgomotoasă a lui Eduard Şevarnadze, Ianaev ajunge vicepreşedinte al URSS, susţinut de Mihail Gorbaciov.

La mijlocul lunii octombrie, Gorbaciov va efectua virajul hotărâtor care a îngropat definitiv reforma radicală. Preşedintele sovietic devenise, din ce în ce mai mult, „ostaticul" prim-ministrului Nikolai Râjkov, care ameninţa cu demisia dacă „planul celor 500 de zile" ar fi fost adoptat. Tot mai izolat, părăsit de consilierii reformatori, conservatorii, KGB şi armata au reuşit să îl convingă de faptul că, singur în faţa lui Boris Elţân, va fi repede destabilizat şi, foarte probabil, constrâns să-şi dea demisia. Singura opţiune pe care o mai întrevedea era, aşadar, să caute sprijinul elementelor conservatoare.

II. Un tratat pentru a restaura Uniunea

În cursul anului 1991, dezbaterea politică a lăsat deoparte, puţin câte puţin, problema economică pentru a se focaliza asupra viitorului URSS şi asupra problemei minorităţilor. Pe de-o parte, PCUS susţine şi se felicită pentru acţiunile iniţiate împotriva tentativelor de independenţă; pe de altă parte, democraţii, Biserica, precum şi

diverse alte organizaţii susţin evoluţiile democratice şi predică respectarea opiniilor.

1. Situaţia în ţările baltice. După Tatiana Frolova, deputat de Tomsk în Parlamentul rus (interviu pentru *Le Figaro*, 18 ianuarie 1991):

„În decembrie s-a hotărât să se reia controlul asupra ţărilor baltice. La 4 decembrie 1990, toate comitetele regionale ale Partidului Comunist publicaseră o rezoluţie, făcând un apel la toţi comuniştii de a acorda atenţie problemei lituaniene. Acest document denunţa acţiunea periculoasă a grupărilor la putere în Lituania şi chema la introducerea administraţiei directe (...). Noi am înţeles imediat că era primul semnal al declanşării unei adevărate lovituri de stat."

În republicile baltice, noua criză se pare că a fost stârnită în timpul unei reuniuni a 500 de guvernanţi şi de membri ai PC, veniţi din cele trei republici baltice la Riga, la 21 decembrie 1990, reuniune la care se lansaseră apelurile de reinstaurare a stării de necesitate în zonă şi de aplicare a unei administraţii prezidenţiale directe.

În mod deschis, Kremlinul optase pentru o politică de intimidare, care, în scurt timp, avea să conducă la conflict. De-a lungul ultimelor luni ale anului 1990, s-au succedat manifestaţiile dirijate de fronturile internaţionaliste şi de numeroasele organizaţii comuniste anti-independentiste. În primele zile ale lunii ianuarie 1991, trupele speciale ale Ministerului de Interne reluaseră, cu forţa, controlul asupra sediilor Partidului Comunist din Vilnius şi Riga. La 7 ianuarie, ministrul Apărării, Dimitri Iazov, anunţa trimiterea de unităţi de paraşutişti în republicile baltice, oficial pentru a-i constrânge pe tinerii de aici, dezertori şi insubordonaţi, să se întoarcă la unităţile lor. Soldaţii sovietici îi gonesc pe

naţionaliştii din mai multe clădiri publice din Vilnius, capitala Lituaniei. În noaptea de 12 spre 13, iau cu asalt departamentul Apărării lituanian şi sediile de televiziune de la Vilnius. Asaltul lansat de paraşutişti împotriva televiziunii de la Vilnius s-a soldat cu 14 morţi. Conducătorii naţionalişti din cele trei republici baltice se fortifică în Parlamentele lor, care sunt protejate de mulţime, dar şi de tranşee şi de baricade. La Moscova, 300.000 de persoane manifestă, la 20 ianuarie, împotriva tentativei de intervenţie în forţă din Lituania. În sfârşit, tot la 20 ianuarie, armata sovietică ia cu asalt clădirea Ministerului de Interne leton. Cinci persoane sunt ucise în atac.

2. Un referendum inutil. Dornic, pe de-o parte, de a se îndepărta puţin de influenţa conservatorilor şi de a menţine Uniunea, iar, pe de altă parte, de a relua iniţiativa în domeniul politic, Mihail Gorbaciov anunţă, la sfârşitul lunii ianuarie, organizarea unui referendum, prevăzut la 17 martie, pentru viitorul Uniunii. Cetăţenii sovietici trebuiau să răspundă la întrebarea următoare:

„Credeţi necesar să se păstreze Uniunea Republicilor Socialiste Sovietice, ca federaţie restabilită de republici egale şi suverane, în care drepturile şi libertăţile oricărui cetăţean, indiferent de originea sa etnică, să fie în întregime garantate?"

Pentru a i se opune lui Mihail Gorbaciov, preşedintele lituanian organizează, la 9 februarie, un „sondaj" — calificat imediat de Moscova drept „ilegal" — despre viitorul ţării sale. Dintre participanţi, 90,5% răspund cu „da" la întrebarea care le este supusă votului: „Sunteţi pentru un stat lituanian, o republică independentă şi democratică?" La 3 martie, Letonia şi Estonia organizează acelaşi tip de

consultaţie. În fiecare dintre cele două republici, răspunsurile pozitive însumează 77% din sufragii.

La 17 martie, 80% dintre sovietici participă la referendumul asupra „menţinerii unei Uniuni reînnoite". În afară de cele trei republici baltice, nici Moldova, Georgia şi Armenia n-au acceptat să organizeze acest scrutin la ele în ţară. Textul supus sufragiului a primit asentimentul a 76% dintre sovieticii participanţi la vot. Răspunsul pozitiv a înregistrat peste 90% din sufragii în republicile Asiei Centrale, 71% în Rusia şi 70,2% în Ucraina. Aprobarea este mai puţin fermă în marile oraşe din Rusia şi Ucraina: 50% la Moscova şi 44% la Kiev. În Rusia, instaurarea unei funcţii de preşedinte ales prin vot universal — care făcea subiectul unei întrebări suplimentare — este dezaprobată de 69,85% dintre electori.

În noaptea de 23 spre 24 aprilie 1991, preşedinţii Parlamentelor din nouă republici, după ce s-au pronunţat în favoarea unui tratat, au ajuns la un compromis în forma Uniunii. Acordul „9+1" de la Novo Ogarievo, după numele unei localităţi din apropiere de Moscova, stipulează că un Tratat de Unire, menit să înlocuiască tratatul constitutiv al Uniunii Sovietice din 1922 şi să clarifice competenţele corespunzătoare ale Centrului şi ale republicilor, trebuia să fie gata pentru data de 20 august. De asemenea, sunt prevăzute noi alegeri. Republicile care refuzaseră să ia parte la referendumul din 17 martie sunt, de acum, libere „să rezolve în mod independent" problema relaţiilor dintre ele şi restul Uniunii. La fel, schimburile cu aceste republici aveau să se facă, pe viitor, cu plata în valută.

La 12 iulie, Sovietul Suprem amendează şi ratifică textul elaborat pe 17 iunie. În sfârşit, în aceeaşi zi, Boris Elţân este ales preşedinte al Rusiei. Alegerea îi conferea o legitimitate populară care îi lipsea preşedintelui sovietic.

Acest lucru va atârna mult în balanţă în lupta piept la piept care se anunţa între aceşti doi parteneri-adversari.

3. Un ţar pentru Rusia. În paralel cu referendumul despre Uniune, electorii ruşi erau, aşadar, chemaţi să se pronunţe asupra instaurării unei funcţii de preşedinte al Rusiei, ales prin sufragiu universal. Această propunere a primit 69,85% din voturi. La 22 mai, deputaţii ruşi adoptă, la rândul lor, principiul regimului prezidenţial în republica lor. În urma scrutinului din 17 mai 1991, ruşii au fost din nou chemaţi la urne, la 12 iunie, ca să-şi aleagă, prin vot universal direct, preşedintele pentru o perioadă de cinci ani. Se prezintă mai mulţi candidaţi: fostul prim-ministru Râjkov, reprezentând conservatorii; Vadim Bakatin, candidatul din partea lui Mihail Gorbaciov; Albert Makatov, întruchipând tendinţa de extremă dreaptă, şi, în sfârşit, Boris Elţân, reprezentând mişcarea liberală şi democrată, beneficiind mai ales de susţinerea mişcării *Rusia Democrată*. Alţi trei candidaţi independenţi erau, de asemenea, în arenă: Vladimir Jirinovski, Amangheldâi Tuleev şi Viktor Bocearov.

Cu o rată de participare de 76,66% pentru cei 106 milioane de înscrişi, Boris Elţân obţine 53,7% din voturi, la distanţă faţă de Râjkov (16,85%), Jirinovski (7,81%), Tuleev (6,81%), Makatov (3,74%) şi Bakatin (3,42%). Boris Elţân a devenit, astfel, primul preşedinte rus ales în mod democratic. Colonelul Ruţkoi — un fost luptător în Afghanistan, care determinase răsturnarea voturilor reformatorilor comunişti din Parlamentul Rusiei în favoarea lui Boris Elţân, cu ocazia sufragiului asupra înfiinţării unei funcţii de preşedinte ales al Rusiei — devine vicepreşedinte.

Îndată ce a fost ales, Boris Elţân a lansat o profundă politică anticomunistă. Astfel, de exemplu, a făcut public, la 20 iulie 1991, un decret prin care interzicea activitatea partidelor politice în sânul întreprinderilor şi al administraţiei din Rusia.

4. Imposibilul tratat. Cu toate că Tratatul de Uniune, rodul unui an de negocieri între Centru şi republici, lăsa loc unor multiple interpretări din cauza numeroaselor sale incoerenţe juridice, el consacra, cel puţin în ochii conservatorilor, în versiunea sa finală, dezmembrarea Uniunii Sovietice, după aceea a imperiului socialist. Mihail Gorbaciov era, desigur, sceptic cu privire la negocierea unui asemenea text. Dar declaraţiile de independenţă a republicilor baltice, din primăvara anului 1990, apoi declaraţia de suveranitate a Rusiei, în luna iulie a aceluiaşi an, au sfârşit prin a-l convinge de necesitatea elaborării unui cadru — acceptat de toţi — pentru a coordona relaţiile dintre Uniune şi republici. Astfel că, începând din 23 noiembrie 1990, un prim proiect de acord este supus aprobării Sovietului Suprem al URSS şi parlamentelor republicilor. În esenţă federalist, textul acordului a fost profund modificat sub presiunea republicilor, iar orice referinţă la socialism a dispărut din el. În acelaşi fel, „Uniunea Republicilor Suverane" i-a luat locul Uniunii Republicilor Socialiste Sovietice.

În timpul negocierilor şi după aceea, era limpede că fiecare participant interpreta deciziile în maniera sa. Nici unul nu vorbea aceeaşi limbă cu restul, de la Ucraina, care nu vedea decât o confederaţie dintre cele mai laşe, până la Anatoli Lukianov, preşedintele Parlamentului URSS, pentru care numai o centralizare strictă a puterilor era soluţia viabilă pentru ţară.

Mihail Gorbaciov se grăbea să ajungă repede la un acord final. Şi-l dorea încheiat pentru iulie 1991, înaintea summitului G7 de la Londra. Două lucruri îi motivau nerăbdarea. Pe de-o parte, alegerea triumfală, de la 12 iunie, a lui Boris Elţân în funcţia de preşedinte al Rusiei şi, pe de altă parte, dorinţa de a i se adopta propria Constituţie mai înainte de a semna orice tratat. Până la urmă, s-a organizat o reuniune, la 24 iulie, în ajunul plenarei PCUS. Textul, care trebuia să fie semnat pe 20 august şi prezentat pe 14, era împănat de contradicţii, atât la nivelul problemei reprezentării pe plan internaţional a republicilor cât şi, de exemplu, la nivelul problemelor bugetare. În plus, întrebarea referitoare la participarea viitoare a Ucrainei rămânea fără răspuns, iar în ceea ce îl privea pe B. Elţân, acesta lansase deja un proces de apropriere a bogăţiilor de pe teritoriul rusesc.

III. Puciul

Mai multe semne prevestitoare dădeau de înţeles că, la începutul anului 1991, va exista o tentativă de preluare a puterii. Acţiunile de intimidare prin forţă împotriva susţinătorilor baltici ai independenţei se înmulţiseră: pedepsirea nesupunerii, atacuri contra punctelor de frontieră baltice şi, bineînţeles, „duminici sângeroase" la Vilnius şi la Riga.

În paralel, ameninţările directe devin din ce în ce mai numeroase. O tentativă de înlăturare a lui Boris Elţân are loc în Parlament la 20 februarie, la iniţiativa aripii celei mai conservatoare a deputaţilor, după ce acesta l-a acuzat pe Mihail Gorbaciov că „a indus în eroare poporul" şi i-a cerut demisia imediată. În primele zile ale anului 1991,

prim-ministrul Pavlov, printr-o diatribă demnă de cele mai negre momente ale Războiului Rece, acuză băncile străine că se străduiesc să destabilizeze economia ţării.

În sfârşit, apelurile la insurecţie se înmulţesc în presa conservatoare. Astfel, de exemplu, la 23 iulie, cotidianul *Rusia sovietică* publica un „Apel către popor", semnat în primul rând de generalii Gromov şi Varenikov, dar şi de V. Starodubţev, preşedintele Uniunii Ţăranilor din URSS, şi de A. Tiziakov, preşedintele Asociaţiei Întreprinderilor de Stat din URSS, care, amândoi, vor face parte din Comitetul de Stat pentru starea de necesitate, câteva zile mai târziu. Acest apel chema „ruşii, cetăţeni ai URSS şi compatrioţi" să se mobilizeze pentru a apăra o „patrie unică şi indivizibilă", un „stat puternic" şi pentru a se opune celor care „duc ţara de nas" şi care „după ce au pus mâna pe putere, îi pradă bogăţiile (...), fac sluj pe la porţile mecenatelor din străinătate şi merg, dincolo de ocean, să caute sfaturi şi binecuvântări", chiar atunci când „casa le este cuprinsă de flăcări", şi că a sosit, în sfârşit, ceasul „să se stingă incendiul, nu cu apă, ci cu lacrimile şi sângele nostru".

1. Cronologia evenimentelor. Se pare că puciştii şi-au fixat ziua semnării Tratatului de Uniune ca dată limită pentru a întreprinde o acţiune prin care sperau să păstreze Uniunea Sovietică în forma sa, autoritară şi centralizată.

La 18 august, Mihail Gorbaciov, pe-atunci în vacanţă la reşedinţa sa din Foros, în Crimeea, era rupt de lume prin grija ofiţerilor din KGB. A doua zi, la primele ore ale dimineţii, poporul afla de înfiinţarea unui Comitet de Stat pentru starea de necesitate. Acesta îşi aroga toate prerogativele puterii.

Într-o declaraţie semnată de Ghenadi Ianaev, Valentin Pavlov şi Oleg Baklanov, datată 18 august şi difuzată pe 19 dimineaţa, la Moscova, de către agenţia TASS, susnumitul Comitet anunţa:

„În faţa neputinţei lui Mihail Sergheevici Gorbaciov de a-şi asuma îndatoririle de preşedinte al URSS, din motive de sănătate şi din motive de transfer (al puterii), în conformitate cu articolul 127-7 din Constituţia Uniunii Sovietice, vicepreşedintelui Ghenadi Ivanovici Ianaev; cu scopul de a evita criza profundă şi cu multiple aspecte, confruntarea politică, interetnică şi civilă, precum şi haosul şi anarhia care ameninţă viaţa şi securitatea cetăţenilor Uniunii Sovietice, suveranitatea, integritatea teritorială, libertatea şi independenţa statului nostru; pornind de la rezultatele referendumului întregului popor asupra salvgardării Uniunii Republicilor Socialiste Sovietice; ghidându-ne după interesele vitale ale popoarelor din patria noastră şi ale tuturor sovieticilor, declarăm cele ce urmează:

1. În conformitate cu articolul 127-3 din Constituţia URSS şi cu articolul 2 din Legea URSS privind regimul juridic al stării de necesitate, şi ieşind în întâmpinarea cerinţelor vastelor pături ale societăţii în legătură cu necesitatea de a lua măsurile cele mai energice pentru a evita alunecarea societăţii spre catastrofă naţională, de a garanta legile şi ordinea, este decretată starea de necesitate, în anumite teritorii ale Uniunii Sovietice, pentru o perioadă de şase luni, începând cu ora 4 (ora Moscovei), 19 august 1991.

2. Constituţia şi legile URSS sunt necondiţionat prioritare pe întreg teritoriul URSS.

3. Pentru a conduce ţara şi pentru a garanta o aplicare eficientă a regimului stării de necesitate, instituim un Comitet de Stat pentru starea de necesitate în URSS, din care vor face parte: O. D. Baklanov, prim-vicepreşedinte al Consiliului de Apărare a URSS, B. A. Kriucikov, preşedintele KGB din URSS, V. S. Pavlov, prim-ministru al URSS, B. K. Pugo, ministru de Interne al URSS, V. A. Starodubţev, preşedintele Uniunii

Ţăranilor din URSS, A. I. Tiziakov, preşedintele Asociaţiei Întreprinderilor de Stat, a Lucrărilor Industriale, a Întreprinderilor de Construcţii, de Transporturi şi de Comunicaţii din URSS, D. T. Iazov, ministru al Apărării, G. I. Ianaev, preşedinte interimar al URSS.

4. Deciziile Comitetului de Stat pentru starea de necesitate trebuie să fie executate cu stricteţe de către toate organele puterii şi administraţiei, de către funcţionarii şi cetăţenii de pe întreg teritoriul Uniunii Sovietice."

Boris Elţân se afla la reşedinţa sa din Arhanghelskoi, la periferia Moscovei, când a luat cunoştinţă despre declaraţia puciştilor. În momentul în care este decretată starea de necesitate şi când tancurile se răspândesc în toată Moscova, luând poziţie în toate intersecţiile capitalei, când este instaurată cenzura şi sunt interzise manifestaţiile, preşedintele Rusiei, Boris Elţân, din reşedinţa unde se află împreună cu principalii responsabili din conducerea rusă, denunţă, încă de la începutul dimineţii, destituirea lui Mihail Gorbaciov, îndeamnă armata să se alieze cu poporul pentru a împiedica această „lovitură de stat reacţionară" şi cheamă la grevă generală:

„În noaptea de 18 spre 19 august 1991, preşedintele ţării, ales conform legii, a fost înlăturat de la putere.

Oricare ar fi principiile invocate în sprijinul acestei înlăturări, ne aflăm în prezenţa unei lovituri de stat de dreapta, reacţionare şi anticonstituţionale.

Oricât de crude ar fi greutăţile şi încercările pe care le suportă poporul, avântul procesului democratic din ţară creşte şi acesta devine ireversibil. Popoarele din Rusia au devenit stăpâne pe propriul destin. Prerogativele fără limite ale organismelor neconstituţionale, printre care cele ale Partidului, au fost stăvilite. În privinţa Tratatului de Uniune, conducerea Rusiei a optat hotărât pentru unitatea Uniunii Sovietice şi pentru unitatea

Rusiei. Poziţia noastră în această problemă a contribuit considerabil ca acest Tratat să fie elaborat cât mai repede, ca acordul să se stabilească între toate republicile şi ca semnarea lui să poată fi programată pentru data de 20 august.

Această turnură a evenimentelor a slăbit forţele reacţionare şi le-a încolţit într-atât cât să recurgă la o tentativă iresponsabilă şi aventurieră: să tranşeze cu forţa problemele politice şi economice extrem de complexe. Tentative asemănătoare s-au mai petrecut şi înainte.

Aşa cum spuneam ieri, o repetăm şi astăzi: soluţiile de forţă sunt inadmisibile. Ele discreditează URSS în ochii întregii lumi, ne scad prestigiul pe lângă comunitatea mondială, ne întorc la epoca Războiului Rece şi a izolării Uniunii Sovietice de comunitatea internaţională.

Toate acestea ne obligă să declarăm ilegal acest autointitulat comitet care a luat puterea. În consecinţă, declarăm ilegale toate hotărârile şi ordonanţele sale.

Noi suntem convinşi că puterile locale se vor conforma cu rigurozitate legilor constituţionale şi ucazurilor preşedintelui RSFSR.

Îi îndemnăm pe cetăţenii Rusiei să le dea puciştilor un răspuns demn şi să ceară întoarcerea ţării pe o cale constituţională firească.

Este absolut indispensabil să i se dea preşedintelui Gorbaciov posibilitatea de a-şi spune cuvântul în public. Cerem convocarea imediată a unui Congres Extraordinar al Deputaţilor Poporului din URSS.

Avem convingerea fermă că bunii noştri compatrioţi nu vor îngădui să prindă rădăcini arbitrariul şi dispreţul legilor acestor pucişti, care şi-au pierdut orice urmă de pudoare şi de conştiinţă. Ne adresăm militarilor şi le cerem să dea dovadă de un înalt spirit civic şi să nu ia parte la o lovitură de stat a unor reacţionari.

Dacă solicitările noastre nu vor fi satisfăcute, vom face apel la o grevă generală pe termen nelimitat.

Nu ne îndoim că întreaga comunitate internaţională va şti să aprecieze cu obiectivitate această tentativă cinică de puci al forţelor de dreapta."

(Text semnat de B. Elţân, I. S. Silaev, preşedintele Consiliului de Miniştri al RSFSR, şi de R. I. Hazbulatov, preşedinte interimar al Sovietului Suprem al RSFSR.)

După ce şi-a redactat declaraţia, B. Elţân se duce la Casa Sovietelor, sediul Parlamentului rus, de unde organizează rezistenţa. În vreme ce trupele se aliniază în poziţie de luptă în jurul sediilor agenţiei TASS şi ale ziarelor *Izvestia* şi *Ştirile Moscovei*, precum şi în multe alte puncte ale capitalei, cea dintâi unitate militară sosită în împrejurimile „Casei Albe" se raliază preşedintelui rus. Boris Elţân va ieşi atunci din sediul preşedinţiei şi, din vârful unui tanc pe care se caţără sub privirile încremenite ale tânărului genist care îl serveşte, se adresează soldaţilor:

„Militari şi soldaţi ai Rusiei (...), nu vă transformaţi în arma oarbă a voinţei criminale a unui grup de aventurieri care calcă în picioare Constituţia şi legile URSS. Gândiţi-vă la rudele voastre, la prietenii voştri, la poporul vostru. Nu uitaţi, în clipele acestea de cumpănă grea, că aţi jurat credinţă poporului. Acestui popor, împotriva căruia se vrea să vă îndreptaţi voi armele. (...) Se poate ridica un tron pe baionete, dar nu se poate sta multă vreme într-însul (...). Nu există întoarcere la trecut, nici nu va exista. Soldaţi, cred că, în acest moment dramatic, veţi şti să faceţi alegerea potrivită."

Încă de la începutul după-amiezii, mai multe mii de moscoviţi se strâng în jurul Parlamentului rus şi ridică baricade pentru a interzice intrarea forţelor care dădeau ascultare puciştilor. În cursul după-amiezii, minerii ruşi intră în grevă. Seara, televiziunea arată cele două feţe ale puciului: Boris Elţân, căţărat pe un tanc, îndemnând la

rezistenţă, şi G. Ianaev, interpelat fără mănuşi de către un jurnalist străin, la o conferinţă de presă. După acest incident, cenzura acţionează. Şi totuşi, din acest moment, devine evident faptul că acest puci era diferit de cele de dinainte.

A doua zi, la 20 august, puciştii păreau lipsiţi de coeziune şi depăşiţi de situaţie. Protestele internaţionale şi manifestaţiile de susţinere a rezistenţei încep să curgă în valuri. Preşedintele Bush refuză să recunoască noua conducere. Patriarhul ortodox al Rusiei, Aleksei al II-lea, cere Comitetului de Stat să-i permită lui Mihail Gorbaciov să vorbească poporului.

Preşedintele Kazahstanului, M. Nursultan Nazarbaiev, solicită, de asemenea, „să audă părerea lui Mihail Gorbaciov, care trebuie să-şi confirme personal incapacitatea de a-şi asuma îndatoririle" Chiar şi Uniunea Sindicatelor, în pofida tendinţei sale conservatoare, susţine că preşedintelui sovietic ar trebui să i se dea ocazia unei intervenţii televizate pentru a confirma spusele puciştilor. În plus, protestele se înmulţesc, nu doar la Moscova, dar şi în oraşele republicilor, de pildă la Chişinău, capitala Moldovei, unde 60.000 de persoane se adună, seara, la o manifestaţie spontană. În republicile baltice survin mai multe confruntări, iar conducătorii din aceste republici se refugiază în clădirile Parlamentelor, transformate în adevărate buncăre. La începutul serii, preşedintele rus, într-un decret publicat de la preşedinţia rusă, ordonă trupelor din KGB şi din armata aflată la dispoziţia juntei să depună armele şi anunţă preluarea controlului asupra tuturor operaţiunilor care se desfăşoară pe teritoriul Rusiei:

„Preiau sarcina comandamentului forţelor armate sovietice de pe teritoriul Rusiei, începând din 20 august, orele 17, până la

restabilirea completă a activităţii organelor constituţionale şi a instituţiilor puterii de stat (...). Puterile mele depline de comandament asupra forţelor sovietice de pe teritoriul Rusiei vor lua sfârşit atunci când preşedintele Uniunii Sovietice îşi va relua funcţia sau până când va fi înlocuit, în conformitate cu prevederile Constituţiei URSS, cu un nou organ conducător al forţelor armate (...). Toate detaşamentele militare din URSS, trupele din KGB, desfăşurate pe teritoriul Republicii Rusia, trebuie să rămână în locul lor obişnuit de cantonament."

În acelaşi decret, el îl numeşte ministru al Apărării Rusiei pe Konstantin Kobeţ, care fusese, până atunci, preşedintele Comitetului de Stat pentru Apărarea Rusiei. Noaptea de 20 august este lungă, iar autorităţile ruse aşteaptă, în orice clipă, un asalt împotriva Casei Albe. Într-adevăr, i se dăduseră ordine explicite diviziei Alfa să atace clădirea, dar s-a aflat mai târziu că şefii acestei unităţi de elită din KGB, însărcinate mai ales cu lupta antiteroristă, refuzaseră să dea ascultare, atât din pricina băii de sânge pe care ar fi implicat-o o asemenea acţiune, dar şi din lipsa lor de convingere politică.

Miercuri, 21 august, confuzia este la culme, pe parcursul întregii dimineţi. Au loc mai multe confruntări, mai ales în jurul Parlamentului rus, în timp ce reprobarea internaţională se înăspreşte. Preşedintele francez face front comun cu Boris Elţân, într-o convorbire telefonică, asigurându-l de „sprijinul Franţei în lupta pe care o duce" De la începutul după-amiezii, puciştii înţeleg că tentativa lor a eşuat. Mai mulţi dintre ei intră atunci în contact cu Mihail Gorbaciov, reţinut mai departe la Foros, pentru a încerca să creeze iluzia revenirii la situaţia normală. Preşedintele Parlamentului sovietic, conservator şi partizan al puciului în primele sale ore, însoţeşte o delegaţie ruso-sovietică, plecând cu avionul în Crimeea pentru a-l readuce la

Moscova pe Mihail Gorbaciov. Blindatele încep să se retragă. Pugo se sinucide, iar în după-amiaza aceea, până seara, şapte alţi membri ai juntei sunt arestaţi. Mihail Gorbaciov se reîntoarce în Moscova, la 22 august, cu puţin după ora două dimineaţa, şi îi mulţumeşte lui Elţân şi poporului sovietic care „s-au unit împotriva reacţiunii".

2. Atentatul văzut de Mihail Gorbaciov. A doua zi după eşecul loviturii de stat, Boris Elţân, în faţa unei mulţimi de peste 100.000 de moscoviţi entuziaşti, cerea o reformă a „puterii politice a Uniunii" În aceeaşi zi, Mihail Gorbaciov povesteşte despre captivitatea sa la o conferinţă de presă. Fără a-şi da bine seama de noua situaţie politică, el vorbeşte despre proaspăta sa „alianţă" cu Elţân şi cu forţele democratice, dar, mai ales, ia apărarea PC, continuând să creadă că acesta s-ar mai putea încă reforma:

„Conferinţa de presă de astăzi are loc după evenimente pe care îmi doresc să nu le mai văd repetându-se. Sper să nu mai existe niciodată vreo conferinţă de presă ca cea din momentul de faţă.

Am trăit (...) una dintre cele mai dificile încercări din toată istoria reformelor din societatea noastră. Ne-am confruntat cu un lucru foarte real, fără exagerare, o lovitură de stat anticonstituţională, organizată de către forţele antirevoluţionare. (...)

Iată nişte oameni în care am avut încredere şi care s-au coalizat nu doar împotriva preşedintelui, (dar) şi contra Constituţiei, contra democraţiei.

La 18 august, la ora 16,50, am fost informat de către şeful gărzii (...) că au sosit nişte persoane care vor să mă vadă. I-am răspuns că nu aşteptam pe nimeni şi că nu fusesem informat de nici o vizită. Care era scopul vizitei? Şeful gărzii a declarat că nu ştia de ce li se permisese intrarea. Tihanov, şeful administraţiei

KGB, se afla în grupul lor. Altfel, gărzile mele nu i-ar fi lăsat să intre. Aşa sunt regulile. Sunt stricte, dar necesare.

M-am hotărât să descopăr cine îi trimisese şi am pus mâna pe unul dintre telefoanele care îmi fac legătura cu diferite sectoare ale guvernului sovietic. Telefonul nu funcţiona. M-am dus la al doilea, apoi la al treilea. Apoi la al patrulea. Nici unul dintre ele nu funcţiona. Fuseseră tăiate. M-am dus la telefonul interior. Toate liniile fuseseră întrerupte. Am înţeles că această solie nu era una dintre acelea pe care le primim de obicei. (...) Mi-am chemat familia, soţia, fiica şi ginerele, şi le-am povestit ce se petrecea. N-am mai avut nevoie de alte explicaţii. Ştiam bine că situaţia era foarte gravă şi mă gândeam că ei vor încerca să mă determine să vorbesc sau mă vor sili sau mă vor constrânge să fac ceva. Totul era posibil.

Le-am spus Raisei (soţia) şi Irinei (fiica) să se aştepte la cel mai rău lucru dintre toate, dacă era vorba despre o problemă de orientare politică, fiindcă eu voi rămâne pe poziţiile mele şi nu voi ceda la nici un şantaj ori presiune şi nu-mi voi schimba hotărârea. Mă gândeam că era necesar să spun acest lucru întregii familii. Puteţi înţelege de ce — fiindcă se putea întâmpla orice. Toţi membrii familiei mi-au răspuns că eram liber să iau orice hotărâre doream, fiindcă ei mă vor urma. Discuţia noastră s-a oprit aici.

M-am întors, apoi, să le spun vizitatorilor să intre, dar intraseră deja, nepoftiţi. Era o totală lipsă de respect, fără precedent. (...) Le-am spus că aş vrea să-i întreb cine îi trimisese. Mi-au răspuns că fuseseră trimişi de către comitet... Comitetul creat pentru starea de necesitate. «Cine a numit acest comitet?» m-am mirat eu. Eu nu numisem un asemenea comitet. Sovietul Suprem nu numise un asemenea comitet.

Atunci, m-am lămurit că oamenii aceia se coalizaseră pe ascuns, dar acum aveau nevoie de un decret al preşedintelui. Mi-au spus: «Fie semnaţi un decret, fie vă cedaţi atribuţiile vicepreşedintelui.»

Mi se cerea, aşadar, demisia. Am răspuns: «N-o să aveţi viaţă lungă...» şi am continuat: «Transmiteţi-le aceasta celor care v-au trimis. Nu am nimic altceva să vă spun."

Am întrebat: «Cine sunteţi voi? Vreţi să anunţaţi, mâine, un fel de stare de necesitate. Şi ce-o să faceţi după aceea? Gândiţi-vă la viitor. Gândiţi-vă la viitor, faceţi doi-trei paşi, sau chiar patru înainte.» Le-am mai spus: ţara vă va respinge.

Argumentele mele erau că o faptă ca a lor ar conduce la distrugerea societăţii. Că ar însemna un impas. Că planul lor avea să marcheze sfârşitul societăţii şi ar distruge tot pentru ce am luptat. (...) Numai că era un dialog al surzilor. Deja se porniseră motoarele maşinilor. Am înţeles că erau gata de plecare. (...) «Puteţi să le spuneţi că refuz categoric să negociez cu ei» — asta le-am zis — şi aşa s-a terminat discuţia.

Garda mea, alcătuită din treizeci şi doi de oameni, rămăsese alături de mine până la sfârşit. S-au hotărât să rămână în continuare şi... şi-au distribuit sarcinile pentru apărare. Membrii familiei mele se răspândiseră, toţi sub protecţia soldaţilor din gardă, şi se hotârâseră să-mi fie alături până la capăt. (...) Puteam să stau liniştit. Am fost sigur, de la bun început, că aveam de-a face cu un act politic absolut orbesc şi iresponsabil şi că autorii lui nu vor izbândi, că nu va dura multă vreme. Ceea ce s-a şi întâmplat.

Şaptezeci şi două de ore de izolare totală — toate acestea se puseseră la cale, cred, pentru a-mi slăbi tăria psihică. A fost greu. Mi-e greu s-o spun acum, dar aşa a fost. În fiecare zi, de dimineaţă până seara, ceream... restabilirea liniilor telefonice şi trimiterea unui avion ca să mă pot întoarce la Moscova.

După conferinţa lor de presă, am cerut, de asemenea, să vină să mi se verifice starea sănătăţii. Cum puteau oamenii aceia să vorbească despre sănătatea mea şubredă, cu mâinile tremurându-le tot timpul (...)?

Orice comunicaţie fusese întreruptă, dar găsisem două aparate vechi de radio, în camerele personalului, şi am putut să încropim nişte antene — băieţii au ştiut cum să le monteze. Am reuşit să prindem câteva posturi şi să fim la curent cu cele ce se petreceau. Am prins BBC, dar şi mai bine se auzea Radio Liberty, apoi Vocea Americii...

Şi republicile au adoptat o atitudine ostilă (faţă de pucişti) şi trebuie să mărturisesc aici că au adoptat o poziţie principială, în special Parlamentul nostru rus, deputaţii noştri ruşi, guvernul rus. Iar rolul principal a fost susţinut de preşedintele Rusiei, Boris Nikolaevici Elţân.

(*Aplauze.*)

Trebuie să spun că ar fi necesar să le mulţumim, pentru poziţia principială adoptată, moscoviţilor, populaţiei din Leningrad şi multor altora. Eforturile depuse pentru a da impresia că ţara sprijinea acest comitet au eşuat, în mod evident. Pe ansamblu, ţara a respins comitetul de stare de necesitate şi în aceasta constă cea mai grăitoare demonstraţie, cel mai exact plebiscit pe care l-am putea avea despre atitudinea reală a poporului. Ar fi greu să găsim altul mai bun. (...) Când a devenit evident că Rusia adoptase o poziţie implacabilă, precum şi poporul din Rusia şi din alte republici, că armata nu va trece de partea conjuraţilor, aceştia au început să intre în panică şi să caute o portiţă de scăpare.

Mi s-a comunicat faptul că un grup de oameni, printre care şi complotişti, venise în Crimeea, la bordul unui avion prezidenţial, pentru a-mi cere să ne întoarcem împreună la Moscova.

La sosirea lor, am zis: «Lăsaţi-i să intre în casă, luaţi-i sub pază şi spuneţi-le că nu voi accepta nici o discuţie într-alt fel decât la nivel guvernamental. Vor avea, astfel, destul timp să chibzuiască. Nu se vor duce nicăieri pentru moment.»(...)

M-am apucat, apoi, de lucru. I-am dat instrucţiuni lui Moiseev (şeful Statului-Major) să preia comandamentul la Ministerul Apărării şi să retrimită imediat la unităţile lor toate trupele. Apoi am ordonat ca Iazov (ministrul Apărării) să fie înlăturat din funcţie şi arestat.

Toate ordinele mele au fost executate. L-am găsit pe comandantul gărzii de la Kremlin şi l-am întrebat sub ordinele cui se afla regimentul său. L-au chemat pe comandantul regimentului şi i-am cerut să se supună numai autorităţii comandantului Kremlinului. Apoi, am început să iau legătura cu toate celelalte centre, pentru a asigura acoperirea tuturor punctelor.

Întrucât era vorba despre o situaţie foarte periculoasă — puteam să fiu atacat pe drum —, m-am hotărât să nu plec înainte de a fi sigur că se putea fără risc. Mi s-a spus că trebuia să plec împreună cu delegaţia Federaţiei ruse. Ne-am liniştit cu toţii. Ne-am dat seama că ne înţelegeam bine. Cred că întâmplarea pe care am trăit-o ne-a conferit nu doar experienţă, dar şi un mai mare grad de comprehensiune.

Înţelegeam în acel moment ce înseamnă să fim uniţi şi ce înseamnă să nu fim uniţi când suntem într-o democraţie. Înainte, merseserăm până într-acolo încât să ne socotim, practic, duşmani. Şi am început să ne gândim cum am putea să lipim la loc cioburile vasului...

Nu m-am întâlnit, nici nu le-am vorbit vreunora dintre conjuraţi şi nu i-am văzut, dar nici nu vreau să-i văd. I-am separat în mai multe avioane, iar la sosirea în Moscova, au fost cu toţii arestaţi şi închişi. Am dat ordin Kremlinului să nu permită intrarea nici unuia dintre cei care cooperaseră cu ei.

Nu trebuie să pierdem vremea. Avem un program. Trebuie să mergem tot înainte şi să ne rezolvăm problemele. Acesta este esenţialul.

Datoria mea — şi mi-o voi îndeplini până la capăt, cât timp îmi va sta în puteri — este de a elimina forţele reacţionare din Partidul Comunist, pe baza acestui nou program pe care îl aplicăm. Cred că se poate să-i adunăm în jurul nostru pe toţi cei cu vederi progresiste şi pe cei care gândesc corect în sânul Partidului.

Acum, dacă îmi veţi spune că partidul, în ansamblu, este o forţă reacţionară, vă voi contrazice, deoarece cunosc mii de oameni, sute de oameni — şi unii se află chiar aici, în această sală — care sunt adevăraţi democraţi, care sunt devotaţi perestroikăi, acestei lupte la care nu vor renunţa niciodată. (...) Nu cred, după tot ce s-a întâmplat, că ar trebui să începem o vânătoare de vrăjitoare şi să ne mai comportăm ca înainte. Trebuie să acţionăm în cadrul nostru democratic, în acela al glasnostului, pe baza legilor noastre şi conform justiţiei. Iată cum trebuie să acţionăm."

3. Cauzele eşecului. Puciştii erau reprezentanţii tuturor corporaţiilor ameninţate în privilegiile lor de către democratizare şi de sfârşitul rolului dominant al PC: complexele militaro-industriale, nomenclaturiştii din Partid, responsabilii conglomeratelor de stat industriale şi agricole. Voinţa de a împiedica prăbuşirea internă a ţării amorţise de mai multe luni, chiar de mai mulţi ani. Bineînţeles că puciul s-ar fi putut petrece cu mult mai devreme de mijlocul lunii august 1991 — mai exact în ajunul semnării, prevăzute pentru 20, a noului Tratat de Uniune de către preşedinţii Rusiei, Kazahstanului şi Uzbekistanului —, dar şi aşa, probabil că ar fi reuşit dacă puciştii n-ar fi comis erori grosolane.

Puciul a eşuat, într-adevăr, în principal din cauza defectuoasei sale pregătiri. Totul pare să fi fost doar improvizaţie. Atunci când TASS a publicat comunicatul Comitetului de Stat pentru starea de necesitate, nici un lider democrat n-a fost arestat — cu excepţia lui Mihail Gorbaciov — şi armata n-a încercat, câtuşi de puţin, să pună stăpânire pe Moscova şi pe celelalte oraşe mari. Mai grav încă, nici comunicaţiile cu restul lumii n-au fost întrerupte. Tentativa s-a desfăşurat, aşadar, sub ochii întregii lumi, suscitând reprobarea imediată şi deplină. Reacţia occidentală a fost rapidă şi fermă: condamnarea neîntârziată, suspendarea sprijinului financiar acordat — sau care era pe punctul de a fi acordat — pentru URSS. Dar, mai ales, puciştii au subestimat doi factori, care s-au dovedit, şi încă în ce măsură, determinanţi. Mai întâi de toate, i-au lăsat să acţioneze, aproape în voie, pe adversarii loviturii de stat. Boris Elţân, întărit de învestitura conferită de sufragiul universal care îl adusese în fruntea Rusiei, a organizat rezistenţa în jurul persoanei sale. „Casa Albă" — Parlamentul Rusiei — s-a transformat în

sediul rezistenţei. Mulţimea a prins curaj şi s-a strâns în rânduri groase în jurul clădirii devenite simbolul libertăţii. Chiar dacă rezistenţa populară — baricade, ciocniri cu soldaţii — nu era decât reacţia unei minorităţi, cele câteva mii de persoane ieşite spontan în stradă au împiedicat desfăşurarea puciului şi, mai ales, au convins soldaţii, lipsiţi de ordine precise, să nu dea nici o mână de ajutor acţiunii întreprinse de pucişti. În sfârşit, luând în consideraţie istoria sovietică, trebuie să recunoaştem, de asemenea, că destul de rar s-a văzut populaţia opunându-se fizic unei lovituri de forţă. Apelurilor la grevă lansate de Boris Elţân li s-a dat ascultare, mai ales în bazinele miniere, cunoscute pentru agresivitatea lor. Şi, în final — şi în aceasta a constat cea de-a doua eroare a puciştilor —, armata a rămas nelămurită cu privire la atitudinea pe care era potrivit s-o adopte. Multe unităţi, atât dintr-ale armatei cât şi dintr-ale KGB, au refuzat să răspundă ordinelor venite din partea Comitetului pentru starea de necesitate. Mai ales au refuzat să conceapă că ar trebui să deschidă focul asupra mulţimii şi să fie, astfel, răspunzătoare pentru o baie de sânge. Multe dintre ele s-au raliat, chiar de la primele ore ale puciului, preşedintelui rus.

În foarte scurt timp, evenimentele le-au scăpat din mână celor care le iniţiaseră. Lovitura de stat a eşuat.

IV. Agonia perestroikăi

Atunci când Mihail Gorbaciov, a doua zi după eşecul loviturii de stat, încă mai credea în existenţa URSS şi în influenţa statutului său de preşedinte al acestei URSS, Boris Elţân, conducător incontestabil al rezistenţei, lucra la şlefuirea viitorului republicii sale. Eşecul tentativei de puci

l-a determinat pe preşedintele URSS să accepte, de fapt, o tutelă a lui Boris Elţân în deciziile care au urmat revenirii la normalitate. Mai ales el a stat la originea formidabilei accelerări în mersul lucrurilor, adică tocmai ce voiseră puciştii să preîntâmpine.

Eşecul loviturii de stat a condus la o cascadă de declaraţii de independenţă. Balticele au fost primele, dar vor fi, curând, urmate de toate celelalte republici sovietice. A mai condus, de asemenea, la întărirea rolului Rusiei. Boris Elţân a organizat epurarea la nivel federal. A hotărât personal alcătuirea guvernului federal chemat să-i ia locul celui al lui V. Pavlov: miniştrii ruşi s-au trezit, în numeroase cazuri, că suma competenţelor li se extinde la nivel federal. În acelaşi timp, Boris Elţân şi-a trimis în provinciile Rusiei reprezentanţii personali însărcinaţi să înlocuiască puterea locală comunistă.

1. Interzicerea PCUS. A doua zi după întoarcerea sa, Mihail Gorbaciov se prezintă — pentru prima oară — la o şedinţă a Parlamentului Rusiei. În transmisie directă televizată, este interpelat de către deputaţii ruşi, văzându-şi autoritatea profund zdruncinată. În discursul pe care este invitat să-l rostească, el aduce un omagiu rolului esenţial al conducătorilor şi poporului Rusiei în eşecul loviturii de stat, mai înainte de a se justifica. În mai multe rânduri, Boris Elţân îl întrerupe, îl obligă să precizeze cutare sau cutare punct. Apoi, imperios, întinzându-şi degetul arătător în direcţia lui Mihail Gorbaciov, îi cere să citească, în faţa Parlamentului rus, raportul şedinţei Consiliului de Miniştri al URSS de la 19 august, şedinţă ţinută sub preşedinţia lui V. Pavlov — copia documentului pe care Boris Elţân îl primise cu o clipă mai înainte. Acest document dovedeşte

angajarea a numeroase personalităţi de partea puciştilor şi culpabilitatea unui guvern pe care preşedintele sovietic îl alesese personal. În vreme ce acesta din urmă protestează, spunând: „Eu încă nu l-am citit", Boris Elţân răspunde, imperios: „Atunci, citiţi-l acum!". Mihail Gorbaciov se supune.

Preşedintele sovietic recunoaşte, de asemenea, că se arătase imprudent, chiar inconştient. Pentru ce se dusese la Foros, în vacanţă, tocmai în momentul în care riscurile loviturii de stat nu fuseseră nicicând mai serioase? Din acest punct de vedere, fostul său ministru de Externe, Eduard Şevarnadze, într-un interviu acordat canalului de televiziune TF1, la 20 august, seara, se arătase şi el foarte sever: „Să părăsească Moscova şi să-şi abandoneze postul a fost, evident, o mare greşeală: a dat dovadă de inconştienţă". În plus, şase dintre cei opt pucişti nu fuseseră, oare, numiţi în cele mai înalte funcţii de stat, în timpul iernii, de către Mihail Gorbaciov însuşi? Această decizie a fost denunţată de un alt apropiat de-al preşedintelui sovietic: Aleksandr Iakovlev, ex-consilier al lui Mihail Gorbaciov şi ideolog favorabil perestroikăi, care va merge până la a declara, în timpul manifestaţiilor din 21 august, organizate pentru a saluta eşecul puciului: „Gorbaciov este vinovat că a adus la putere această echipă de trădători. Va trebui să dea explicaţii". Este exact ceea ce a fost constrâns să facă, înaintea unui Parlament rus ostil.

Mihail Gorbaciov ia, după aceea, apărarea Partidului:

„ (...) există, cu siguranţă, în Partid, unii oameni, unele tendinţe, unele grupări care stingheresc, într-adevăr, şi frânează modernizarea Partidului, şi care au participat la acţiuni pentru care poartă în întregime responsabilitatea, politică în cazul unora, juridică în cazul altora. Dar nu voi considera niciodată că

trebuie să-i persecutăm pe comunişti, pe muncitori sau pe ţărani; am mai spus-o deja. Nu, nu se poate interzice PCUS ca pe-o organizaţie criminală! Câteva persoane, aflate în fruntea Partidului, şi chiar în secretariatul Comitetului Central, n-au avut nici măcar curajul să ia apărarea secretarului lor general şi să obţină dreptul de a se întâlni cu el. Câteva comitete au hotărât să ajute autointitulatul Comitet al stării de necesitate. Aceste persoane trebuie să răspundă de faptele lor şi aceasta, în funcţie de serviciile pe care le-au făcut."

În vreme ce preşedintele URSS nu vrea să condamne PCUS în întregime din cauza puciului şi avertizează asupra riscurilor unei „isterii anticomuniste", Boris Elţân, adept al desprinderii radicale de trecut, hotărăşte interzicerea activităţii Partidului Comunist pe întreg teritoriul Rusiei. Sediile şi bunurile PCUS sunt, treptat, confiscate. Funcţionarii conservatori, cunoscuţi pentru îngăduinţa lor faţă de pucişti, sunt revocaţi. Celulele de partid sunt închise. În jur de 150.000 de înalţi funcţionari se trezesc, dintr-o dată, concediaţi, fără serviciu.

În aceeaşi zi, Mihail Gorbaciov garantează numirile anunţate cu puţin înainte de Boris Elţân: Vadim Bakatin, în fruntea KGB; Viktor Baranikov la Ministerul de Interne; generalul Evgheni Şapoşnikov la Ministerul Apărării. A doua zi, Ivan Silaev, şeful guvernului rus, este învestit de către Mihail Gorbaciov prim-ministru sovietic interimar şi numit la conducerea unui Comitet însărcinat cu reforma economică.

Ca un alt semn al acestei voinţe manifeste de a rupe cu trecutul, mulţimea furioasă se răzbună pe statuile lui Lenin şi ale altor lideri comunişti, personalităţi istorice. Deşi un simbol, statuia lui Felix Djerzinski, fondatorul, în 1918, a

organizaţiei CEKA[14], înaintaşa KGB, este demontată, în seara de 22 august, şi dată jos de pe soclu.

Evenimentele se vor precipita. La 24 august, Mihail Gorbaciov denunţă atitudinea conducătorilor PC în timpul puciului şi demisionează din funcţia sa de secretar general:

„Secretariatul şi Biroul Politic ale Comitetului Central al Partidului Comunist Sovietic nu s-au pronunţat contra loviturii de stat, Comitetul Central n-a ştiut să adopte o poziţie fermă de condamnare a acesteia şi de rezistenţă, n-a chemat comuniştii la luptă împotriva violării legalităţii constituţionale. Unii membri din conducerea Partidului s-au aflat printre conspiratori, o serie de comitete şi de mijloace de informare ale Partidului au susţinut acţiunile criminale împotriva statului. Acest lucru a plasat milioane de comunişti într-o postură mincinoasă. Numeroşi membri ai Partidului au refuzat să coopereze cu conspiratorii, au condamnat lovitura de stat şi au trecut la fapte ca s-o combată. Nimeni nu are dreptul moral de a aduce acuzaţii gratuite tuturor comuniştilor şi, în calitate de preşedinte, consider de datoria mea să-i apăr, ca pe simpli cetăţeni, de acuzaţii neîntemeiate. În situaţia de faţă, Comitetul Central al Partidului Comunist Sovietic trebuie să ia hotărârea — grea, dar cinstită — de a se autodizolva. Partidele comuniste republicane şi organizaţiile locale ale Partidului îşi vor decide singure soarta. Consider că nu-mi mai este cu putinţă, de acum înainte, să îmi îndeplinesc îndatoririle de secretar general al Partidului Comunist Sovietic şi îmi dau demisia, renunţând la puterile depline corespunzătoare. Cred că acei comunişti devotaţi democraţiei, credincioşi

[14] CEKA sau VECEKA (*Cerezâvâceania Komisia*) — poliţia politică, alcătuită din trupe interne şi de securitate militară, trupe speciale şi personal civil; scopul iniţial era menţinerea securităţii statului şi apărarea cuceririlor revoluţiei; autoarea mai multor execuţii abuzive; a fost înlocuită de GPU (Administraţia Politică de Stat), în 1922, prin tribunalele revoluţionare.

legalităţii constituţionale, unei politici de reînnoire a societăţii, vor porni la crearea unui partid pe baze noi, capabil, cu toate forţele sale progresiste, să se angajeze, în mod activ, la punerea în practică a unor reforme democratice autentice, în interesul claselor muncitoare."

La 25 august, la cererea insistentă a preşedintelui sovietic, Comitetul Central hotărăşte autodizolvarea. Partidul Comunist este interzis în cadrul armatei şi al organismelor de stat, iar toate bunurile sale trec sub controlul Parlamentelor republicilor.

La 26 august, într-o declaraţie rostită în faţa Sovietului Suprem al Uniunii, reunit în sesiune extraordinară, Mihail Gorbaciov solicită o reluare neîntârziată a procesului de semnare a Tratatului de Uniune. Se pronunţă, în mod egal, în favoarea unei profunde reorganizări a KGB. La 29 august, Sovietul Suprem se autodizolvă, după ce suspendase activităţile PC în întreaga Uniune şi îi retrăsese preşedintelui Gorbaciov puterile speciale în domeniul economiei.

La 5 septembrie, Congresul Deputaţilor Poporului adoptă un dispozitiv instituţional tranzitoriu, pregătit de către Mihail Gorbaciov şi conducătorii celor zece republici. Competenţele „Centrului" sunt substanţial reduse. Sub presiunea lui Boris Elţân, 80 de ministere federale sunt desfiinţate. Cele care sunt păstrate (Apărare, Comerţ Exterior, Energie) suferă şi ele o drastică reducere de personal. Se instituie un nou organ executiv — Consiliul de Stat. Acesta este alcătuit din preşedintele Uniunii şi din înalţii responsabili ai republicilor ei. Este hotărâtă, de asemenea, elaborarea unui tratat al unei „Uniuni a statelor suverane" şi a unui tratat de unire economică.

2. Către independenţa republicilor. În urma tentativei de lovitură de stat, evenimentele se vor precipita şi vor conduce la dezmembrarea Uniunii Sovietice.

Începând din 23 august, la Riga bunurile PC sunt confiscate. La Vilnius, sediile PC sunt luate cu asalt, iar conducătorii lor îşi datorează salvarea numai protecţiei blindatelor Armatei Roşii, care le asigură retragerea. A doua zi, un decret rus recunoaşte independenţa Estoniei şi a Letoniei, proclamate pe 20 şi pe 21; Boris Elţân o recunoscuse pe aceea a Lituaniei încă de la 29 iulie. La 26 august, Danemarca şi Islanda restabilesc relaţiile diplomatice cu republicile baltice. A doua zi, ansamblul ţărilor din CEE le urmează exemplul. Statele Unite programează reluarea relaţiilor la 2 septembrie. În sfârşit, Consiliul de Stat, întrunit pentru prima oară la 6 septembrie, ratifică un fapt împlinit, recunoscând independenţa statelor baltice. Independenţa Lituaniei, Letoniei şi Estoniei este, în cele din urmă, consacrată prin admiterea lor în ONU, la 17 septembrie.

La 24 august, Parlamentul ucrainean proclamă independenţa Ucrainei (346 de voturi din totalul de 400). Aceasta „va intra în vigoare începând de la adoptarea ei în urma unui referendum", prevăzut pentru 1 decembrie. În acel moment, „legile Uniunii vor înceta să fie valabile pe teritoriul republicii" Teritoriul ucrainean este, de asemenea, declarat „indivizibil" În Bielorusia, preşedintele Nikolai Demantiei este constrâns să demisioneze, pentru că susţinuse tentativa de lovitură de stat. Pe 25, Parlamentul Bielorusiei proclamă independenţa micii republici şi suspendă „temporar" activitatea PC. Cu scopul de-a evita un „fiecare pentru sine", Boris Elţân devine atunci ameninţător şi evocă, în data de 26 august, posibilitatea unei „revizuiri a frontierelor". Intervine un acord asupra

respectării graniţelor existente între Rusia şi Ucraina, la 29 august. A doua zi, se semnează un acord de acelaşi tip între Rusia şi Kazahstan.

La 27 august, este proclamată „Republica Moldova suverană, independentă, democratică şi liberă", de cei 276 de parlamentari prezenţi. Pe 30, Azerbaidjanul îşi proclamă independenţa. A doua zi, este rândul Kirghiziei şi Uzbekistanului să facă acelaşi lucru. La 9 septembrie, Tadjikistanul îşi proclamă, şi el, independenţa. La 21 septembrie, Armenia urmează, la rândul ei, pe calea independenţei.

La 18 octombrie, opt dintre cele douăsprezece republici ex-sovietice (separat de ţările baltice) cad de acord asupra unui Tratat de uniune economică. Acesta este semnat de Ucraina şi Moldova la 6 noiembrie. În ceea ce le priveşte, Azerbaidjanul şi Georgia — care îşi declarase independenţa încă de la 19 aprilie 1991, după un referendum organizat la 30 martie în acelaşi an — refuză perspectiva unei uniuni economice.

3. URSS nu mai există

A) *Conferinţa de la Alma-Ata*. La 14 noiembrie, şapte republici cad de acord asupra unui proiect de tratat de unire politică. Conform acestuia, URSS va fi transformată în „Uniunea Statelor Suverane". În timp ce se aşteaptă semnarea oficială a tratatului, prevăzută pentru 25 noiembrie, conducătorii republicilor participante hotărăsc, cu toate acestea, că ar trebui studiat mai întâi de către Parlamentele lor. Decizia anunţată la 1 decembrie de către Leonid Kravciuk, conform căreia Ucraina nu va semna acest tratat, îl desfiinţează iremediabil. Preşedintele ucrainean afirmă voinţa republicii sale de a face

secesiunea. Temerea lui Lenin — care spunea: „dacă pierdem Ucraina, ne pierdem capul" — este pe cale de a deveni realitate. În faţa acestei situaţii, Mihail Gorbaciov lansează un apel republicilor sovietice de a menţine, totuşi, o „Uniune" Nu se întâmplă nimic în acest sens. Cinci zile mai târziu, în faţa dispariţiei *de facto* a URSS, preşedinţii Rusiei, Ucrainei şi Bielorusiei (Belarus) hotărăsc înfiinţarea unei Comunităţi a Statelor Independente (CSI). Ei anunţă, totodată, că această CSI este deschisă tuturor republicilor care ar mai dori să participe. La 17 decembrie, Mihail Gorbaciov — sub presiunea preşedintelui rus — acceptă ideea că URSS ar putea să înceteze oficial să existe înainte de sfârşitul anului. Peste alte două zile, Kremlinul, Ministerul de Externe şi toate ambasadele URSS trec sub controlul rus. La 21 decembrie, la o conferinţă organizată la Alma-Ata, înfiinţarea unei CSI este oficializată de către preşedinţii a unsprezece republici ex-sovietice (toate cu excepţia Georgiei şi a celor trei republici baltice).

Rezultatul fără îndoială cel mai clar al acestei conferinţe, calificate drept „istorice", rezidă în proclamarea oficială a sfârşitului URSS. Nu mai există, de acum înainte, cetăţenie sovietică. Rămân doar cele 280 de milioane de cetăţeni „de origine sovietică" Dar, mai presus de toate, conferinţa de la Alma-Ata marchează victoria Rusiei, care se impune ca principala moştenitoare a URSS, şi a preşedintelui rus.

Boris Elţân a reuşit să convingă celelalte republici din CSI să accepte preeminenţa Rusiei. A obţinut, astfel, controlul de fapt al armelor nucleare, chiar dacă Belarus, Kazahstanul şi Ucraina dispun de un drept de supraveghere a armelor situate pe teritoriul lor. Rusia a obţinut, de asemenea, statutul de membră permanentă în Consiliul

de Securitate al ONU. În sfârşit, absenţa unei autorităţi centrale puternice pentru a coordona CSI îi garantează Rusiei o importantă libertate de mişcare. În schimbul tuturor acestor cuceriri, Rusia recunoaşte intangibilitatea de fapt a frontierelor celorlalte membre. Aceasta nu înseamnă puţin lucru pentru republici precum Kazahstanul şi Ucraina, unde populaţia rusă deţine un procent important. Boris Elţân, de altfel, îşi avertizase partenerii, încă de la 26 august, asupra acestei probleme. În mod evident, mesajul fusese înţeles.

Victoria aparţinea, aşadar, Rusiei. Este adevărat că, din punct de vedere tehnic, adică al conţinutului real al acordului, Alma-Ata nu rezolva toate problemele, aşa cum va demonstra cursul evenimentelor în 1992. Impasul, într-adevăr, a apărut în coordonarea politicilor economice. Desigur, se spusese că rubla va fi moneda comună, dar crearea de monede naţionale nu era exclusă. În ceea ce priveşte acordurile militare, ele sunt generale şi rămân să fie precizate. În sfârşit, dincolo de acestea, se pare că, încă o dată, nu toţi participanţii înţeleg — sau nu vor să înţeleagă — în acelaşi fel conţinutul textelor acordurilor.

B) *Demisia lui Mihail Gorbaciov.* Acordurile de la Alma-Ata marchează, de asemenea, victoria lui Boris Elţân în faţa lui Mihail Gorbaciov. Mihail Gorbaciov devine preşedintele unui stat care nu mai există. Aflat la putere de la 11 martie 1985, el se decide, aşadar, ca marţi, 25 decembrie, să îşi anunţe demisia, într-o alocuţiune televizată:

„Dragi compatrioţi, concetăţeni,

În virtutea situaţiei create o dată cu formarea Comunităţii Statelor Independente, îmi închei funcţia de preşedinte al URSS.

Am apărat cu fermitate autonomia, independenţa popoarelor şi suveranitatea republicilor. Am apărat, în egală măsură, menţinerea unui stat unional şi integritatea ţării.

Evenimentele au luat însă o altă turnură. Calea către dezmembrarea ţării şi destrămarea statului a câştigat, iar eu nu pot accepta acest lucru.

După întâlnirea de la Alma-Ata, poziţia mea asupra acestui subiect a rămas neschimbată. În afară de aceasta, sunt încredinţat că nişte hotărâri de o asemenea anvergură ar fi trebuit luate pe baza exprimării voinţei poporului. Cu toate acestea, voi face tot ce îmi stă în puteri pentru ca acordurile care au fost semnate acolo să conducă la o înţelegere reală în societate, înlesnind ieşirea din criză şi procesul de reformă.

Adresându-mă dumneavoastră pentru ultima oară în calitate de preşedinte al URSS, apreciez drept obligatoriu să fac o evaluare a drumului parcurs din 1985. Cu atât mai mult cu cât există, asupra acestei chestiuni, multe păreri contradictorii, superficiale şi deloc obiective.

Destinul a vrut ca, în momentul în care ajungeam în cea mai înaltă funcţie de stat, să fie deja limpede că ţara o ducea rău. Totul, la noi, există din abundenţă: pământ, petrol, gaz, cărbune, metale preţioase şi alte bogăţii naturale, fără a mai pune la socoteală spiritul viu şi talentul pe care Dumnezeu ni le-a dăruit nemăsurat. În pofida acestor bogăţii, la noi se trăia mult mai rău decât în ţările dezvoltate şi rămâneam permanent în urmă în comparaţie cu ele.

Motivul era deja limpede — societatea se sufoca în jugul sistemului de comandament administrativ, condamnat să servească ideologia şi să poarte uriaşa povară a militarismului mai presus de înţelegere. Societatea se afla la capătul puterilor. Toate încercările de reforme parţiale — şi am avut destule — au dat greş una după alta. Ţara îşi pierdea obiectivele. Nu se mai putea trăi în acest fel. Trebuia schimbat totul, din rădăcini.

Iată de ce n-am regretat niciodată că nu m-am folosit de funcţia mea de secretar general doar pentru a „domni" vreo câţiva ani. Aş fi considerat o asemenea atitudine drept iresponsabilă şi amorală.

Înţelegeam că a introduce nişte reforme de o asemenea anvergură şi într-o societate ca a noastră era o întreprindere de cea mai mare dificultate şi, într-o anumită măsură, riscantă. Dar nu exista altă soluţie. Chiar şi astăzi sunt la fel de convins de justeţea istorică a reformelor democratice iniţiate în primăvara anului 1985.

Procesul de reînnoire a ţării şi de schimbare radicală faţă de comunitatea internaţională s-a dovedit cu mult mai anevoios decât am fi putut bănui. Cu toate acestea, ceea ce s-a înfăptuit trebuie apreciat la adevărata valoare.

Societatea a obţinut libertatea, s-a dezrobit din punct de vedere politic şi spiritual. Aceasta constituie principala cucerire, încă nu pe deplin apreciată, fără îndoială din cauză că n-am învăţat să ne folosim de roadele ei.

Cu toate acestea, o operă de importanţă istorică a fost încheiată:

— Sistemul totalitar, cel care a privat ţara de posibilitatea — de care ar fi trebuit să se bucure de atâta vreme — de a deveni fericită şi prosperă, a fost eliminat.

— S-a deschis calea transformărilor democratice. Alegerile libere, libertatea presei, libertatea religioasă, organele puterii reprezentative şi pluripartismul au devenit o realitate. Drepturile omului sunt recunoscute ca principiu suprem.

— A început înaintarea către o economie multiformă, s-a stabilit egalitatea tuturor formelor de proprietate. În domeniul reformei agrare, ţărănimea a început să renască, au apărut primele ferme, milioane de hectare de teren au fost distribuite către locuitorii satelor şi ai oraşelor. Libertatea economică a producătorului este stipulată prin lege, libertatea de a întreprinde, privatizarea şi constituirea de societăţi pe acţiuni au început să prindă puteri.

Îndreptând economia către forma economiei de piaţă, este important să reamintim că acest pas a fost făcut spre binele individului. În această epocă dificilă, trebuie să se facă totul pentru protecţia sa socială, mai ales în ceea ce-i priveşte pe bătrâni şi pe copii.

Trăim într-o lume nouă:

— Războiul Rece s-a încheiat, ameninţarea unei noi conflagraţii mondiale a fost înlăturată, cursa înarmării şi militarizarea lipsită de noimă care a denaturat economia noastră, conştiinţa noastră socială şi morala noastră s-au oprit.

Ţin să subliniez, încă o dată, că, de-a lungul perioadei de tranziţie, am făcut tot ceea ce era de datoria mea pentru a păstra un control ferm asupra armelor nucleare.

— Ne-am deschis către lume, am renunţat la amestecul în treburile interne ale altor ţări, la utilizarea forţelor militare dincolo de graniţele ţării. Drept răspuns, am obţinut încredere, solidaritate şi respect.

— Am devenit unul dintre principalii stâlpi de susţinere ai reorganizării civilizaţiei contemporane pe baza principiilor pacifiste şi democratice.

— Popoarele şi naţiunile au obţinut o libertate reală în a-şi alege calea autodeterminării. Eforturile depuse pentru reformarea democratică a statului multinaţional ne-au condus foarte aproape de încheierea unui nou acord de Uniune.

Toate aceste schimbări au provocat o enormă tensiune. Ele s-au produs în condiţiile unei lupte feroce, pe fondul unei opoziţii în creştere a forţelor trecutului muribund şi reacţionar, a fostelor structuri de partid şi de stat şi a celor din aparatul economic, la care au contribuit şi obiceiurile noastre, prejudecăţile noastre ideologice şi psihologia noastră de uniformizare şi parazitare.

Reformele s-au ciocnit de intoleranţa noastră, de slabul nivel al culturii noastre politice şi de teama de schimbare.

Iată de ce am pierdut foarte mult timp. Vechiul sistem s-a prăbuşit mai înainte ca noul sistem să fi început să funcţioneze. Iar criza socială s-a agravat.

Cunosc nemulţumirea pe care o stârneşte situaţia dificilă actuală, criticile vehemente exprimate împotriva autorităţilor la toate nivelurile şi împotriva acţiunii mele. Aş dori să subliniez, încă o dată, că schimbările radicale, într-o ţară atât de întinsă şi cu o asemenea moştenire ca a noastră, nu se pot desfăşura fără suferinţă şi fără salturi bruşte.

Puciul din august a împins criza generală până la ultimele sale limite. Cel mai rău lucru în această criză este destrămarea statului.

Mă nelinişteşte pierderea suferită de compatrioţi o dată cu renunţarea la cetăţenia unei ţări atât de mari, un fapt ale cărui consecinţe se pot dovedi foarte grave pentru noi toţi.

Păstrarea cuceririlor democratice din ultimii ani are, pentru mine, o importanţă vitală. Ele sunt roadele dureroase ale istoriei noastre, ale tragicei noastre experienţe. Nu se poate renunţa la ele sub nici un pretext. În caz contrar, toate speranţele pentru un viitor mai bun vor fi definitiv pierdute.

Vorbesc despre toate acestea sincer şi deschis. Este datoria mea morală.

Vreau să îmi exprim recunoştinţa către toţi cetăţenii care au susţinut politica de reînnoire a ţării, care s-au implicat în punerea în practică a reformelor democratice.

Le sunt recunoscător oamenilor de stat, personalităţilor vieţii politice şi sociale, milioanelor de oameni din străinătate — celor care ne-au înţeles proiectele, le-au sprijinit, ne-au ieşit în întâmpinare pentru o sinceră cooperare cu noi.

Îmi părăsesc funcţia cu nelinişte în suflet, dar şi cu speranţă, cu încredere în voi, în înţelepciunea voastră şi în puterea minţilor voastre. Noi suntem moştenitorii unei mari civilizaţii şi, în prezent, depinde de toţi şi de fiecare ca ea să renască pentru o nouă viaţă, modernă şi demnă.

Ţin din tot sufletul să mulţumesc celor care, de-a lungul tuturor acestor ani, au apărat, alături de mine, o cauză dreaptă şi bună. Fără îndoială, unele greşeli ar fi putut fi evitate şi multe lucruri ar fi putut fi înfăptuite mai bine.

Sunt încredinţat că, mai devreme sau mai târziu, eforturile noastre comune vor da roade şi că popoarele noastre vor trăi într-o societate democratică şi prosperă.

Vă doresc tuturor tot binele cu putinţă."

La 25 decembrie, majoritatea ţărilor mari, cu excepţia, remarcată, a Chinei, care a rămas printre ultimele

bastioane comuniste alături de Coreea de Nord şi de Cuba, a omagiat rolul jucat de Mihail Gorbaciov în transformarea URSS pe cale paşnică. Rusia este recunoscută drept statul „succesor" al Uniunii Sovietice. S-au început, astfel, demersurile vizând restabilirea relaţiilor diplomatice şi cu celelalte zece republici membre ale CSI.

A doua zi, presa ex-sovietică, eliberată de cenzură, putea să comenteze în voie această demisie. Pentru cotidianul reformator *Moskovskaia Pravda*, „perestroika ne-a adus libertatea cuvântului şi a gândirii. Perestroika ne-a dăruit şi ne-a spulberat multe speranţe" *Sovieţkaia Russia* interpretează, şi ea, gestul preşedintelui tot ca pe sfârşitul perestroikăi. Într-o caricatură, se pot vedea Boris Elţân şi Mihail Gorbaciov, împreună pe un morman de cenuşă. Acesta din urmă afirmă: „Cred că putem considera că perestroika s-a încheiat."

CONCLUZII

Istoria perestroikăi va rămâne, fără nici o îndoială, aceea a unei lupte implacabile între un reformator, rapid izolat, şi favorizaţii unui sistem — sau sistemul însuşi —, o luptă profund inegală şi incorectă.

Bilanţul celor peste şase ani de perestroika nu este un lucru lesne de întreprins. Pe plan internaţional, istoria îl va reţine pe Mihail Gorbaciov ca pe omul „celei de-a doua destinderi" Fără angajarea sa personală, fără simţul său pentru realitatea echilibrelor — sau a dezechilibrelor — internaţionale, reînnodarea legăturilor cu Occidentul, mai ales cu Germania şi Statele Unite, precum şi cu marele său vecin de la Răsărit, China, n-ar fi putut fi, se pare, atât de spectaculoasă. Ce să mai spunem, apoi, despre emanciparea ţărilor din Europa Centrală şi de Est! Insistenţa Numărului Unu sovietic de a vedea ajungând la conducerea „satelitelor" europene nişte comunişti reformatori a determinat, sub presiunea evenimentelor şi fără ca aceasta să fi fost intenţia originală a lui Mihail Gorbaciov, ieşirea lor de pe orbita sovietică şi reintegrarea lor, fără îndoială progresivă şi haotică, în tabăra democraţiilor. Istoricul va considera acest bilanţ pozitiv.

Pe plan intern, niciodată în intenţia lui Mihail Gorbaciov n-a fost dezmembrarea Uniunii Sovietice. A comis, totuşi, nenumărate greşeli, care au condus la haos şi la implozie. În vreme ce ţara se scufunda într-o criză din ce în ce mai gravă, bineînţeles că nu trebuia să amâne, zi după zi, atât de necesara reformă a economiei şi, mai ales, să nu o

introducă doar cu jumătate de măsură. Rezultatul a fost dezastruos şi a destabilizat-o. Situaţia actuală va ipoteca, în bună parte, şansele dezvoltării economice şi ale stabilizării sociale din statele succesoare ale URSS, în primul rând pe acelea ale Rusiei. Dornic de a scutura de praf PCUS şi de a-i reda o înfăţişare de aparentă modernitate, el a deschis cutia Pandorei. Hotărând instalarea democraţiei şi a pluripartismului în doze mici, mecanismul a prins viteză, pluripartismul a triumfat, iar PCUS a fost... interzis. În mod asemănător, încă de la sosirea sa în fruntea URSS, ar fi trebuit să acorde o mai mare atenţie aspiraţiilor popoarelor de la periferiile URSS, care, în cea mai mare parte, doreau mai mult decât o simplă cosmetizare, hotărâtă sub constrângere, a relaţiilor dintre Centru şi republici. Cine ştie dacă o altă formă de Uniune a tuturor acestor popoare n-ar fi reuşit, astfel, să menţină marele stat? Dar mai era ea oare cu adevărat posibilă, din momentul în care până şi Rusia şi-a exprimat voinţa de redobândire a suveranităţii „sale"?

Cel mai la îndemână ar fi fost să se menţină *statu-quo*-ul. Soluţia ar fi fost simplă şi ar fi funcţionat, se pare, cel puţin pe termen scurt. Aparatul coercitiv era încă operaţional, iar Mihail Gorbaciov n-ar fi avut altceva de făcut decât să dea ordin să fie pornit. N-a schiţat nici un gest în acest sens. Această dorinţă de a reglementa greutăţile din ţara sa pe cale paşnică, prin mijloacele statului de drept pe care se străduia să-l stabilească, îi pot fi atribuite integral. În aceasta constă, fără îndoială, meritul de excepţie al părintelui perestroikăi. Chiar dacă n-ar fi decât acest titlu, şi numele lui Mihail Gorbaciov tot ar rămâne în Istorie.

POSTFAŢĂ

Evenimentele şi procesele istorice dintre anii 1985-1999 generate de politica iniţiată de noul lider de la Kremlin, Mihail Gorbaciov, de reformare a modelului comunist, de redefinire a locului şi rolului Uniunii Sovietice în sistemul relaţiilor internaţionale se înscriu între cele mai importante momente ale secolului al XX-lea şi, în anumite privinţe, sunt fără precedent în istorie. Un sistem totalitar extrem de riguros alcătuit şi experimentat, ajuns însă la capătul resurselor, s-a prăbuşit în urma unei imposibile inginerii genetice. Perestroika — denumirea sub care s-a înscris în istorie operaţiunea — este considerată, în general, o reformă, iar iniţiatorul ei, un reformator.

Ne aflăm, însă, în faţa primului mare reformator care distruge, involuntar desigur, sistemul supus intervenţiei. Un sistem care nu putea fi reformat. I s-a reproşat uneori, afirmă Mihail Gorbaciov, că în Uniunea Sovietică s-au grăbit să facă „o reformă politică", şi că nu s-a urmat exemplul Chinei, „care a realizat şi continuă să realizeze transformări economice în cadrul stabil al unui regim politic strict" Fostul lider sovietic subliniază că înainte de a o începe avusese în vedere o perestroika economică, dar ulterior s-a convins repede că „fără o schimbare a sistemului politic şi *a fortiori* fără schimbarea regimului, transformările regimului erau pur şi simplu imposibil de realizat în ţara noastră"* În fond, comparaţia cu China

* Mihail Gorbaciov, *Memorii*, Editura Nemira, Bucuresti, 1994, pp. 8-9.

sau cu evoluţia „modelului comunist chinez" din ultimele 2-3 decenii nu poate fi luată decât parţial şi puţin semnificativ în consideraţie. Uniunea Sovietică constituia unul dintre cei doi lideri ai lumii bipolare, şi ambiţiile şi obligaţiile care-i reveneau, supralicitate de celălalt pol de putere, au condus la stagnare şi apoi la fenomene de sufocare economică. Părintele perestroikăi preciza, în lucrarea mai sus citată, că în momentul când prelua conducerea, în aprilie 1985, „angajată în cursa înarmărilor, ţara se găsea în mod evident la capătul puterilor"*

După experienţa prin care a trecut şi care a lăsat o amprentă atât de puternică asupra evoluţiei istoriei universale, dar în primul rând asupra istoriei propriei sale ţări, Mihail Gorbaciov a rememorat obiective şi împrejurări ale politicii sale, nu totdeauna reuşind să se sustragă unor explicaţii şi răspunsuri insuficient de convingătoare la reproşuri sau întrebări privind eventualele sale iluzii, cum ar fi, de pildă, cea privind „capacitatea partidului comunist de la putere de a servi drept motorul unor schimbări fundamentale"**, sau privind chiar esenţa perestroikăi. Mihail Gorbaciov credea, în introducerea la lucrarea deja citată,

---

* *Ibidem*, pp. 6.

** De fapt, după cum remarcă R. G. Pihoia, PCUS, care avea 19.228.217 membri la 1 ianuarie 1990, se transformase între 1987-1991 într-o organizaţie reprezentând mai multe fracţiuni politice, cu interese concret profesionale sau sociale distincte. Acelaşi autor enumera între cauzele imploziei sistemului sovietic sciziunea din sânul elitei politice, separatismul alimentat şi de criza economică, nemulţumirea în masă a populaţiei faţă de autorităţi şi incapacitatea autorităţilor de a se împotrivi etc. (R. G. Pihoia, *Sovetski Soiuz: istoriia vlasti, 1945-1991*, Sibirski hronograf, Novosibirsk, 2000, pp. 634-635, 637). Precizăm că această lucrare semnată de R. G. Pihoia — care a patronat arhivele sovietice şi ruse între 1990-1996 — este, după opinia noastră, una dintre cele mai importante monografii consacrate istoriei postbelice a Uniunii Sovietice.

că reuşise să explice „de ce perestroika noastră a fost începută «de sus». Însă o «revoluţie de sus în jos» are limitele sale."* Chiar dacă ex-liderul sovietic îşi ia rezerva marcată grafic faţă de „revoluţie" — care nu putea avea loc oricum de sus în jos —, este evident că obiectivele vizate de restructurare au alunecat spre structura de rezistenţă a construcţiei sistemului. Exploziile controlate, proiectate şi declanşate de Mihail Gorbaciov şi echipa sa pentru modificarea şi ajustarea unor segmente ale sistemului, s-au soldat cu o implozie care a prăbuşit întregul sistem şi a avut urmări la scară mondială şi ecouri de lungă şi foarte lungă durată istorică. Este evident că un sistem totalitar atât de riguros alcătuit şi controlat nu putea suporta modificări în privinţa accentelor de politică internă, inclusiv şi în primul rând economică, sau în privinţa abordării problemelor internaţionale decât prin decizii adoptate la vârful piramidei puterii. Dar tentativa de modificare de sus — pe ici pe colo, prin punctele esenţiale —, menţinându-se totuşi cel puţin unii dintre principalii parametri ai sistemului, era o întreprindere fără şanse semnificative de reuşită. Ori sistemul se prăbuşea, ori vârful prea reformator al piramidei era expulzat. În cazul perestroikăi, constatăm performanţa îndeplinirii cvasisimultane a celor două variante. Fără să vrea, desigur, Mihail Gorbaciov şi echipa sa au înmormântat sistemul, dar Gorbaciov a fost nevoit să părăsească puterea. O putere care nu mai avea obiect: nu mai exista nici Partidul Comunist, nici Uniunea Sovietică. Dar, în ceea ce ne priveşte, vom fi de acord cu opiniile lui Andrei Graciov că „fie că vrem, fie că nu, Mihail Gorbaciov a schimbat destinul planetei noastre" şi că, paradoxal, plecarea lui Gorbaciov de la putere este

* Mihail Gorbaciov, *op. cit.*, p.15.

şi un triumf. Gorbaciov a făcut totul — afirmă acelaşi autor, dar aici avem o anume rezervă — pentru „a distruge puterea pe care i-o încredinţase o nomenclatură comunistă îmbătrânită şi închistată cu obstinaţie în ideile unei alte epoci. Şi a reuşit. Sistemul unic a dispărut, aproape fără ciocniri şi fără violenţă, pentru a lăsa locul unei practici orientate spre principiile democraţiei. Demisia sa este rezultatul legitim şi logic al acestei schimbări şi, deci, semnul cel mai pregnant al reuşitei modelului său politic."*

Este adevărat că demisia sa exprima acceptarea firească a consecinţelor unor acţiuni al căror principal proiectant şi executant a fost chiar Mihail Gorbaciov. Discursul său din 25 decembrie 1991, din care este redată o parte şi în volumul de faţă, este un important document istoric. Dar, dacă nu demisiona, exista riscul unei eliminări umilitoare din viaţa politică. În acelaşi timp, demisia marca însă şi neîmpliniri şi insatisfacţii. Între acestea, prăbuşirea şi dezintegrarea Uniunii Sovietice, care nu a intrat nici un moment în calculele sale. Mihail Gorbaciov sublinia ulterior că: „Am făcut tot ce depindea de mine pentru a preveni ameninţarea dezintegrării ţării noastre multinaţionale, constituită în decurs de secole"**. Este destul acest pasaj pentru a constata limitele care jalonează politica imperială a Kremlinului, dincolo de regimuri: marele reformator, părinte al unei „revoluţii de sus", dorea „reforma Uniunii", păstrând „în acelaşi timp integritatea ansamblului unui stat în care funcţiile centrale s-au schimbat în mod radical" Cu alte cuvinte, noua configuraţie statală trebuia să fie o Uniune Sovietică reformată, care la rândul ei era o prelungire a „ţării noastre multinaţionale, constituită în decurs de

* Andrei S. Graciov, *Naufragiul lui Gorbaciov. Adevărata istorie a destrămării URSS,* Editura Nemira, Bucureşti, 1995, pp.11-12.

** Mihail Gorbaciov, *op. cit.,* p.14.

secole" Adică a teritoriilor acaparate prin expansiunea spre toate azimuturile Rusiei ţariste. M. Gorbaciov regreta că „nu ne-am grăbit să transformăm într-o reală federaţie statul nostru hipercentralizat" şi că „de aceasta au profitat forţele interesate în acest sens care speculau această redeşteptare naţională. Rezultatul a fost că procesele naţionale au luat în multe locuri un caracter distructiv."* Fără comentarii!

Este desigur un fapt de necontestat că regimul Gorbaciov şi perestroika au favorizat manifestarea sentimentelor şi voinţei naţionale în diferitele republici aflate sub controlul Kremlinului, predominant rusesc. În aceste împrejurări şi contrar voinţei şi speranţei Kremlinului, ele şi-au afirmat şi proclamat, în lanţ, suveranitatea şi apoi independenţa. Dar nu trebuie să se uite că perestroika a fost determinată, între altele, de presiunea tot mai puternică a „problemei naţionale"

Liderii de la Kremlin au regretat şi regretă destrămarea Uniunii Sovietice ca spaţiu imperial şi încearcă, prin diferite variante, metode şi mjloace readucerea sub control a cât mai mult posibil din spaţiul fost sovietic, fost ţarist. Alături de alte mijloace (pârghii economice, politice şi chiar militare), un rol important este jucat de puternicele minorităţi ruse prezente în fostele republici sovietice ca urmare în principal a deplasărilor forţate sau stimulate ale populaţiilor autohtone şi colonizării dirijate a populaţiei ruse**

---

* *Ibidem.*

** Potrivit recensământului din 1989, procentul şi numărul ruşilor în cadrul populaţiei republicilor unionale era de: 37,8 în Kazahstan (6227,5 mii); 37,6 în Letonia (905,5 mii); 30% în Estonia (474,8 mii); 22% în Ucraina (11.355,6 mii); 21,5% în Kirghizia (916,6 mii), 13,2% în Bielorusia (1342 mii); 13% în Moldova (562 mii) (cf. R. G. Pihoria, *op. cit.*, pp. 637).

Autorul lucrării de faţă remarca: „peisajul internaţional este, fără îndoială, cel care a condus la rezultatele cele mai spectaculoase, aducând mai ales o redefinire completă a echilibrului geostrategic" (vezi pagina 78). Într-adevăr, după opinia noastră, dacă după cel de Al Doilea Război Mondial s-a înregistrat unul dintre cele mai profunde — dacă nu chiar cel mai profund — dezechilibre strategice din istoria Europei, dimensiunea externă a perestroikăi şi impactul ei internaţional a provocat în mod sigur cea mai amplă retragere strategică a unei mari puteri în condiţii de pace, ceea ce, cumulat cu dezintegrarea Uniunii Sovietice şi dizolvarea Organizaţiei Tratatului de la Varşovia, a modificat radical prioritatea relaţiilor internaţionale şi a plasat întreaga evoluţie a istoriei universale pe o nouă traiectorie încă nestabilizată şi spre o ţintă încă insuficient de bine precizată.

Rolul lui Mihail Gorbaciov şi, în general, al Uniunii Sovietice aflate sub regimul perestroika în unificarea Germaniei şi în prăbuşirea blocului sovietic este imposibil de subestimat, şi lucrări mai vechi* sau noi surse şi analize care au văzut lumina tiparului şi după editarea volumului de faţă** completează informaţia istorică,

---

* Vezi, de exemplu, Jacques Lesourne, Bernard Lecomte, *De l'Atlantique à l'Oural. L'après-communisme*, Robert Laffont, Paris, 1990; André Fontaine, *L'un sans l'autre*, Fayard, Paris, 1991.

** Vezi volumul memorialistic, publicat cu prilejul unui deceniu de la unificarea Germaniei de Mihail Gorbaciov: *Kak eto bâlo?* (Moscova), 1999; volumul memorialistic semnat de V. A. Medvedev, *Raspad. Kak on nazreval v „mirovoi sisteme soţialisma"*, Mejdunarodnâe otnoseniia, Moscova, 1994. Autorul, fost secretar al CC şi şef al secţiei de relaţii cu partidele comuniste şi muncitoreşti din ţările socialiste, apoi din 1988, membru al Biroului Politic şi şef al comisiei ideologice, unul dintre apropiaţii lui M. Gorbaciov, a consacrat, în volum, şi un capitol României, mai exact relaţiilor cu PCR şi Nicolae Ceauşescu, care cuprinde importante informaţii.

proiectează dimensiuni ale manifestărilor, dar, mai ales, ale implicaţiilor imediate sau de durată ale „fenomenului Gorbaciov"*, ale perestroikăi în plan regional sau mondial**

În contextul literaturii în continuă expansiune privind perestroika şi implicaţiile sale, traducerea în limba română a lucrării de faţă şi publicarea ei prin lăudabilul efort al Editurii Corint — care încheie astfel ciclul consacrat istoriei Uniunii Sovietice — este un fapt salutar.

Desigur că lucrarea prezintă interes pentru cititorul român, având în vedere că sfârşitul regimului comunist în România se înscrie în contextul evenimentelor stimulate sau chiar declanşate de perestroika***.

Volumul se caracterizează printr-o compartimentare bine dozată şi printr-un stil clar, care permite asimilarea firească a informaţiei istorice şi lectura alertă. Am putea spune că este o istorie a perestroikăi pe înţelesul tuturor, fără ca această apreciere să aibă alte conotaţii decât că — fiind accesibilă şi interesantă — este destinată unui segment larg al publicului cititor, dincolo de vârstă şi de profesie.

Ioan Chiper

---

* Agnes Heller, Ferenc Feher, *Dezmembrarea imperiului lui Stalin*, Edit. de Vest, Timişoara, 1993, pp. 295-314.

** Menţionăm excelenta culegere de studii (publicate sub coordonarea lui Anne de Tingui) *L'effondrement de l'Empire soviétique*, Établissement Émile Bruyland, Bruxelles, 1998, care reuneşte în cele aproape 500 de pagini 25 de contribuţii ale unor profesori, cercetători şi analişti din Franţa, Rusia. S.U.A. şi Canada.

*** Din nefericire, unele dintre puţinele referiri la România sunt inexplicabil de eronate şi poartă amprenta unui subiectivism (vezi, de exemplu, pagina 81). Amintim cu acest prilej importanţa volumului alcătuit de Dumitru Preda şi Mihai Retegan *1989. Principiul dominoului. Prăbuşirea regimurilor comuniste europene* (Editura Fundaţiei Culturale Române, Bucureşti, 2000) pentru percepţia în România a anului 1989.

BIBLIOGRAFIE

Aganbegian Abel, *Perestroïka. Le double défi soviétique*, Paris, Economica, 1987

Ayache Georges, *Armements et désarmements depuis 1945*, Bruxelles, Complexe, 1991.

Ayache Georges şi Lorot Pascal, *La conquête de l'Est*, Paris, Calmann-Lévy, 1991.

Brown Archie, „Comment Gorbatchev a pris le pouvoir", *Pouvoirs*, nr. 45, PUF, 1988.

CEPII, „Perestroïka", *Economie prospective internationale*, nr. 38, 1989.

Chavance Bernard, *Le système économique soviétique. De Brejnev à Gorbatchev*, Paris, Nathan, 1989.

CIA, *Beyond Perestroika: the Soviet Economy in Crisis*, Washington, 14 mai 1989.

Drach Marcel, *Les crises dans les pays de l'Est*, Paris, La Découverte, 1984.

Ferro Marc, *Les origines de la perestroïka*, Paris, Ramsay, 1990.

Gélédan Alain (coordonator), *Quel avenir économique à l'Est?*, Paris, Le Monde Editions, 1992.

IMF, IBRD, OECD, EBRD, *A Study of the Soviet Economy*, vol. 1, 2 şi 3, Paris, OECD, 1991.

Lacoste Yves, „De l'étrange fin d'un empire et des grands dangers qu'elle entraîne", *Hérodote*, nr. 64, 1992.

Lesage Michel, *La crise du fédéralisme soviétique*, col. „Notes et Etudes documentaires", nr. 4905, Paris, La Documentation française, 1990.

Lorot Pascal, *Les pays baltes*, Paris, Presses Universitaires de France, „Que sais-je?", 1991.

Lorot Pascal, „Le CAEM et la perestroïka", *Politique étrangère*, nr. 1, 1990.

Lorot Pascal şi Jacquet Pierre, *Les deux Europes et les réformes à l'Est*, studiu realizat pentru raportul Comisiei de Finanţe, Adunarea Naţională, Paris, mai 1990.

Mendras Marie, „Discours et message politique", *Pouvoirs*, nr. 45, PUF, 1988.

Nove Alec, *An Economic History of the USSR*, Londra, Pelican Books, 1989.

Pipes Richard, *The Russian Revolution*, New York, Knopf, 1990.

Sapir Jacques, *L'économie mobilisée. Essai sur les économies de type soviétique*, Paris, La Découverte, 1990.

Sapir Jacques, *Les fluctuations économiques en URSS*, Paris, EHESS, 1989.

Tatu Michel, *Gorbatchev. L'URSS va-t-elle changer?*, Paris, Ed. du Centurion, 1987.

Thom Françoise, *Le moment Gorbatchev*, Paris, Hachette, col. „Pluriel", 1989.

Winiecki Jan, „Are Soviet-type economies entering an era of long-term decline?", *Soviet Studies*, 38, 3, iulie 1986, pp. 325–348.

Zinoviev Alexandre, *Perestroïka et contre-perestroïka*, Paris, Olivier-Orban, 1991.

CUPRINS

Introducere 5

Capitolul I. Originea perestroikăi 7
I. Părintele perestroikăi 7
II. Cuvintele-cheie 12

Capitolul II. URSS pe calea schimbării 16
I. Către un „stat socialist de drept". 16
II. O mai mare transparenţă 19
III. Renaşterea religiei 29

Capitolul III. Reforme politico-instituţionale 32
I. Instituţia prezidenţială a regimului. 32
II. Măcinarea puterii PCUS 35
III. Dezmembrarea imperiului. 39

Capitolul IV. Imposibila reformă a economiei 56
I. Revitalizarea economiei 56
II. Drumul către economia de piaţă. 63

Capitolul V. Noua ordine mondială 78
I. Prăbuşirea blocului sovietic 78
II. Sfârşitul Războiului Rece 87
III. Lumea a Treia sacrificată 92

Capitolul VI. Implozia 98
I. Renaşterea conservatorismului. 99
II. Un tratat pentru a restaura Uniunea 105
III. Puciul 111
IV. Agonia perestroikăi. 125

Concluzii. 140
Postfaţă 142
Bibliografie 149

Istoria perestroikăi va rămâne, fără nici o îndoială, ca aceea a unei lupte implacabile între un reformator, rapid izolat, şi favorizaţii unui sistem — sau sistemul însuşi —, o luptă profund inegală şi incorectă.

Cartea constituie o încercare de bilanţ al celor şase ani de perestroika, de la venirea lui Mihail Gorbaciov la conducerea URSS, la 11 martie 1985, până la dezmembrarea Uniunii Sovietice în 1991. Pe plan internaţional, istoria îl va reţine pe Gorbaciov ca pe omul „celei de-a doua destinderi". Pe plan intern, vasta sa politică de modernizare şi de prefacere, urmată de conflicte, tergiversări şi renunţări, a avut ca rezultat năruirea economiei, desfacerea în bucăţi a Uniunii şi instalarea pluripartismului. Dacă istoria perestroikăi se identifică, fără îndoială, cu aceea a guvernării lui Gorbaciov, aceasta este şi istoria sfârşitului Uniunii Sovietice.

Colecţie coordonată de **ŞERBAN PAPACOSTEA,**
membru corespondent al Academiei Române

În curs de apariţie:

- *ISTORIA ASIEI de Vasile Cristian*
- *CIVILIZAŢIA AMERINDIANĂ de Claudi R. Cros*
- *MUSSOLINI ŞI FASCISMUL de Paul Guichonnet*

ISBN: 973-653-218-6